

ISSN 2413-7391 (PRINT)
ISSN 2663-2780 (ONLINE)
DOI 10.32999/KSU2413-7391

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ХЕРСОНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія:
ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ
Випуск 17

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Мальчикова Д.С. – доктор географічних наук, професор, професор кафедри географії та екології Херсонського державного університету.

Заступник головного редактора:

Пилипенко І.О. – доктор географічних наук, професор, декан факультету біології, географії та екології Херсонського державного університету.

Відповідальний секретар:

Молікевич Р.С. – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії та екології Херсонського державного університету.

Члени редакційної колегії:

Барановський М.О. – доктор географічних наук, професор, професор кафедри географії, туризму та спорту Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя;

Вишневецький В.І. – доктор географічних наук, професор, професор кафедри міжнародного туризму та країнознавства Національного авіаційного університету;

Гукалова І.В. – доктор географічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник сектору збалансованого розвитку та екологічної оцінки Інституту географії Національної академії наук України;

Давидов О.В. – кандидат географічних наук, доцент, завідувач кафедри географії та екології Херсонського державного університету;

Кисельов Ю.О. – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри геодезії, картографії і кадастру Уманського національного університету садівництва;

Коржов Є.І. – кандидат географічних наук, доцент кафедри водних біоресурсів та аквакультури Херсонського державного аграрно-економічного університету;

Мельничук А.Л. – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Немець Л.М. – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри соціально-економічної географії і регіоналістики Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна;

Чаплінський П. – доктор географічних наук, професор Щецинського університету (м. Щецин, Республіка Польща);

Підгрушній Г.П. – доктор географічних наук, старший науковий співробітник, завідувач сектору територіальної організації суспільства Інституту географії НАН України;

Топчієв О.Г. – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри економічної та соціальної географії і туризму Одеського національного університету імені І.І. Мечникова;

Ушкаренко Ю.В. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, менеджменту та адміністрування Херсонського державного університету;

Шахман І.О. – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри географії та екології Херсонського державного університету;

Яворська В.В. – доктор географічних наук, професор, декан геолого-географічного факультету Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.

Рецензенти: к. соц. н. Гоманюк М.А., д. геогр. н. Мальчикова Д.С., к. геогр. н. Мельничук А.Л., к. геогр. н. Молікевич Р.С., д. б. н., Мойсієнко І.І., д. геогр. н. Пилипенко І.О., к. геогр. н. Шахман І.О.

Затверджено відповідно до рішення вченої ради Херсонського державного університету
(протокол від 20.12.2022 р. № 6)

Журнал включено до наукометричної бази даних Index Copernicus (Республіка Польща)

Наказом Міністерства освіти і науки України від 17.03.2020 № 409 (Додаток 1) видання внесено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») за спеціальностями 103 «Науки про Землю», 106 «Географія».

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 23950-13790 ПР від 26.04.2019 року
видане Міністерством юстиції України

ISSN 2413-7391 (PRINT)
ISSN 2663-2780 (ONLINE)
DOI 10.32999/KSU2413-7391

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
KHERSON STATE UNIVERSITY

**SCIENTIFIC BULLETIN
OF KHERSON STATE UNIVERSITY**

Series:
GEOGRAPHICAL SCIENCES
Issue 17

Publishing House
„Helvetica”
2022

EDITORIAL BOARD:

Editor-in-Chief:

Malchykova D.S. – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Professor at the Department of Geography and Ecology, Kherson State University.

Executive editor:

Pylypenko I.O. – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Dean of the Faculty of Biology, Geography and Ecology, Kherson State University.

Assistant editor:

Molikevych R.S. – Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor at the Department of Geography and Ecology, Kherson State University.

Editors:

Baranovskyi M.O. – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Professor at the Department of Geography, Tourism and Sports, Nizhyn Mykola Gogol State University;

Vyshnevskiy V.I. – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Professor at the Department of International Tourism and Country-Specific Studies, National Aviation University;

Hukalova I.V. – Doctor of Geographical Sciences, Senior Researcher, Leading Researcher at the Sector of Sustainable Development and Environmental Impact Assessment of the Institute of Geography of the National Academy of Sciences of Ukraine;

Davydov O.V. – Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Geography and Ecology, Kherson State University;

Kyseliov Yu.O. – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Head of the Department of Geodesy, Cartography and Cadastre, Uman National University of Horticulture;

Korzhev Ye.I. – Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor at the Department of Water Biore-sources and Aquaculture, Kherson State Agrarian and Economic University;

Melnychuk A.L. – Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Social and Economic geography, Taras Shevchenko National University of Kyiv;

Niemets L.M. – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Head of the Department of Social and Economic Geography and Regional Studies, V. N. Karazin Kharkiv National University;

Chaplinskyi P. – Doctor Habilitatus, Professor, University of Szczecin (Szczecin, the Republic of Poland);

Pidhrushnyi H.P. – Doctor of Geographical Sciences, Senior Researcher, Head of the Sector of Spatial Or-ganization of Society of the NAS of Ukraine;

Topchiiev O.H. – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Head of the Department of Economic and Social Geography and Tourism, Odessa I.I. Mechnikov National University;

Ushkarenko Yu.V. – Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Economics, Man-agement and Administration, Kherson State University;

Shakhman I.O. – Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at the Depart-ment of Geography and Ecology, Kherson State University;

Yavorska V.V. – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Dean of the Faculty of Geology and Geography, Odessa I.I. Mechnikov National University.

Reviewers: PhD (Sociology) Homaniuk M.A., DSc (Geography) Malchykova D.S., PhD (Geography) Melnychuk A.L., PhD (Geography) Molikevych R.S., DSc (Biology) Moisiienko I.I., DSc (Geography) Pylypenko I.O., PhD (Geography) Shakhman I.O.

Approved by the Decision of Academic Council of Kherson State University
(protocol No. 6 dated December 20, 2022)

The journal is included on scientometric database Index Copernicus (Republic of Poland)

Scientific Bulletin of Kherson State University. Series «Geographical Sciences» is included in the List of Scientific Professional Editions of Ukraine (Category "B") by specialty 103 "Earth Sciences", 106 "Geography" in accordance with the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 17.03.2020 No. 409 (Annex 1)

Certificate of the state registration of the print media
series KB No. 23950-13790 IIP dated April 26, 2019
issued by the Ministry of Justice of Ukraine

ISSN 2413-7391 (Print)
ISSN 2663-2780 (Online)

© Kherson State University, 2022
© Designed by «Publishing house «Helvetica», 2022

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ 1

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Влах М.Р., Ванда І.В., Котик Л.І.

ДО ПИТАННЯ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОЇ НЕОДНОРІДНОСТІ СТРИЙСЬКОГО РАЙОНУ
ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....7

Гнатюк О.М., Гоманюк М.А., Мельничук А.Л.

ДЕКОЛОНІЗАЦІЯ ОЙКОНІМІВ УКРАЇНИ: У ПОШУКУ ОПТИМАЛЬНИХ ПІДХОДІВ.....18

Кононенко О.Ю., Гнатюк О.М.

МІСЬКІ ВЕРНАКУЛЯРНІ РАЙОНИ: МЕТОДИКА ВИДІЛЕННЯ НА ОСНОВІ АНАЛІЗУ
МЕНТАЛЬНИХ КАРТ.....36

СЕКЦІЯ 2

ПРИРОДНИЧО-ГЕОГРАФІЧНІ ТА ГЕОЕКОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Azizov S.G., Mammadova G.Sh.

THE IMPORTANCE OF USING ALTERNATIVE ENERGY SOURCES IN THE PROTECTION
OF THE ATMOSPHERE IN AZERBAIJAN.....50

Парахненко В.Г.

ПРОСТОРОВА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ТЕРИТОРІЇ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ
ЗА ОЗНАКОЮ ПОШИРЕННЯ ІНВАЗИВНОЇ ФЛОРИ ЗАЛІЗНИЦЬ.....55

СЕКЦІЯ 3

ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА

Мальчикова Д.С., Молікевич Р.С., Захаров О.О., Борис У.З.

ОСВІТНІ ПРОГРАМИ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ ГЕОГРАФІЇ: ЗМІСТ, СТРУКТУРА,
РЕАЛІЗАЦІЯ АВТОНОМІЇ УНІВЕРСИТЕТІВ.....62

CONTENTS

SECTION 1

SOCIO-GEOGRAPHICAL RESEARCHES

Vlakh M.R., Vanda I.V., Kotyk L.I.

TO THE QUESTION OF HUMAN-GEOGRAPHICAL HETEROGENEITY OF STRYI RAION OF LVIV OBLAST.....7

Gnatiuk O.M., Homanyuk M.A., Melnychuk A.L.

DECOLONIZATION OF OIKONYMS IN UKRAINE: SEEKING OF OPTIMAL APPROACHES.....18

Kononenko O.Yu., Gnatiuk O.M.

URBAN VERNACULAR DISTRICTS: METHODOLOGY OF IDENTIFICATION BASED ON THE ANALYSIS OF MENTAL MAPS.....36

SECTION 2

NATURAL-GEOGRAPHICAL AND ECOLOGICAL RESEARCHES

Azizov S.G., Mammadova G.Sh.

THE IMPORTANCE OF USING ALTERNATIVE ENERGY SOURCES IN THE PROTECTION OF THE ATMOSPHERE IN AZERBAIJAN.....50

Parakhnenko V.H.

SPATIAL DIFFERENTIATION OF THE TERRITORY OF KIROVOHRAD REGION ACCORDING TO THE SPREAD OF INVASIVE RAILWAY FLORA55

SECTION 3

GEOGRAPHIC EDUCATION

Malchykova D.S., Molikeych R.S., Zakharov O.O., Borys U.Z.

EDUCATIONAL PROGRAMS OF GEOGRAPHY TEACHER'S TRAINING: CONTENT, STRUCTURE, IMPLEMENTATION OF UNIVERSITY AUTONOMY.....62

СЕКЦІЯ 1
СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯУДК [913:303.833.5](477.83)-025.5
DOI 10.32999/ksu2413-7391/2022-17-1

Влах М.Р.,
кандидат географічних наук,
доцент кафедри економічної і соціальної географії
Львівський національний університет імені Івана Франка
myroslava.vlakh@lnu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-2070-1897

Ванда І.В.,
асистент кафедри економічної і соціальної географії
Львівський національний університет імені Івана Франка
iryua.vanda@lnu.edu.ua
ORCID: 0000-0003-0320-7536

Котик Л.І.,
асистент кафедри економічної і соціальної географії
Львівський національний університет імені Івана Франка
liubov.kotyk@lnu.edu.ua
ORCID: 0000-0001-5046-2287

**ДО ПИТАННЯ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОЇ НЕОДНОРІДНОСТІ
СТРИЙСЬКОГО РАЙОНУ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

У статті розкрито зміст поняття «суспільно-географічна неоднорідність» як різноманітність, мінливість просторових форм людської життєдіяльності, насамперед, демовідтворювальної, розселенської, господарської. Наголошено на актуальності суспільно-географічних досліджень просторової неоднорідності адміністративно-територіальних одиниць, утворених унаслідок політики децентралізації. Статистичну базу дослідження становлять матеріали Порталу спроможності територіальних громад (доступні до 24 лютого 2022 р.). Відповідно до методологічних засад суспільно-географічних досліджень виконано покомпонентний аналіз просторової неоднорідності Стрийського району Львівської області у розрізі територіальних громад. Для визначення демогеографічної неоднорідності Стрийського району проаналізовано просторові диспропорції за показниками загальної людності територіальних громад і темпами її скорочення, вікової структури населення, щільності населення, рівнем урбанізації, міграційним рухом. За допомогою кореляційного аналізу виявлено вплив на демографічну нестабільність економічних чинників, зокрема скорочення промислового виробництва. На основі коефіцієнтів концентрації населення (30,58 %), концентрації учнів закладів середньої освіти (31,57 %) висновано про помірну демогеографічну неоднорідність Стрийського району. Особливості розселенської неоднорідності розкрито за показниками кількості поселень, щільності поселень, середньої людності поселень, демографічної ваги адміністративного центру в загальній людності громади та її відхилення від середнього районного значення. Економічна неоднорідність Стрийського району розкрита через доступні показники фінансових результатів господарської діяльності, зокрема доходи загального фонду місцевих бюджетів, надходжень акцизу, єдиного податку і плати за землю. У розрізі територіальних громад ці показники відрізняються відповідно у 28,9, 251,5, 24,4 і 22,0 раза. Особливості суспільно-географічної неоднорідності можуть бути використані для уточнення стратегій соціально-економічного розвитку територіальних громад, визначення центрів їх пріоритетного

розвитку, обґрунтування співробітництва територіальних громад для розв'язання проблем регіонального розвитку.

Ключові слова: гетерогенність, демогеографічна неоднорідність, розселенська неоднорідність, фінансово-просторова неоднорідність, територіальна громада.

Vlakh M.R., Vanda I.V., Kotyk L.I. To the Question of Human-Geographical Heterogeneity of Stryi Raion of Lviv Oblast

The article reveals the meaning of the concept of “human-geographical heterogeneity” as diversity, variability of spatial forms of human life, primarily demo-reproductive, resettlement, economic. Emphasis is placed on the relevance of human-geographical studies of spatial heterogeneity of administrative-territorial units, that were formed in consequence of the decentralization policy in Ukraine. The statistical base of the study is the materials of the “Decentralization” portal. In accordance with the methodological principles of human-geographical research, a component analysis of the spatial heterogeneity of Stryi raion of Lviv oblast was carried out at the level of administrative types of territorial communities. To determine the demogeographic heterogeneity of the Stryi raion, spatial disparities were analyzed based on indicators of the total population of territorial communities and rates of its reduction, age structure of the population, population density, level of urbanization, migration movement of population. The influence of economic factors on demographic stability, in particular the reduction of industrial production, was revealed by correlation analysis applying. Based on the concentration coefficient of population (30.58 %) and pupils of secondary education institutions (31.57 %) the conclusion about the moderate heterogeneity of the Stryi raion was substantiated. The peculiarities of settlement heterogeneity are revealed on the basis of the indicators of the number of settlements, the density of settlements, the average population of settlements, the demographic weight of the centers in the total population of the community and its deviation from the average raion mean. The economic heterogeneity of Stryi raion is revealed through the available indicators of financial results of economic activity, in particular the general fund revenues of local budget, revenues of excise, single tax, and land fees. These indicators differ by 28.9, 251.5, 24.4, and 22.0 times, respectively, at the level of territorial communities. The specified types of human-geographical heterogeneity can be used to specify the strategies of socio-economic development of territorial communities, to determine the centers of priority development, to substantiate the cooperation of territorial communities for solving the problems of regional development.

Key words: heterogeneity, demogeographic heterogeneity, settlement heterogeneity, financial-spatial heterogeneity, territorial community.

Постановка проблеми. Суспільно-географічна неоднорідність, або гетерогенність – це відмінність території за особливостями демографічного, екістичного, соціально-економічного характеру, яка зумовлена як об'єктивними чинниками суспільної геодійності, так і державною політикою регіонального розвитку. Звідси, повсюдна реальна мінливість суспільно-географічних об'єктів, явищ у просторі та часі зазнає антропогенного впливу, що посилює чи послаблює просторову різноманітність. Визначення меж цього впливу для раціонального використання природного, демографічного і соціально-економічного потенціалу території, забезпечення умов для її саморозвитку – важлива міждисциплінарна теоретична і прикладна проблема.

Поняття просторової неоднорідності у географічній науці здебільшого використовують у ландшафтознавстві, ґрунтознавстві і географії ґрунтів. У суспільній географії це поняття є ключовим у теоріях і концепціях геопросто-

рової гравітації (як-от: центр-периферійного розвитку), геопросторового структурування. Його використовують у таких модерних напрямках наукових досліджень як нерівність сталого розвитку, нерівномірність інвестиційної діяльності, просторові ваги ризиків і небезпек тощо. Визначення просторової неоднорідності важливе також у просторовому плануванні, управлінні регіональним розвитком. У суспільно-географічних дослідженнях неоднорідність має як стратифікаційний вияв у межах одного об'єкта (наприклад, соціальна, культурна, етнічна стратифікація населення), так і просторовий (відмінність від місця до місця). Відповідно до теоретико-методологічних напрацювань суспільно-географічну неоднорідність належить розглядати у покомпонентному та інтегральному аспектах. Такий підхід забезпечує різносторонність дослідження, можливість визначення головних тенденцій розвитку території. Прикладне значення суспільно-географічних досліджень просторової неоднорід-

рідності зростає до нижчих ієрархічних рівнів, зокрема нових адміністративних районів (АР), утворених унаслідок реформування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суспільно-географічних досліджень укрупнених АР, у протизагу територіальним громадам (ТГ), державна політика утворення яких має тривалішу історію, недостатньо. Переважно вони стосуються загальних питань утворення і функціонування адміністративних одиниць (Барановський, 2021; Барановський, Барановська, 2021; Склярська О., 2021), місця адміністративних одиниць у багатовимірній типології суспільно-географічних районів (Влах, Котик, 2019). Належної наукової уваги не отримали конкретні геопросторові вияви функціонування АР – економічний, соціальний, демографічний, екологічний тощо.

Матеріалами дослідження слугувала державна статистика колишніх АР, об'єднаних в окремі Стрийський АР (Головне управління статистики, до 2020 р.), Порталу спрможності територіальних громад (2021 р.).

Постановка завдання. Головне завдання дослідження – на основі опрацювання статистичної інформації виявити ступінь та особливості покомпонентної суспільно-географічної неоднорідності Стрийського АР Львівської області, розробити напрями використання результатів дослідження у практиці регіонального розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стрийський АР утворений на другому етапі адміністративно-територіальної реформи в Україні через об'єднання колишніх Стрийського, Миколаївського, більшої частини Сколівського і Жидачівського АР, міст обласного значення Стрий, Моршин, Новий Розділ відповідно до постанови Верховної Ради України «Про утворення та ліквідацію районів» (2020). Підставою для адміністративного об'єднання територій стало географічне положення уздовж майже меридіональної політтранспортної магістралі Київ-Чоп, яка формує геопросторову вісь АР.

Об'єктивно просторова неоднорідність Стрийського АР закладена ще на етапі його створення. Зокрема, частка Жидачівського, Миколаївського, Сколівського та Стрийського районів у загальній площі становить відповідно 25,0 %, 16,9, 36,9, 20,2 %, за людністю – 19,8 %,

19,0, 14,3, 18,5 %. Просторову неоднорідність посилює наявність міст обласного значення Стрия, Нового Роздолу, Моршина, які концентрують значну кількість населення: відповідно 18,1%, 8,6, 1,8 % (Головне управління...).

Стрийський АР характеризується також відмінністю за ознакою часу утворення ТГ (Про добровільне..., 2015). Із 14 ТГ АР через добровільне об'єднання (до 2020 р.) було сформовано 5 (Гніздичівську селищну; Грабовецько-Дулібівську сільську; Розвадівську сільську; Тростянецьку; Ходорівську міську). Головна причина добровільного об'єднання полягала в намаганні зберегти конкурентні переваги приміського розташування, що нівелює такі характеристики як невелика площа (до 200 км²), менша кількість об'єднаних рад (4–9, середнє значення в АР – 9,7), менша кількість поселень (9–17, середнє значення в АР – 20,9).

Демогеографічна неоднорідність

Демогеографічна неоднорідність Стрийського АР Львівської області зумовлена як природними, історичними, соціально-економічними, так і власне демографічними особливостями (природний і механічний рух, вікова структура населення) території дослідження.

Головним демогеографічним викликом АР, як і України загалом, є депопуляція. За 2001–2021 рр. людність АР скоротилася на 8,1 % (Львівська область – 5,8 %, Україна – 15,0 %). За темпами скорочення людності можна виокремити п'ять груп ТГ (рис. 1). У центральній частині АР скорочення людності становить менше 10,0 %. Вищі показники скорочення зафіксовано у гірській частині. Ареал найбільшого скорочення кількості населення через деіндустріалізацію території сформувався на межі Львівської, Івано-Франківської і Тернопільської областей («демографічна яма»).

За досліджуваний період 2001–2021 рр. найнижчі темпи скорочення людності (1,6 %) зафіксовано як у найменшій Тростянецькій сільській (8,0 тис. ос.), так і найбільшій Стрийській міській ТГ (1,9 %; 99,8 тис. ос.), що априорі дає змогу висувати про незначний прямий зв'язок аналізованих показників.

Так, коефіцієнт кореляції між сучасною людністю ТГ Стрийського АР і темпом її скорочення за 2001–2021 рр. становить 0,34, зокрема у групі ТГ з людністю до 15 тис. ос. – +0,05, понад 15 тис. ос. – +0,55 (рис. 2).

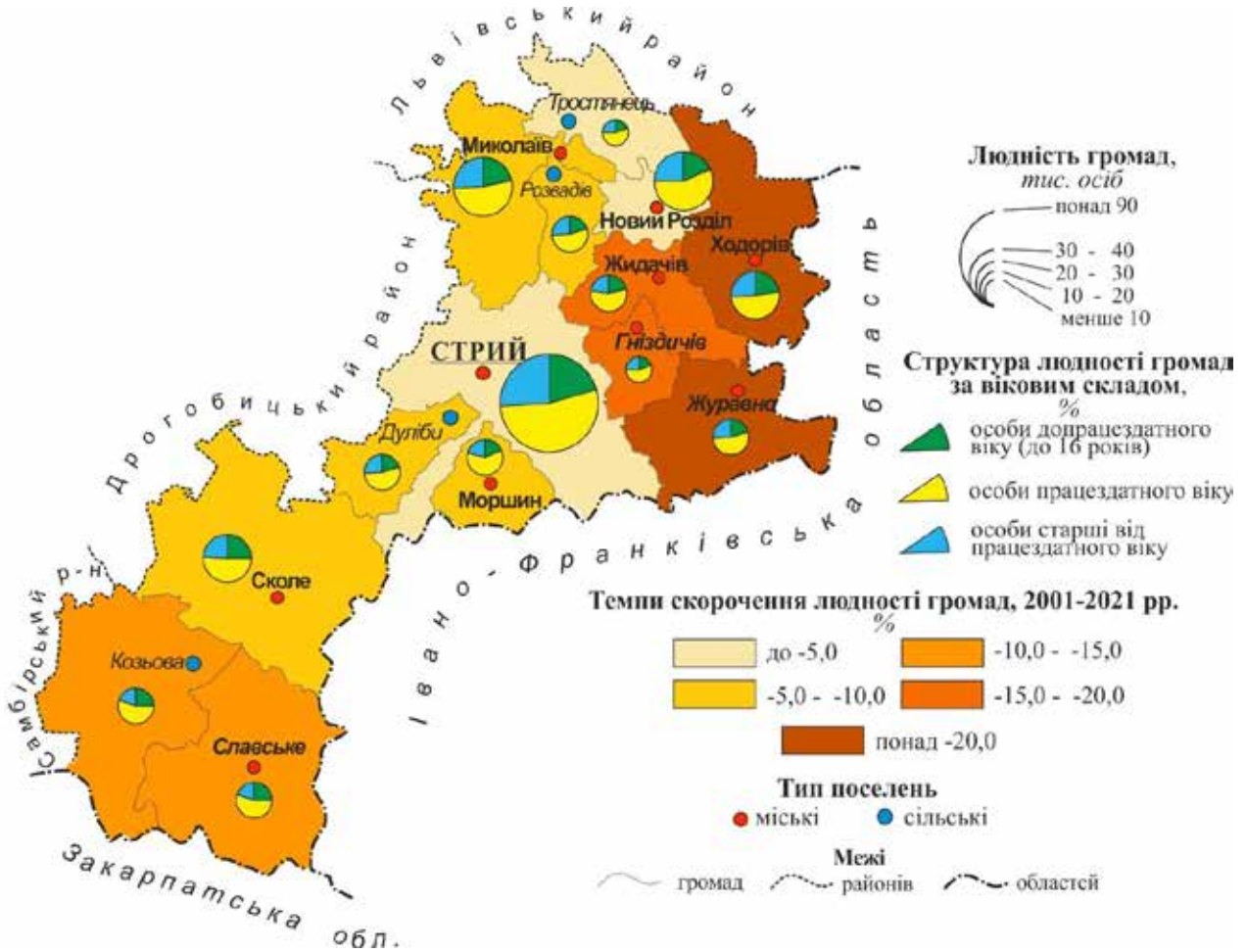

Рис. 1. Темпи скорочення і вікова структура людності Стрийського району Львівської області, 2021

Джерело: укладено авторами за даними Портал спроможності...

Рис. 2. Розподіл територіальних громад Стрийського району за людністю і темпами скорочення

Джерело: побудовано авторами за даними Портал спроможності...

Визначено також коефіцієнт кореляції між середньою людністю поселень і темпами її скорочення за 2001–2021 рр.: за загального значення 0,50, для ТГ із середньою людністю до 1,0 тис. ос. він становить +0,05, понад 1,0 тис. ос. – + 0,47. Відсутність лінійного зв'язку між людністю ТГ, людністю поселень і темпами її скорочень зумовлює потребу в подальших дослідженнях для вияву дії інших чинників.

Для аналізу впливу економічних чинників на людність ТГ обрано показники динаміки обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) без податку на додану вартість, обсягів промислового виробництва, роздрібного товарообороту, номінальної середньомісячної заробітної плати у розрахунку на одного штатного працівника. Визначено, що темп скорочення людності має прямий зв'язок з цими економічними показниками. Найтіснішим є зв'язок людності з обсягом промислового виробництва (+0,542), досить значний – із середньомісячною номінальною заробітною платою (+0,452), низький – із обсягом реалізованої продукції (+0,213) та обсягом роздрібного товарообороту (+0,200).

Несуттєвий обернений кореляційний зв'язок наявний між темпом скорочення сільської людності та індексом сільськогосподарського виробництва (-0,093). Вірогідність цього

показника сумнівна, оскільки статистично фіксуються тільки значення реалізованої сільськогосподарської продукції підприємств і господарств населення; не обліковується продукція господарств, яка використовується для забезпечення власних продовольчих потреб та реалізується на ринках. Частка неврахованої сільськогосподарської продукції у Стрийському АР досить значна. Наприклад, у колишньому Сколівському АР у доходах домогосподарств висока частка недеревної продукції лісів (гриби, ягоди). Кореляційно не підтверджена (0,200) очікувана висока тіснота зв'язку між темпом скорочення людності і витратами домогосподарств, зокрема обсягом роздрібного товарообороту, який зростає за спадної динаміки населення (товарооборот відображає як реальні, так і тіньові доходи, наприклад, від заробітчан).

Останнім часом у Стрийському АР спостерігається від'ємне сальдо міграції (за винятком районного центру). Міграційне скорочення населення характерне як для міських поселень (окрім колишнього Стрийського АР, так і сільських (окрім колишнього Миколаївського АР) (табл. 1).

Природний і механічний рух населення визначив також територіальні відмінності вікової структури населення АР, зокрема

Таблиця 1

Динаміка природного і механічного руху населення, 2005–2020 рр.

Адміністративно-територіальна одиниця	Природний приріст (скорочення), ‰				Міграційний приріст (скорочення), ‰			
	2005 р.	2010 р.	2015 р.	2020 р.	2005 р.	2010 р.	2015 р.	2020 р.
м. Моршин	-5,4	0,3	-5,4	-13,1	-8	-4,7	-11,1	-2,1
м. Новий Розділ	2,1	0,9	0,7	-5,5	2	2,4	-2,6	-2,4
м. Стрий	-2	-2	-1,5	-5,7	-3,6	0,5	-2,3	3,7
Жидачівський район								
міські поселення	-5,7	-4	-5,7	-10,6	-1,6	1,6	-3,3	-3,9
сільська місцевість	-12,7	-10,3	-9,7	-13,8	-7,8	-4,2	-5,8	-3,3
Миколаївський район								
міські поселення	-0,2	0,9	-1,4	-6	-0,6	-0,3	-3	-4,3
сільська місцевість	-4,4	-1,6	-2,3	-5,1	-5,6	-2	2,4	1,8
Сколівський район								
міські поселення	-2,1	1,7	-1,1	-6,9	-6,1	2,9	0,7	-1,2
сільська місцевість	-5,6	-1,4	0,1	-5,2	-3,7	2	-2,8	-2,3
Стрийський район								
міські поселення	-5,2	-3,5	2,1	-7,6	12	1,3	10,4	5,1
сільська місцевість	-3,6	-1,3	-2	-7,6	0,7	2,8	1	-2,1

Джерело: укладено авторами за даними Головного управління ...

вищу частку осіб допрацевдатного віку у гірських Сколівській, Славській, Козівській ТГ (20–25 %); у решти громад – 15–20 % (рис. 1). Відмінності вікової структури зумовлені насамперед різною народжуваністю. Наприклад, у колишньому Сколівському АР вона становила 10,9 ‰, а в м. Новий Розділ – 5,9 ‰ за середньообласного значення 8,6 ‰ (2020 р.).

Узагальнено демогеографічну неоднорідність Стрийського АР підтверджує коефіцієнт концентрації населення, за допомогою якого показують розподіл населення за адміністративними одиницями стосовно загальної рівномірності заселення території (Пилипенко, Мальчикова, 2007; Сегіда, 2013). Коефіцієнт концентрації населення обчислюють як половину загальної суми різниці часток ТГ у загальній площі та населенні АР:

$$I_{\text{кн}} = \frac{\sum |P_{\text{ч}} - S_{\text{ч}}|}{2}, P_{\text{ч}} = \frac{P_{\text{мз}}}{P_{\text{району}}} * 100\%, S_{\text{ч}} = \frac{S_{\text{мз}}}{S_{\text{району}}} * 100\%.$$

де $P_{\text{мз}}$ – населення ТГ (осіб), $P_{\text{району}}$ – населення АР (осіб),

$S_{\text{мз}}$ – площа ТГ (км²), $S_{\text{району}}$ – площа АР (км²).

Коефіцієнт концентрації населення Стрийського АР становить 30,78 %, що означає його помірно нерівномірне розміщення. У найбільших за людністю ТГ (Стрийська, Новороздільська, Миколаївська, Ходорівська,

Сколівська) сумарно проживає 66,3 % населення АР (табл. 2).

Аналогічно визначено коефіцієнт концентрації учнів закладів середньої освіти – 31,57 %, який також характеризує помірно нерівномірне розміщення учнів на території АР. Тільки у Миколаївській, Новороздільській і Стрийській ТГ зосереджено 53,1 % учнів шкіл.

Значна відмінність за демографічними показниками характерна також для окремих типів ТГ (рис. 3). Наприклад, значна поляризація характерна для міської Новороздільської ТГ за показником щільності населення, селищної Журавненської ТГ – за темпом скорочення людності. Натомість демографічні показники сільських ТГ відрізняються від середньорайонних значень ненабагато.

Розселенська неоднорідність

Систему розселення АР формує мережа міських і сільських поселень, що геопросторово диференційована (рис. 4).

У міських поселеннях проживає 47,3 % людності (у Львівській області – 62,3 %). Для Стрийського АР характерна значна концентрація населення у районному центрі (тут проживає 18,5 % загальної і 39,1 % міської людності). Міські поселення АР, окрім Стрия, належать до малих (до 50 тис. ос.). Переважно вони зосереджені у північній, колись промислово розвиненішій частині (Жидачів, Миколаїв, Роз-

Таблиця 2

Соціально-економічні показники ТГ Стрийського АР

Територіальні громади	Площа, км ²	Людність, тис. ос.	Кількість учнів, тис. ос.	Доходи загального фонду, млн грн	Акциз, тис. грн	Єдиний податок, тис. грн	Плата за землю, тис. грн
Гніздичівська	105	7,12	0,71	44,86	122,46	2519,77	4628,00
Дулібівська	143,5	12,20	1,16	58,56	11322,82	6118,30	3204,94
Жидачівська	181,1	17,68	2,12	90,17	4437,68	15300,27	13171,60
Журавненська	278,4	11,77	1,04	24,72	495,52	5595,46	4059,47
Козівська	440,9	11,47	1,32	30,97	1389,02	3567,17	3866,54
Миколаївська	301,8	33,31	4,29	153,23	3114,49	24736,01	16565,06
Моршинська	124,3	14,39	1,42	83,46	2151,31	7956,23	11189,66
Новороздільська	101	36,95	3,47	166,28	3731,95	16801,17	7042,67
Розвадівська	108,2	12,05	1,43	79,53	3176,38	5932,22	5865,94
Сколівська	569	20,26	2,27	79,01	14161,74	8336,99	7070,74
Славська	432,7	14,22	2,03	180,59	1905,48	6657,80	5231,54
Стрийська	544,8	99,05	11,18	713,16	30794,65	61411,00	70592,93
Тростянецька	189,6	7,99	0,83	68,71	6026,06	5202,29	11893,11
Ходорівська	326	24,40	2,44	170,80	2166,72	13993,40	17668,04

Джерело: укладено авторами за даними Портал спроможності...

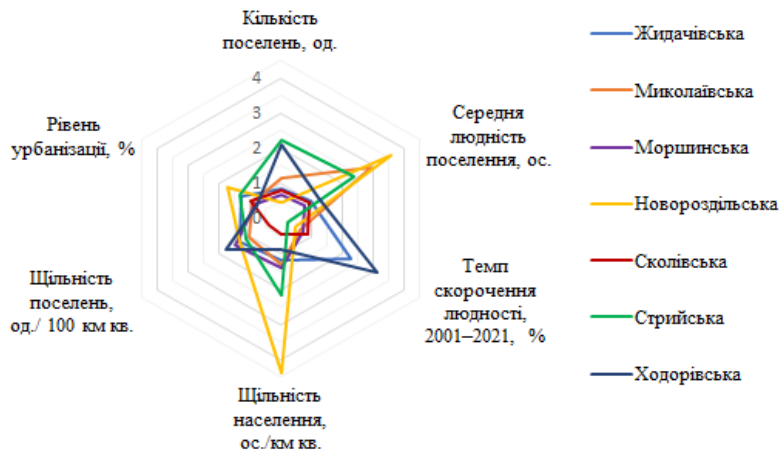

Рис. 3. Розподіл територіальних громад Стрийського району за основними демографічними показниками, 2021 р.

Джерело: побудовано авторами за даними Портал спроможності...

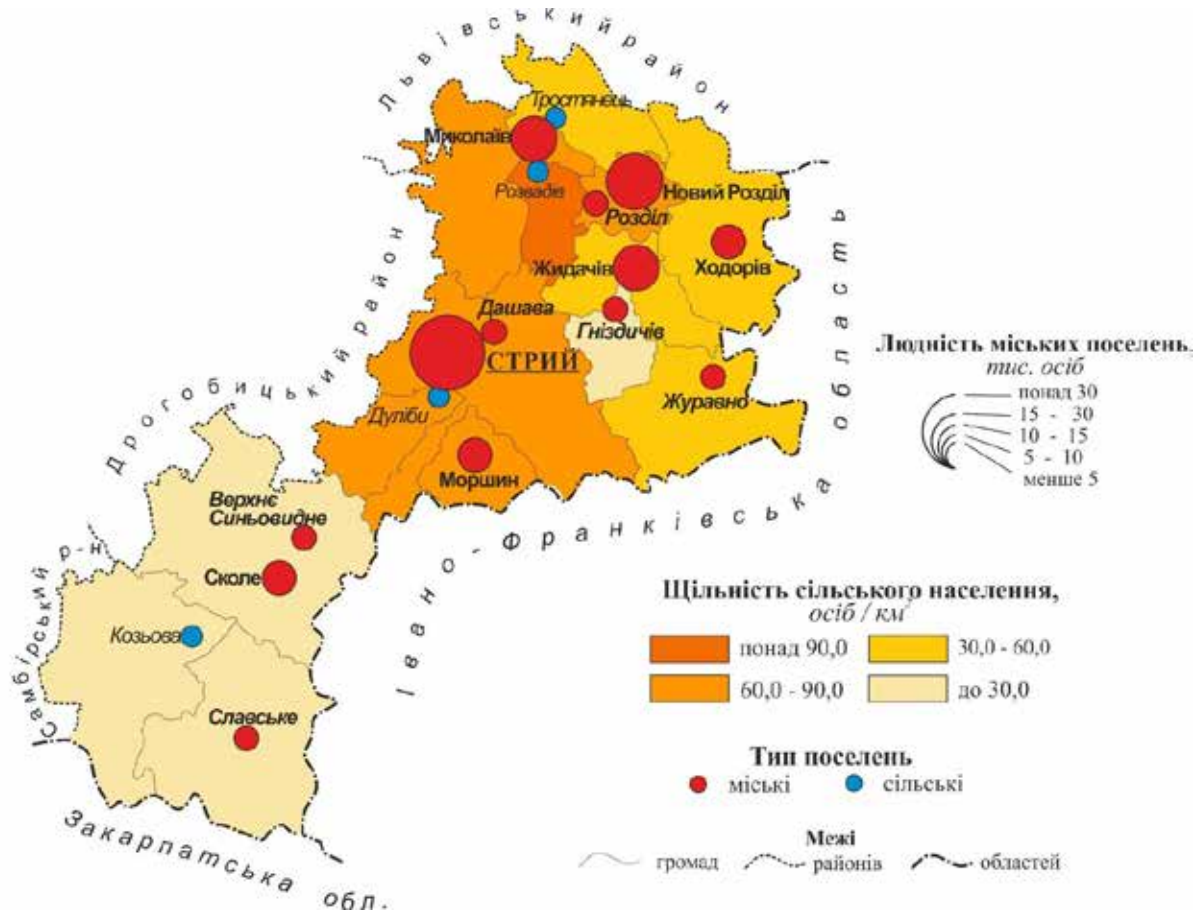

Рис. 4. Міське та сільське населення Стрийського району Львівської області, 2021

Джерело: укладено авторами за даними Портал спроможності..., Головне управління...

вадів, Ходорів). На півдні переважають дуже малі міські поселення (до 10 тис. ос. – Сколе, Славське, Верхнє Синьовидне). Усі міські поселення мають спадну тенденцію людності (окрім Нового Роздолу і Верхнього Синьовидного, у яких вона зросла за 2001–2021 рр. відповідно на 1,3 % і 0,5 %).

Характерною рисою демогеографічної ситуації в АР є низька щільність сільського населення – 44,2 ос. / км², яка відповідає середньо-обласному значенню – 44,5 ос. / км², що зумовлено специфікою природно-географічних умов. Дещо вищі показники фіксуються у передкарпатській центральній та північно-західній частинах АР (понад 60 ос. / км²). Це спричинено вищим соціально-економічним рівнем розвитку території. На північний-схід залюднення території знижується до 30,0–60,0 ос. / км², на південь – до 30,0 ос. / км².

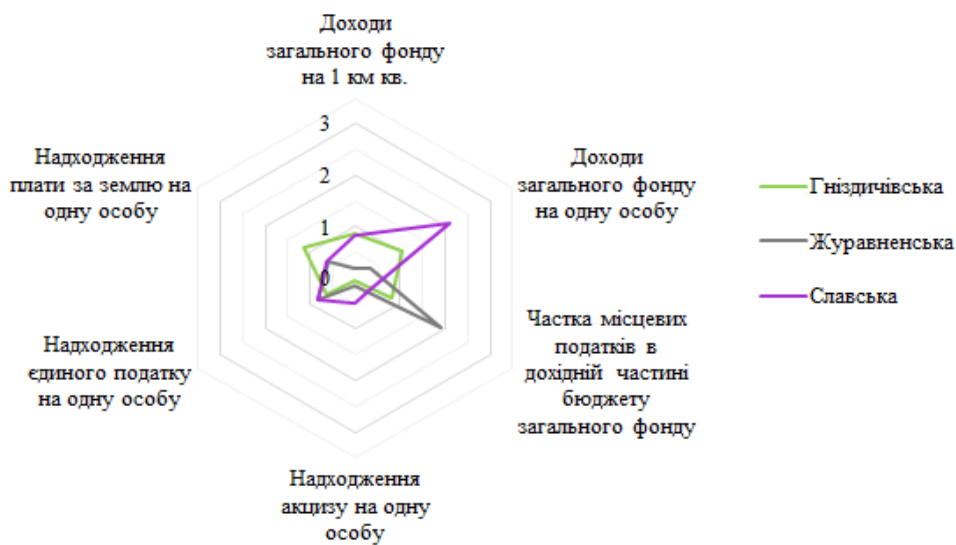
Специфічною особливістю Стрийського АР є диференціація адміністративних центрів

ТГ за їхньою часткою в загальній людності ТГ: від 8,7 % (Козівська) до 93,9 % (Тростянецька). В адміністративних центрах проживає 49,7 % населення АР, середнє значення людності тут становить 11,5 тис. ос. До цього значення наближені м. Жидачів (відхилення від середнього значення – -8,3 %), м. Миколаїв (27,5 %), м. Ходорів (-20,6%). Більші від'ємні відхилення від середнього значення спостерігаються у центрах із статусом сіл та селищ міського типу: смт Гнізди́чів (-65,1 %), с. Дуліби (-67,7 %), смт Журавно (-70,3 %) смт Козьова (-91,3 %) та ін. Натомість у районному центрі і депресивному промисловому осередку м. Новий Розділ людність суттєво перевищує середнє значення (420,3 % і 145,3 % відповідно).

У районному центрі проживає 18,5 % людності АР, у містах Новий Розділ – 8,7 %, Миколаїв – 4,5, Жидачів – 3,3 %. Саме ці міські поселення й надалі будуть відігравати головну роль

а) міські ТГ

б) селищні ТГ

в) сільські ТГ

Рис. 5. Розподіл територіальних громад Стрийського району за фінансовими показниками, 2021 р.

Джерело: побудовано авторами за даними Портал спроможності...

у формуванні районної системи розселення, натомість значення інших центрів буде посилюватися в абсолютному вираженні через внутрішньогромадний міграційний рух та у відношенню – депопуляцію сільської місцевості.

Фінансово-просторова неоднорідність

Економічну просторову диференціацію АР відображають показники фінансової діяльності як на рівні ТГ, так і в розрізі їх окремих типів (табл. 2).

Для визначення фінансово-просторової неоднорідності використано доступні показники доходів загального фонду місцевих бюджетів, надходження акцизу, єдиного податку і плати за землю, які подає «Портал спроможності територіальних громад» (методика розрахунку аналогічна розрахункові коефіцієнта концентрації населення).

Зокрема, коефіцієнт концентрації доходів загального фонду місцевого бюджету становить 31,14 %. На Миколаївську, Новороздільську, Славську, Стрийську, Ходорівську ТГ припадає 71,2 % доходів загального фонду, що засвідчує їх помірно нерівномірний просторовий розподіл. Ще більша просторова диференціація спостерігається щодо надходження акцизу: коефіцієнт концентрації – 38,89 %. Загалом на Дулібівську, Сколівську, Стрийську, Тростянецьку ТГ приходить 73,3 % обсягу акцизу. Коефіцієнт концентрації надходжень єдиного податку становить 36,38 %. Разом Жидачівська, Миколаївська, Новороздільська, Стрийська, Ходорівська ТГ забезпечують 71,8 % його надходжень в АР.

Коефіцієнт концентрації надходжень плати за землю – 35,79 %. На шість ТГ (Жидачівську, Миколаївську, Моршинську, Стрийську, Тростянецьку, Ходорівську) припадає 71,3 % надходжень плати за землю.

Поляризація за фінансовими показниками характерна також для різних типів ТГ за адміністративним статусом. Наприклад, 3-поміж міських ТГ за доходами загального фонду місцевого бюджету на 1 км² вирізняється Новороздільська, за надходженням акцизу на одну особу – Сколівська; із селищних – за доходами загального фонду на 1 км² – Славська ТГ; із сільських – за надходженнями акцизу на одну особу – Грабовецько-Дулібівська ТГ (рис. 5).

Висновки і перспективи подальших розвідок. Унаслідок комплексного суспільно-географічного дослідження Стрийського АР Львівської області виявлено просторову неоднорідність у розрізі ТГ за демографічними, розселенськими, фінансовими показниками. Щодо інтегральної суспільно-географічної неоднорідності, то потребує розроблення методика її оцінки (складнощі пов'язані з недостатніми статистичними матеріалами).

Виявлена суспільно-географічна неоднорідність Стрийського АР підтверджує необхідність налагодження прямих горизонтальних зв'язків ТГ для формування мереж спільних підприємств, просторових кластерів, інноваційних габів, розвитку різних форм співробітництва для розв'язання проблем регіонального розвитку.

Сформовану просторову неоднорідність доцільно враховувати для коректування стратегій соціально-економічного розвитку ТГ, особливо в умовах воєнного і поствоєнного станів у державі.

Сформовану просторову неоднорідність доцільно враховувати для коректування стратегій соціально-економічного розвитку ТГ, особливо в умовах воєнного і поствоєнного станів у державі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Барановський, М. (2020). Субрегіональний рівень адміністративно-територіальної реформи в Україні: дискусійні аспекти. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Географія*, 1/2 (76/77), 37–43. [Baranovskyi, M. (2020). Subregional level of administrative and territorial reform in Ukraine: debatable aspects. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Geography*, 1/2 (76/77), 37–43 (In Ukrainian)]. DOI: <http://doi.org/10.17721/1728-2721.2020.76-77.5>.
2. Барановський, М.О., Барановська, О.В. (2021). Сільські території України у несприятливих умовах: підходи до делімітації, особливості розвитку. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Географічні науки*, 15, 9–16. [Baranovskyi, M.O., Baranovska, O.V. (2021). Rural areas of Ukraine in unfavorable conditions: approaches to delimitation, features of development. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Geographical Sciences*, 15, 9–16 (In Ukrainian)]. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2413-7391/2021-15-1>.
3. Влах, М., Котик, Л. (2018). Теорія і методологія географічної науки: навчальний посібник. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 344. [Vlakh, M., Kotyk, L. (2018). *Theory and methodology of geographical science: textbook*. Lviv: LNU by I. Franko, 344 (In Ukrainian)].
4. Головне управління статистики у Львівській області: Статбанк (2022) [Main Department of Statistics in Lviv Region: Statbank. (2022) (In Ukrainian)]. URL: <http://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr> (дата звернення: 25.06.2022).
5. Пилипенко, І.О., Мальчикова, Д.С. (2007). Методика суспільно-географічних досліджень.

джені (на матеріалах Херсонської області): навч. посібник. Херсон: ПП Вишемирський В.С., 112. [Pylypenko, O.I., Malchykova, D.S. (2007). *Methods of socio-geographical research (on the materials of the Kherson region): textbook*. Kherson: Vyshemyrskiy V.S., 112 (In Ukrainian)].

6. Портал спроможності територіальних громад / За заг. ред. Остапенка П. / Проект «Підтримка належного врядування в місцевих громадах як складової реформи децентралізації» Координатора проектів ОБСЄ в Україні, Міністерство розвитку громад та територій України [The portal of the capacity of territorial communities / For general ed. Ostapenko P. / Project «Supporting proper governance in local communities as a component of decentralization reform» of the OSCE Project Coordinator in Ukraine, Ministry of Community and Territorial Development of Ukraine (In Ukrainian)]. URL: <https://tdukr.maps.arcgis.com/apps/MapJournal/index.html> (дата звернення: 15.02.2022).

7. Про добровільне об'єднання територіальних громад: закон України (2015). *Відомості Верховної Ради України*, 13. [On voluntary association of territorial communities: the law of Ukraine (2015). *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 13 (In Ukrainian)]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text>.

8. Про утворення та ліквідацію районів: постанова Верховної Ради України (2020). *Відомості*

Верховної Ради України, 33. [On the formation and liquidation of districts: the resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine (2020). *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 33 (In Ukrainian)]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text>.

9. Сегіда, К.Ю. (2013) Методичні основи аналізу розселення населення регіону. *Проблеми безперервної географічної освіти і картографії*, 18, 150–155. [Segida, K.Iu. (2013). Methodological fundamentals of analysis of settling apart of the region's population. *Problems of continuous geographical education and cartography*, 18, 150–155 (In Ukrainian)].

10. Скліарська, О. (2021). Реформа адміністративно-територіального устрою України в контексті впливу на статус і функції поселень. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка. Серія: географія*, 1, 57–64. [Skliarska, O. (2021). Reform of the administrative-territorial structure of Ukraine in the context of the impact on the status and functions of settlements. *Scientific notes of Ternopil National Pedagogical University by V. Hnatiuk. Series: Geography*, 1, 57–64 (In Ukrainian)]. DOI: <https://doi.org/10.25128/2519-4577.21.1.7>.

Стаття надійшла до редакції 14.11.2022.

The article was received 14 November 2022.

УДК 911.3:373.21

DOI 10.32999/ksu2413-7391/2022-17-2

Гнатюк О.М.,
кандидат географічних наук,
асистент кафедри економічної та соціальної географії
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
alexgnat22@ukr.net
ORCID: 0000-0003-1818-2415

Гоманюк М.А.¹,
кандидат соціологічних наук, доцент
доцент кафедри географії та екології
Херсонський державний університет
mgomanuyuk@ksu.ks.ua
ORCID: 0000-0002-9625-1968

Мельничук А.Л.,
кандидат географічних наук,
доцент кафедри економічної та соціальної географії
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
melan97@ukr.net
ORCID: 0000-0003-4419-1446

ДЕКОЛОНІЗАЦІЯ ОЙКОНІМІВ УКРАЇНИ: У ПОШУКУ ОПТИМАЛЬНИХ ПІДХОДІВ

Метою цієї статті, у якій об'єктом дослідження виступають українські ойконіми, є демонстрація того, що деколонізація топонімії є складним і нетривіальним завданням, яке не має шаблонних рішень на національному рівні, однак потребує напрацювання принципів, підходів та процедур, які мали би виконувати роль дороговказу для органів місцевого самоврядування під час обговорення та прийняття рішень щодо перейменування населених пунктів. Для досягнення мети: визначено окремі категорії ойконімів в контексті їх можливої деколонізації; окреслено підходи, які можуть бути застосовані для нетривіальних випадків застосування ойконімів в кожній з визначених категорій; запропоновано можливі варіанти коригування існуючого ойконіму або ж вибору нового в залежності від специфіки ситуації. Аналіз потенційних цільових кейсів доводить, що кваліфіковано проведені топонімічні зміни – це потенційна можливість не лише гармонізувати топонімічний ландшафт України та відновити історичну справедливість, але й усунути з карти України широко розповсюджені назви, зробивши акцент на географічній та історико-культурній самобутності населених пунктів. Водночас, безсистемна ліквідація окремих топонімів несе загрозу ще більшого збіднення топонімічного розмаїття України через вживання шаблонних назв. Аналіз потенційних кейсів перейменування доводить, що прийняття закону про деколонізацію топонімії може призвести до низки непорозумінь. Адже перейменування також має гармонізуватися з історичними метанаративами, по відношенню до яких ще має бути досягнута суспільна згода. Це питання колоніального/неколоніального статусу територій сучасної України в складі інших держав, питання участі України/українців в Другій світовій війні, це модель української нації, це визначення приналежності/не приналежності тих чи інших постатей до національної історії. Пошук оптимального рішення по перейменуванню має відбуватися із залученням потенційних

¹ Частина роботи виконана Миколою Гоманюком в рамках Petro Jacyk Non-Resident Scholars Program (Munk School's Centre for European, Russian, and Eurasian Studies, University of Toronto), проєкт «The politics of memory in Ukraine: current situation and post-war prospects»

стейкхолдерів, застосуванням індивідуального підходу до кожної назви та широкого кола інструментів громадського суспільства.

Ключові слова: деколонізація, перейменування, топонімія, ойконім, Україна.

Gnatiuk O.M., Homanyuk M.A., Melnychuk A.L. Decolonization of oikonyms in Ukraine: seeking of optimal approaches

the purpose of this article, focusing on Ukrainian oikonyms, is to demonstrate that decolonization of toponymy is a complex and non-trivial task. To be effective, it does not have formulaic solutions at the national level, but requires the development of principles, approaches and procedures that should guide local authorities during discussion and decision-making in the field of decolonization of toponymy. To achieve the aim, the authors have defined the categories of oikonyms in the context of decolonization, outlined approaches that can be applied to separate oikonyms in each of the defined categories, and proposed possible options for linguistic correction of the existing place name or choosing a new oikonym depending on the specifics of the situation. The analysis of potential cases proves that competently carried out toponymic changes represent an opportunity not only to restore historical justice, but also to remove formulaic names from the map of Ukraine, emphasizing the geographical and historical-cultural identity of each settlement. At the same time, chaotic and unsystematic elimination of related to decolonization toponyms carries a new threat for toponymic diversity in Ukraine due to the use of formulaic names having no relation to the local history and geography. The analysis of potential cases of renaming proves that the adoption of the law on the decolonization of toponymy can lead to several misunderstandings. After all, the renaming must harmonize with the historical metanarratives, in relation to which public consensus must still be reached. This is the question of the colonial/non-colonial status of present-days Ukrainian lands in other states, the question of the participation of Ukraine/Ukrainians in the World War II, the model of the Ukrainian nation, the definition of approaches to determining the belonging/non-belonging of certain figures to national history. The search for the optimal solution should take place with the involvement of potential stakeholders, the use of an individual approach to each toponym, and involving a wide range of civil society instruments.

Key words: decolonization, renaming, toponymy, oikonym, Ukraine.

Вступ. У липні 2022 Верховна Рада України прийняла за основу законопроект «щодо деколонізації топонімії та впорядкування використання географічних назв у населених пунктах України», який окреслив запит українського суспільства, принаймні його частини, на зміну географічних назв на території України, тим чи іншим чином пов'язаних з Росією як країною-агресором. Найбільш видимим проявом цього стала дерусифікація годонімів – назв вулиць, площ, провулків тощо. Проте, інші категорії топонімів в Україні також містять достатньо велику кількість російських історико-культурних маркерів. Зокрема, наявний численний пласт ойконімів (назв поселень – міст, селищ, сіл), семантично чи етимологічно пов'язаних з історією, культурою та географією Росії. У 2022 році вже відбулись окремі випадки повернення містам історичної назви з мотивацією відновлення історичної справедливості та позбавлення імперського спадку в топонімії: місто *Володимир-Волинський* було позбавлено означення «Волинський», доданому за часів Російської імперії, а місту *Новоград-Волинський* було повернено історичну назву *Звягель*.

Із загостренням російсько-українського протистояння запит на ліквідацію пов'язаних з Росією топонімів прогнозовано буде зберігатись. З одного боку, централізоване законодавче регулювання деколонізації із введенням жорстких загальнонаціональних критеріїв – які топоніми мають бути ліквідовані, а які ні – несе загрозу з огляду на значну історико-культурну регіональну різноманітність країни та важливість окремих назв для місцевої ідентичності, як буде показано далі у цій статті. Водночас, відсутність сформульованих принципів та підходів до роботи з різними категоріями топонімів, що підпадатимуть під деколонізацію, може негативно позначитись на якості рішень органів місцевого самоврядування у сфері деколонізації – український публічний простір може позбавитись від російських символів, але при цьому стати змістовно збіднілим, розбалансованим та нелогічним. При цьому можливі два негативні для українського топонімічного ландшафту сценарії – формально протилежних за сутністю, що, тим не менш, не заважає їм бути реалізованими одночасно. Одна крайність полягає у свідомому (цілеспрямований

опір) чи несвідомому (банальне недбальство) ігноруванні присутності в українській топонімії значної кількості географічних назв, пов'язаних не лише з російською імперською спадщиною, але й з радянським комуністичним режимом. Інша крайність – можливі спроби деколонізації топонімів, які лише зовні виглядають як такі, що пов'язані з російською мовою та культурою, хоча насправді, за етимологією, такими не є, а також боротьба з «російськими» топонімами, важливими для місцевої ідентичності (на рівні окремого поселення чи регіону). Наслідками таких рішень буде безпідставна втрата частини мовного та культурного різноманіття України та відмова від частини власної історико-культурної спадщини – своєрідний «постріл собі в ногу» під приводом боротьби з російськими символами. Виступаючи інструментом встановлення/відновлення справедливості, деколонізація може перетворитись на джерело несправедливості по відношенню до окремих територіальних громад та етнічних груп.

Метою цієї статті, у якій об'єктом дослідження виступають українські ойконіми, є демонстрація того, що деколонізація є складним нетривіальним завданням, яке не має універсальних, шаблонних рішень на національному рівні, однак потребує напрацювання принципів, підходів та процедур, які мали би виконувати роль дороговказу для органів місцевого самоврядування під час обговорення та прийняття рішень в сфері деколонізації топонімії, якщо такий закон буде прийнятий. Для досягнення мети (1) визначено категорії які можуть підлягати деколонізації, (2) окреслено підходи, які можуть бути застосовані для роботи з такими ойконімами в кожній з визначених категорій, (3) запропоновано можливі варіанти коригування існуючого ойконіму або ж вибору нового ойконіму в залежності від специфіки ситуації. Вирішення цих завдань супроводжується регіональним аналізом поширення потенційно «проблемних» ойконімів та підходів до роботи з ними.

Теоретичний огляд: феномен деколонізації топонімії в Україні. В Україні термін «деколонізація» вживається на позначення процесу очищення публічного простору країни від символічних маркерів колоніального минулого (Малес & Дейнека, 2020). При цьому, хоча

окремі частини суверенної території України в минулому перебували під контролем різних держав, що проводили де-факто колоніальну політику по відношенню до території сучасної України, терміном «деколонізація» здебільшого позначають політику щодо символічного спадку СРСР та Російської імперії. Таким чином, деколонізація в Україні фактично отожднюється з дерусифікацією як позбавленням російських та радянських символічних маркерів.

Одним із ключових питань є можливість та припустимість розгляду пострадянського геополітичного та культурного контексту як постколоніального. Іншими словами, мова йде про доцільність чи недоцільність класифікації російського та радянського режимів як колоніальних. Незважаючи на наявність низки заперечень колоніальної сутності радянського режиму, зокрема його ролі у технологічній модернізації та політико-культурній мобілізації національних околиць (Kuzio, 2020; Adams, 2008; Velychenko, 2002), науковцями було продемонстровано численні паралелі між класичними колоніальними режимами Заходу та російським імперським і радянським політичними режимами з огляду на подібність економічної, соціальної та культурної політики по відношенню до підкорених територій та народів (Kołodziejczyk & Şandru, 2012; Lazarus, 2012; Chernetsky, Condee, Ram, & Spivak, 2006; Moore, 2001). Зокрема, радянську топонімічну політику можна розглядати як специфічну форму колонізації, що полягала у нав'язуванні імперських символів з метою маркування контрольованого простору та символічного «склеювання» його в єдине ціле; водночас, наслідками радянської та російської топонімічної політики були периферизація, відчуження та ігнорування національних культур підкорених народів, серед яких – українці та білоруси (Basik, 2020; Gnatiuk & Melnychuk, 2020; Малес, 2016). Подібні характеристики загалом універсальні для імперської колонізаційної топонімічної політики (Wanjiru & Matsubara, 2017; Bigon & Njoh, 2015; Tucker & Rose-Redwood, 2015; Azaryahu, 2011).

Відповідно, деколонізація топоніміки полягає у переосмисленні колоніальних назв та топонімічних практик після звільнення від колоніального гніту – наприклад, із проголо-

шенням державою незалежності. Поневолені народи зазвичай (хоч і не завжди, і не в повній мірі) сприймають колоніальні топоніми як культурно чужорідні та нав'язані, а відповідні акти найменування – як ворожі дії вчинені колонізаторами. Тому деколонізація топонімії зазвичай набуває форми топонімічної чистки – іншими словами – ліквідації колоніальних назв та їх заміни на назви, що відповідають власному національному наративу (Azaryahu, 2019; Hui, 2017; Wanjiru & Matsubara, 2017; Bigon & Njoh, 2015; Yeh, 2013; Nash, 1999). Такі дії можуть розглядатись як повернення права на найменування спільнотою, що звільнилась від колоніального гніту, та як символічна репарація, відновлення топонімічної справедливості (Listewnik, 2021; Rose-Redwood, Alderman, & Azaryahu, 2017; Swart, 2008) як специфічної форми транзитної, або ж ретроспективної, справедливості. Останню розуміють як правовий та адміністративний процес, що може передбачати суди, чистки, та репарації, і спрямований на подолання несправедливості, заподіяної попереднім політичним режимом (Kovalov, 2022; Pettai & Pettai, 2015; Elster, 2004; Elster, 2003).

Хоча окремі елементи дерусифікації в Україні були реалізовані починаючи з 1991 року, тобто зі здобуттям державної незалежності, до повномасштабного російського вторгнення у лютому 2022 року вона поступалася деколонізації як за присутністю в публічному дискурсі, так і за фактичними результатами. За виключенням західних регіонів України, у період 1991-2014 років, позбавлення від російського символічного спадку, зокрема топонімів, не стояло на порядку денному. Окремі випадки перейменувань були викликані радше прагненням до повернення міським публічним просторам історичних назв, ніж осмисленим бажанням позбутись російських символів (Гнатюк & Мельничук, 2020). Трансформація топонімії у пострадянській Україні до 2022 року відбувалась переважно в рамках деколонізації – позбавлення топонімів, що ушлявлюють символи комуністичного режиму. У період 1991-2014 років деколонізація мала вибірковий та несистемний характер: якщо на заході України абсолютну більшість комуністичних топонімів було ліквідовано ще на початку 1990-х років, то у центральних

регіонах перейменування обмежились головними магістралями та історичними частинами міст, а у регіонах півдня та сходу увесь пласт радянської топонімії залишався майже неторканим. У 2014 році, з переосмисленням радянської спадщини після Революції Гідності та з початком гібридної російсько-української війни, розпочалась якісно нова стадія деколонізації топонімії України: позбавлення комуністичних географічних назв набуло обов'язкового характеру із ухваленням Верховною Радою України так званого деколонізаційного пакету законів, зокрема Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки» (Gnatiuk, 2018; Kuczabski & Boychuk, 2020). Нова хвиля деколонізації охопила всі контрольовані урядом регіони країни, а масштаби змін топонімії були безпрецедентними – за фаховими оцінками, лише за період з 2014 по 2018 роки було перейменовано понад 52 тис. годонімів (Єрмолаєва & Гончарук, 2018).

При цьому, незважаючи на громадське переосмислення українсько-російських міждержавних відносин у 2014 році, топонімічний процес в Україні 2014-2022 років теж переважно обмежувався деколонізацією. Вплив дерусифікації на український топонімікон на загал залишався менш помітним. Протягом 1991-2021 років, по всій Україні було перейменовано трохи більше 200 топонімів в рамках «чистої» дерусифікації – тобто, в цих випадках мова йшла саме про позбавлення російського колоніального спадку, а не комуністичної ідеології. Абсолютна більшість цих топонімів була зосереджена в західних регіонах країни, а також у столиці – Києві. Часто випадки дерусифікації викликали бурхливі дискусії, як от перейменування Московського мосту та Московського проспекту у Києві (Малес & Дейнека, 2020; Малес, 2016). Переважаючий наратив по відношенню до «російських» топонімів, зокрема назв на честь видатних росіян, в Україні до 2022 року полягав у своєрідній «презумпції невинуватості»: видатні росіяни є видатними представниками світової культури, науки, філософської думки тощо, вони не винні у російській агресії проти України, тому перейменування відповідної вулиці чи іншого об'єкта є беззмістовною ідеєю.

Після початку повномасштабної військової агресії Росії проти України у лютому 2022 року ставлення до російських культурних символів у публічному просторі України радикально змінилось. Розв'язана Росією війна проти України розгорнулася паралельно і в символічному просторі, де географічні назви виступили в ролі озброєння (для порівняння: Adebani, 2012; Kadmon, 2004). «Презумпція невинуватості» змінилась на «презумпцію винуватості», що знайшло прояв у циркулюванні в українському суспільстві низки наративів на зразок: «в Україні забагато російських культурних маркерів»; «видатні росіяни винні вже тому, що вони росіяни»; «видатних росіян не буває, всі вони були українофобами та імперцями»; та «видатні росіяни аж ніяк не видатні – їх досягнення були вкрадені або роздуті російською та радянською пропагандою». Крім того, проявились два більш загальних наративи по відношенню до символічної спадщини Росії в Україні, які можна коротко охарактеризувати як «максимально інклюзивний» та «максимально ексклюзивний». Відповідно до «максимально інклюзивного» наративу, Україні необхідно заявити свої права на ту частину національної історії та культури, що була «вкрадена» російським режимом впродовж політичного контролю над українськими етнічними землями, а в перспективі – повернути собі міжнародно-визнаний статус геополітичного та культурного центру на пострадянському просторі Східної Європи. Такий наратив передбачає «м'який» підхід до дерусифікації – максимально повне збереження російських культурних символів, якщо їх можна хоча б частково кваліфікувати і як українські. Відповідно до «максимально ексклюзивного наративу», гаслом якого, фактично, є відомий з 1920-х років вислів «Геть від Москви», Україна проголошується фактично протиставленням Росії («анти-Росією»), а українська і російська культури не мають (і не повинні мати) нічого спільного. Цей наратив передбачає «жорсткий» підхід до деколонізації – видалення російських символів має бути максимально повним, з найменшою кількістю винятків.

Такий публічний дискурс щодо деколонізації в цілому відповідає двом типовим ознакам постколоніального топонімічного процесу – присутня як вимога вичищення символічного

простору від колоніальної символіки (топонімічна чистка), так і вимога звільнити місце для нових, українських національних героїв та символів і привести кількість «українських» та «російських» топонімів до «справедливих» пропорцій (встановлення топонімічної справедливості). Найактивніше процес дерусифікації у 2022 році торкнувся назв вулиць та інших міських публічних просторів. За даними онлайн-сервісу ЛУН Місто, протягом 2022 року в Україні в рамках дерусифікації було змінено понад 2600 годонімів (ЛУН Місто, 2022).

Характерно, що від свого початку масова дерусифікація української топонімії, на відміну від декомунізації, залишалась добровільною і безпосередньо не регламентувалась нормативно-правовими актами національного рівня. Під час серії круглих столів щодо дерусифікації публічного простору України, організованих у травні 2022 року Українським інститутом національної пам'яті (УІНП) та Міністерством культури та інформаційної політики України (МКІП), міністр культури та інформаційної політики Олександр Ткаченко публічно визнав неможливість універсального підходу до дерусифікації та необхідність передачі ініціативи в цій сфері на місцевий рівень зі збереженням відкритого діалогу між органами місцевого самоврядування та органами центральної влади, відповідальними за політику у сфері національної пам'яті: *«Тобто алгоритм приблизно такий: органи місцевого самоврядування у діалозі з суспільством приходять до спільного рішення і далі координують його з радою. Ми можемо лише рекомендувати органам місцевої влади зважати на рекомендації та бути в постійному діалозі з місцевою громадою, щоб діалог був чесним та такими ж прийняті рішення»* (Український інститут національної пам'яті, 2022b). У липні 2022 року було створено експертну раду при МКІП України, головними завданнями якої визначались генералізація практик та надання рекомендацій і пропозицій щодо очищення публічного простору України від російських імперських та радянських символів, зокрема топонімів, а також визначення підходів, механізмів та інструментів для вирішення проблематичних питань, що можуть виникати в процесі декомунізації та дерусифікації (Міністерство культури та інформаційної політики України, 2022a). Пізніше,

Український інститут національної пам'яті та Міністерство культури та інформаційної політики України публікували певні рекомендації щодо дерусифікації, зокрема перелік найпоширеніших «російських» годонімів, рекомендованих до перейменування (Міністерство культури та інформаційної політики України, 2022b), а також вказівки про недопустимість меморіалізації осіб, які були учасниками пропаганди та втілення російської імперської та радянської тоталітарної політики (Український інститут національної пам'яті, 2022a). Проте, ці рекомендації не носили зобов'язуючого характеру.

Тим не менш, законопроектом № 7253 «Про внесення змін до Закону України «Про географічні назви» щодо деколонізації топонімії та впорядкування використання географічних назв у населених пунктах України», ухваленим у першому читанні у липні 2018 року, пропонується заборонити присвоювати географічним об'єктам назви, що звеличують, увіковічують, пропагують, символізують Російську Федерацію або її визначні, пам'ятні, історичні та культурні місця, міста, дати, події, діячів, які здійснювали військову агресію проти України та інших суверенних країн, державну тоталітарну політику та практику, пов'язану з переслідуванням опозиції, дисидентів та інших осіб за критику тоталітарного радянського та тоталітарного російського режимів, зокрема й громадян України, які мешкають на тимчасово окупованих територіях або тимчасово перебували на території держави-окупанта і стали жертвами переслідування з боку російських репресивних органів (Верховна Рада України, 2022).

Неможливість (і, на думку авторів, шкідливість) прямолінійного, шаблонного підходу до деколонізації в Україні викликана двома обставинами. По-перше, історії України та Росії настільки взаємопов'язані, що у багатьох випадках складно провести межу між «українськими» та «російськими» культурними символами. Особливо яскраво це проявляється у випадку видатних особистостей, які виступають об'єктами увічнення у топонімії. Можлива ціла низка критеріїв для визначення «українськості» або ж «російськості» особи (зокрема: етнічне походження, місце народження, місце проживання та творчості, мова та самоідентифікація, ставлення до української

культури та українського національного проєкту тощо) – за частиною критеріїв одна й та сама видатна особа може бути цілком «українською», а за іншими – «російською». Виникає питання – які критерії застосовувати, та якою має бути їхня вага або пріоритетність?

Другою обставиною є неможливість застосування універсальних критеріїв чи підходів для одного й того самого топоніма для всієї території України, оскільки у певних регіонах чи поселеннях певний «російський» культурний символ може виявитись критично важливим для формування місцевої (наприклад – міської, регіональної тощо) ідентичності. Випадки повної або часткової несумісності домінуючої національної політики у сфері пам'яті та ідентичності з місцевою специфікою у постсоціалістичних країнах були продемонстровані раніше, що вилось у реалізацію специфічних локальних чи регіональних сценаріїв топонімічного процесу (Gnatiuk, 2018; Różycki, 2017). Для країни зі значною регіональною культурною різноманітністю, якою є Україна, пріоритетна увага до топонімії, що віддзеркалює місцеву ідентичність, є очікуваною, що знайшло підтвердження в емпіричних дослідженнях декомунізації (Afanasiiev, 2020; Kudriavtseva, 2020; Gnatiuk, 2018). Таким чином, окремий «російський» топонім може бути розцінений як «неважливий» чи навіть «неприйнятний» на національному рівні, але водночас критично важливим для ідентичності певного поселення чи регіону.

Методика дослідження та дані. Для пошуку ойконімів України, актуальних в контексті деколонізації, було використано Кодифікатор адміністративно-територіальних одиниць та територій територіальних громад станом на червень 2022 року. Ідентифікація «проблемних» ойконімів здійснювалась з врахуванням їхньої семантики, етимології, обставин та часу виникнення. Аналіз етимології ойконімів та обставин їх виникнення здійснювався з використанням краєзнавчої літератури та етимологічних словників (наприклад, Лучик, 2014), а також видання Історія міст і сіл Української РСР (1968). У світлі відсутності ґрунтовних кваліфікованих лінгвістичних опрацювань української топоніміки варто зазначити, що етимологія українських ойконімів у багатьох випадках залишається супе-

речливою. У краєзнавчій літературі замість результатів лінгвістичних досліджень часто можна зустріти так звану «народну етимологію», основою якої є сучасна фонетична співзвучність слів і відповідна інтерпретація назв. Відповідно, авторські висновки щодо «проблематичності» конкретних ойконімів в контексті їх потенційної деколонізації не претендують на абсолютну повноту. Встановлення реальної етимології багатьох ойконімів потребує спеціального кваліфікованого дослідження із залученням архівних та історичних джерел. Проте, дослідження дає розуміння про загальний масштаб та сутність проблеми, а також висвітлює її особливості в регіональному вимірі.

Результати дослідження

Ойконіми, які можуть підпадати під деколонізацію. Під час дослідження було виявлено 4 групи таких ойконімів, які можуть розглядатись як радянські або російські культурні символи та, відповідно, пропонуватись до дерусифікації шляхом ліквідації, уточнення/коригування, або ж переосмислення. Деякі з них мають реальний доведений етимологічний зв'язок з Росією, у інших випадках цей зв'язок є лише уявним, проте може легко виникнути у свідомості людей, не заглиблених у тонкощі ономастики та мовознавства, що може стати поштовхом до спроб їх «дерусифікації».

Перша група проблемних ойконімів – назви, які прямо чи опосередковано виступають інструментом пропаганди комуністичного тоталітарного режиму. Формально вони повинні були бути ліквідовані відповідно до Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки». У 2015 році УІНП, за результатами власного моніторингу, було опубліковано перелік міст та сіл до перейменування. Станом на 2022 рік, деякі поселення з цього переліку не були перейменовані. Зокрема, це села *Сакко і Ванцетті* (Соледарська ТГ, Донецька область), *Петрівське* (Криворізька ТГ, Донецька область), *Артема* (Нижньотеплівська ТГ, Луганська область), *Жовтневе* (Троїцька ТГ, Луганська область), а також селище *Ленінське* (Нововоронцовська ТГ, Херсонська область).

Крім того, на думку авторів, деякі існуючі ойконіми, що не потрапили до переліку УІНП,

також прославляють радянський режим та/або можуть сприйматись пересічними громадянами першочергово як радянський ідеологічний спадок та своєрідний топонімічний «релікт» радянської епохи. Зокрема, мова йде про ойконіми, що виникли у період панування комуністичного режиму та містять означення «красний» або «червоний». Кожний такий ойконім потребує детального історичного аналізу обставин виникнення (у деяких з них означення «червоний» може стосуватись безпосередньо кольору або бути синонімом до означення «гарний»), проте істотна їх частина виникли як маркери комуністичної ідеології. Дискусійними є численні назви, пов'язані зі святом 1 Травня (*Першотравневе*, *Первомайське* та подібні – кілька десятків ойконімів у різних формах). Незважаючи на міжнародний статус цього свята (в Україні – «День праці»), на території колишнього СРСР святкування 1 Травня, широко відомого як «День міжнародної солідарності трудящих», набуло офіційно-політичного характеру і перетворилось на один із символів радянського політичного режиму. Обговорення потребують і назви, пов'язані з перемогами (деякі з яких повністю або частково міфологізовані радянською та російською пропагандою) Червоної Армії у Другій світовій війні. Особливо у великій кількості вони представлені в Криму – як абстрактні назви (*Батальне*, *Вогневе*, *Гвардійське*, *Геройське*, *Партизани*, *Побєдне*, *Танкове*, тощо), так і топоніми на честь конкретних подій (*Панфіловка*) та персоналій (*Зубакіне*, *Митяєве*, *Нанікове*, тощо). З одного боку, пам'ять борців проти націонал-соціалістичного режиму захищена законом, а знищення пам'яті про реальних героїв Другої світової війни не є правильним рішенням, оскільки рівнозначно добровільному викресленню цілої сторінки національної історії. Проте, перемога над нацизмом для України обернулась торжеством іншого тоталітарного режиму – комуністичного, а наратив про «Велику Вітчизняну війну» та пафос «Перемоги» став одним з ключових елементів у ідеологічній концепції «русского мира», що стала виправданням для військової агресії Росії проти України. Крім того, більшість таких ойконімів в Криму виникли внаслідок знищення історичної топоніміки, в першу чергу – кримськотатарської. Сумнів-

ною є також потреба у збереженні в символічному просторі України географічних назв на честь льотчика-випробувача Валерія Чкалова (10 ойконімів), ім'я якого використовувалось як символ героїзму радянської людини та прославлення радянського політичного режиму, «пролетарського» письменника Максима Горького – члена РСДРП(б), особистого друга В. Леніна та Й. Сталіна (4 ойконіми), організатора та керівника повстання на панцернику «Потьомкін» Григорія Вакуленчука (1 ойконім). Такі назви, так само як ойконіми на зразок *Труд*, *Плугатар*, чи *Промінь*, формально не підпадають під дію «декомунізаційних» законів, проте їх етимологічний зв'язок із марксистсько-ленінською ідеологією та комуністичним минулим є очевидним (Гоманюк, 2017).

Друга група проблемних ойконімів – назви, семантично та/або етимологічно пов'язані з історико-культурною спадщиною Росії, а також російським географічним контекстом. Зокрема, це ойконіми на честь російських військово-політичних діячів (*Кутузовка*, *Суворовське*, *Каховка*, *Апостолове*), діячів культури та мистецтва (*Некрасове*, *Пушкіно*, *Тургенєве*), науковців (*Мічуріне*, *Тімірязєве*, *Менделєєвка*), мореплавців та першопрохідців (*Сєдове*), історичних подій, зокрема таких, що використовуються як символи перемог та доблесті російської армії (*Бородіно*), географічних місць (*Амурське*, *Московка*). При цьому деякі такі назви насправді можуть не мати етимологічного зв'язку з вказаними діячами, подіями, чи місцями, що має вагоме значення для визначення їх подальшої долі. У абсолютних цифрах найбільше таких назв сконцентровано в Криму (68), Донецькій (15), Дніпропетровській (11), Запорізькій, Миколаївській та Херсонській (по 8) областях. Найбільша їх частка серед інших проблемних топонімів – в регіонах півдня України (Херсонська область – 38,9%; Миколаївська область – 32,0%).

Третя група проблемних ойконімів – назви, що не узгоджуються з лексичним корпусом української мови – так звані лексичні росіянізми, або ж прями кальки з російської мови. Як правило, в такому випадку існує семантично тотожний український відповідник, проте було встановлено та закріплено саме російську словоформу. При цьому до цієї групи

не потрапляють назви, які співзвучні до слів російської мови, проте мають інакшу етимологію (див. нижче про четверту групу). Прикладами лексичних росіянізмів є *Южноукраїнськ* (замість нормативного Південноукраїнськ), *Лісопитомник* (замість нормативного Лісорозплідник), *Опитне* (замість нормативного Дослідне), *Плодородне* (замість нормативного Родюче), *Побєда* (замість нормативного Перемога). Деякі лексичні росіянізми є деривативами від російських форм власних імен: *Алексєєвка* (замість нормативного Олексіївка), *Надежда* (замість нормативного Надія). Також до цієї групи можна зарахувати граматичні росіянізми (наприклад, селище *Аерофлотський* в Криму – форма чоловічого роду ойконіма зумовлена його узгодженням з російським номенклатурним іменем «поселок»). У деяких складених топонімах російську словоформу мають окремі слова: *Голуба Затока* (замість нормативного Блакитна Затока), *Кримська Роза* (замість нормативного Кримська Троянда), *Новий Мир* (замість нормативного Новий Світ), тощо.

Лєвова частка лексичних росіянізмів сконцентрована у Криму (124), а також на сході України – у Донецькій (52), Луганській та Дніпропетровській (по 24) областях. У Криму такі назви є переважно продуктом радянської доби, а саме – результатом масового перейменування кримськотатарської топонімії у 1945-1948 рр. На той час Крим адміністративно належав до РРФСР, тому нові топоніми утворювались відповідно до норм російської мови. Після передачі Криму у 1954 році до складу УРСР ці ойконіми в абсолютній більшості зберегли оригінальну орфографію та передавались українською мовою шляхом транслітерації, що і породило сьгоднішню ситуацію із засиллям лексичних росіянізмів. На сході та півдні України такі назви характерні для поселень, заснованих (або повторно заснованих на місці попередніх поселень) етнічними росіянами або російськомовними білорусами, євреями, тощо у добу Російської імперії (приклади: село *Богдано-Надеждівка* П'ятихатської ТГ Дніпропетровської області – засноване 1850 р. та назване на честь власників-поміщиків Богдана та Надежди; село *Беззаботівка* Олександрівської ТГ Донецької області – засноване 1830 р. переселенцями з Орловської губернії; село *При-*

ютне – засноване 1842 р. євреями-переселенцями з Вітебської та Могилівської губерній; село *Трьохізбенка* Щастинської ТГ Луганської області – засноване донськими козаками). Також по всій території України лексичні росіянізми трапляються як назви молодих поселень, заснованих вже за радянської доби (приклади: місто *Южне* Одеської області; місто *Севєродонецьк* Луганської області; село *Питомник* Херсонської області), у тому числі це ідеологічно забарвлені назви, зокрема численні топоніми, семантично пов'язані з 1 Травня (на зразок *Первомайск*, *Первомайське*, тощо).

Четверта група проблемних ойконімів – назви, що для носіїв сучасної літературної української мови звучать ідентично до російських слів, проте або (1) є діалектизмами чи архаїзмами української мови, або (2) насправді мають зовсім іншу етимологію та походять з інших мов (не російської), тобто їх морфологічна та фонетична схожість є лише зовнішніми. Приклади: назви міста *Оріхів* (Запорізька область) та села *Верхня Оріхівка* (Лутугинська ТГ, Луганська область) походять від діалектного *оріх* – те саме що нормативне *горіх*; назва міста *Ізюм* Харківської області походить, за найбільш обґрунтованою версією, від тюркського слова *üzüm* (ізюм, узюм, озюм) – виноград, а не від російського запозичення *изюм*; те саме стосується села *Ізюмівка* (Первомайська ТГ, АРК), за найбільш ймовірною версією заснованого відставними солдатами Ізюмського гусарського полку; назва села *Розівка* (Ушомирська ТГ, Житомирська область) походить від діалектного *роза* – те саме що нормативне *троянда*, тощо. При цьому назва села *Кримська Роза* (Кримськорозівська ТГ, АРК), за обставинами появи, не є діалектизмом, а лексичним росіянізмом – частковою транслітерацією з російської мови, тому належить до третьої групи проблемних топонімів.

Деякі топоніми потрапляють одночасно до кількох груп. Наприклад: *Первомайське* (зв'язок з комуністичним режимом та лексичний росіянізм), *Панфіловка* (комуністична пропаганда та зв'язок з російською воєнною історією).

Окрім охарактеризованих вище чотирьох груп ойконімів, існують також інші назви поселень, які можуть розглядатися в контексті деколонізації та декомунізації. Зокрема, це

назви грецького походження, що виникли під час колонізації Російською імперією територій півдня України та відображають імперську колонізаційну політику відносно цих територій: *Одеса*, *Херсон*, *Маріуполь*, *Нікополь*, *Сімферополь*, *Севастополь*, тощо. Проте, за часи незалежності та особливо російсько-української війни ці назви отримали нові конотації (зокрема, Маріуполь і Херсон – міста-герої); окрім того, вони апелюють до поселенського колоніалізму, до історії заселення краю, до грецького минулого Криму, Приазов'я та Причорномор'я. Іншою групою ойконімів є деетимологізовані назви – такі, що виникли внаслідок пошуку компромісу між необхідністю виконання законів про декомунізацію та небажанням територіальних громад змінювати назву, наприклад: селище *Калинівське* Херсонської області (колишнє *Калінінське*), село *Котовка* Березівської ТГ Одеської області (колишнє *Котовське*) тощо.

Підходи та процедури. Різноманітність ойконімів, що можуть підлягати деколонізації, зумовлює необхідність диференційованого підходу до вирішення їх майбутнього у контексті деколонізації. Водночас, кожна з виділених груп також не є однорідною – фактично, можна вести мову про загальні принципи роботи з такими ойконімами в межах кожної групи, проте кінцеве рішення у абсолютній більшості випадків вимагає індивідуального аналізу по кожній окремо взятій назві.

Найпростіша ситуація з ойконімами, що явно виступають символами комуністичного тоталітарного режиму – всі вони повинні бути обов'язково змінені відповідно до Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки». Назви, пов'язані зі святом 1 Травня, також можуть бути рекомендовані до обов'язкового перейменування, зважаючи на стійкі ідеологічні конотації цього свята. Що стосується ойконімів, пов'язаних з подіями та героями Другої світової війни, то тут потрібен ретельний індивідуальний розгляд кожного конкретного випадку. Можна рекомендувати залишити такі ойконіми у випадку, якщо вони мають зв'язок з місцевим історичним контекстом (наприклад, село *Зубакіне* Поштівської ТГ АР Крим, назване на честь радянського партизана ялтин-

ського загону Михайла Сергійовича Зубакіна, що загинув 1941 року), та якщо меморіалізовані події чи персоналії не є продуктом комуністичної чи російської імперської пропаганди, як це сталося із «подвигом» панфіловців. Так само потребують індивідуального дослідження ойконіми з означенням «червоний» або «красний»: у випадках, коли воно дійсно пов'язане з комуністичною ідеологією, ойконіми можна рекомендувати до обов'язкової декомунізації за чинним законодавством, у протилежному випадку назву може бути збережено, але бажано здійснювати просвітницьку роботу з місцевим населенням для розуміння громадою фактичного походження та значення назви їхнього поселення.

Базова аргументація на користь зміни або збереження ойконімів, семантично пов'язаних з російською історико-культурною спадщиною та географією, у кожному конкретному випадку може варіювати і залежить, зокрема, від таких обставин:

1. Етимологія топоніма. Чи дійсно топонім походить від імені російської персоналії / організації / події / географічного місця, чи лише співзвучний з ними? Наприклад, село *Аранчи* (Тіністинська ТГ, АРК) було перейменоване на *Суворове* на честь російського генералісимуса Александра Суворова. Водночас, село *Суворове* (Шахівська ТГ, Донецька область) отримало назву від місцевих дворян-землевласників Суворових. Якщо у першому випадку топонім походить від імені російського полководця, то у другому випадку формально назва села ніяк не пов'язана з одіозним військовим діячем, хоча з високою ймовірністю буде асоціюватися з ним людьми, не знайомими з місцевим історичним контекстом. Таким чином, незважаючи на тотожність словоформи, перший ойконім заслуговує на більш жорстку дискусію щодо права на подальше існування порівняно з другим. При цьому дискусія повинна відбуватися у обох випадках, оскільки, по-перше, як було зазначено вище, у необізнаних з етимологією топоніма людей асоціація з Александром Суворовим буде зберігатися, по-друге, дворяни-землевласники Суворови також були росіянами за національністю, і тому громада повинна вирішити, чи зберігати пам'ять про них (фактично – чужоземних колонізаторів) у назві свого поселення.

2. Обставини найменування. За яких умов виник проблемний ойконім? Хто був ініціатором найменування (перейменування)? Чи була поява ойконіма політично мотивованою (спущене зверху рішення органів влади), чи спонтанною (рішення самої місцевої громади)? Повертаючись до наведеного вище прикладу: у першому випадку поява ойконіма *Суворове* стала результатом знищення автентичної кримськотатарської назви у 1948 р. під час інспірованої політичним керівництвом СРСР тотальної зачистки Криму від автентичної кримськотатарської топонімії; у другому випадку назва *Суворове* виникла спонтанно, не замістила собою інший топонім, не була нав'язана місцевій громаді зверху. На нашу думку, нав'язаний зверху характер топоніма, а також виконання ним ролі інструмента зачистки історичної топонімії в умовах тоталітарного політичного режиму повинна бути підставою для більш глибокої та критичної дискусії щодо його подальшого збереження порівняно з випадками спонтанного найменування або ж найменування за участі та за ініціативою місцевого населення. Інший приклад: село *Пушкіно* (Вилоцька ТГ, Закарпатська область) було назване на честь російського письменника Александра Пушкіна безпосередньо селянами-засновниками. Хоча ойконім дійсно етимологічно пов'язаний з класиком російської літератури, який ніколи не відвідував Закарпаття, ця назва не може вважатися політично нав'язаною, тому за умови погодження місцевою громадою може бути збережена (відомо, що громадою села було прийнято рішення про ліквідацію пам'ятника Александру Пушкіну, а з весни 2022 року активно дискутується зміна назви села на *Верхній Вербовець*, яку село мало у 1927-1937 рр.).

3. Місцевий контекст. Чи має фактичний денотат ойконіма (наприклад, особа, пам'ять про яку увічнює назва поселення) історичний або географічний зв'язок з поселенням / територіальною громадою? Якщо так – це додатковий аргумент на користь його збереження, навіть у випадку дискусій щодо відповідної російської персоналії тощо на національному рівні. До прикладу, за наявними історичними даними, назва села *Пугачівка* (Рокитнянська ТГ, Київська область) має ймовірний етимологічний зв'язок з родиною Пугачових (Пугачів),

з якої вийшов російський повстанський ватажок Ємельян Пугачов. Таким чином, якщо на національному рівні в Україні глорифікація Ємельяна Пугачова як російського повстанського ватажка позбавлена здорового глузду, його постать може становити істотну частину місцевої ідентичності Пугачівки та використовуватись, зокрема, для розвитку туристичного потенціалу села. Місто *Докучаєвськ* (Донецька область) та село *Докучаєве* (Устинівська ТГ, Кіровоградська область) названі на честь російського ґрунтознавця Васілія Докучаєва. Якщо у першому випадку постать цього науковця не має безпосереднього відношення до розвитку міста, то у другому науковець фактично стояв у витоків села, доклавшись до його розвитку. Таким чином, якщо особу видатного ґрунтознавця прив'язано до міста на Донеччині штучним чином, то для села у Кіровоградській області це частина історії та ідентичності поселення: у першому випадку це аргумент до зміни топоніма, у другому – до його збереження.

На нашу думку, за наявності однієї або кількох «пом'якшуючих обставин» (відсутність етимологічного зв'язку з одіозним денотатом; ойконім виник спонтанно, не нав'язаний громаді зверху, не є результатом радянської тоталітарної політики пам'яті та ідентичності; ойконім має зв'язок з місцевим історичним або географічним контекстом) рішення про доцільність зміни назви повинне прийматись місцевою громадою виключно добровільно та за результатами детального обговорення аргументів «за» і «проти» та наявних пропозицій щодо нової назви. У випадку ойконімів, для яких такі «пом'якшуючі обставини» відсутні, особливо для назв, що увічнюють пам'ять про російських військово-політичних діячів (Александр Суворов, Міхаїл Кутузов, та ін.), можна рекомендувати принцип обов'язкового перейменування – на зразок процедури, що мала місце при обов'язковій декомунізації.

Варто мати на увазі, що деякі ойконіми, які походять від назв географічних місць на території сучасної Російської Федерації, такі як *Амурське* (Амурська ТГ, АРК) та *Кубанське* (Родниківська ТГ, АРК) можна трактувати як такі, що мають відношення до історії розселення українців (Приамур'я; Кубань), що можна розглядати як аргумент на користь їх збереження.

При роботі з третьою групою проблемних ойконімів (лексичні та граматичні росіянізми, кальки з російської мови) на експертному рівні доцільно враховувати обставини виникнення топоніма та фактичний сучасний етнічний склад населення.

Розглядаючи обставини виникнення ойконіма, потрібно розрізняти державний колоніалізм (state colonialism) як цілеспрямований акт освоєння та упокорення чужоземних територій, та поселенський колоніалізм (settler colonialism) як процес і результат спонтанної добровільної масової міграції колоністів з метрополії (при цьому варто мати на увазі, що поселенський колоніалізм, як правило, заохочувався державною колоніальною політикою) (Свеженцев, 2021; Свеженцев, 2017; Wolfe, 1999). Ойконіми, що завдячують своїй появі державному російському колоніалізму, є безпосереднім результатом цілеспрямованої політики русифікації України зі сторони російського імперського та радянського комуністичного керівництва, тому рекомендовані до коригування та приведення у відповідність до лексичних та граматичних норм української мови. Ойконіми, що спонтанно виникли в результаті поселенського колоніалізму етнічних росіян або інших народів, що послуговувались російською мовою, потребують більш обережного ставлення та можуть бути залишені в існуючій формі за наявності відповідного історичного обґрунтування та погодження місцевою громадою. На «поблажливе» ставлення заслуговують також ойконіми українсько-російського прикордоння, що віддзеркалюють місцеве різноманіття діалектів та наявності плавних переходів між спорідненими діалектами різних мов (української, російської, білоруської) у східнослов'янському мовному континуумі, повинні розглядатись виходячи з презумпції їх збереження, тоді як ойконіми нещодавнього походження, які стали

Фактичний етнічний стан населення важливий з огляду як на адекватне сприйняття ойконіма місцевим населенням, так і на реалізацію права національних меншин на культурну, зокрема лінгвістичну, самобутність. Освоєння території України здійснювали різні народи, в тому числі і росіяни, тому назви російського походження, якщо вони не виступають інструментом ідеології є складовою культурного

різноманіття. Україна як демократична правова держава повинна створювати рівні можливості для реалізації прав, зокрема у сфері топоніміки, для представників різних національних меншин на територіях їх компактного проживання. Відновлюючи історичну топонімію угорського, румунського, польського та тюркського походження, ми не можемо відмовити у такому праві етнічним росіянам. Таким чином, якщо поселення засноване етнічними росіянами, і вони дотепер переважають у структурі місцевого населення, його назва може зберігати властиву російській мові форму. В будь-якому разі важливо виносити питання доцільності коригування ойконімів – лексичних росіянізмів та кальок – на обговорення місцевої територіальної громади.

Ойконіми, що лише нагадують російські, проте етимологічно не є такими (четверта група ойконімів), на нашу думку, потребують збереження, оскільки є частиною лінгвістичного, зокрема топонімічного різноманіття України, віддзеркалюють місцеві та регіональні історико-культурні особливості, та є/можуть стати частиною стратегії розвитку відповідних територіальних громад (розробка місцевого бренду та символіки, залучення туристів, використання топоніма в комерційних цілях, тощо). Водночас органам державної влади та місцевого самоврядування, а також фахівцям – історикам, географам, краєзнавцям, туризмологам тощо доцільно вести просвітницьку та роз'яснювальну роботу серед населення щодо фактичного походження таких ойконімів та відсутності їх етимологічного зв'язку з російською культурою. Однак, за наявності стійкого консенсусу у територіальній громаді щодо бажання позбутися будь-яких асоціацій з російською мовою та культурою у власному символічному просторі, такі топоніми можуть бути змінені.

Підходи/стратегії до зміни назви.

У випадку, якщо відповідно до чинного законодавства, або за волею територіальної громади ставиться питання про зміну назви поселення, можливі декілька стратегій вибору нової назви. При цьому для деяких ойконімів можливим є розгляд кількох стратегій одночасно.

Перший сценарій, який можна рекомендувати для лексичних та граматичних росіянізмів, а також діалектизмів та архаїзмів української

мови, що мімікують під російську лексику – приведення ойконіма у відповідність до нормативів сучасної літературної української мови. При цьому вагомим фактором можливості реалізації такого підходу на практиці є фонетична і морфологічна близькість та милозвучність українізованого варіанта ойконіма. Якщо українізація простих ойконімів-означень на зразок *Хрустальне* → *Кришталеве*, *Уютне* → *Затишне*, *Южне* → *Південне*, *Табачне* → *Тютюнове*, *Скалисте* → *Скелясте* тощо виглядає малотравматичною для сприйняття процедурою, то перетворення відіменникових ойконімів з розряду *Волна* → *Хвиля*, *Утконосівка* → *Качкодзьобівка* та *Приятне Свідання* → *Приємне Побачення* можуть викликати відторгнення через кардинальну зміну фонетики або словоформи. Ще складніша ситуація зі складеними ойконімами, для яких складно або неможливо визначити однозначний український семантичний еквівалент, а спроби це зробити породжують назви, які виглядають штучно та незграбно: *Трьохізбенка* → *Трихатне* ?, *Трудродительське* → *Працебатьківське* ?, тощо.

Другий сценарій – історичний підхід у трьох варіантах:

а) Відновлення історичного ойконіма – назви, яку мало поселення протягом певного періоду в минулому. Наприклад: місто *Ватутіне* Черкаської області було засноване як селище *Шахтинське*; село *Пушкіно* Вилоцької ТГ Закарпатської області мало назву *Вербовець*; село *Чкалове* Запорізької області мало попередні назви *Троїцьке* та *Костянтинівка*.

б) Запровадження назви, яка у певний історичний період вживалась (офіційно або неофіційно) або вживається й донині паралельно до існуючої. Наприклад: селище *Приютівка* Кіровоградської області мало, крім історичної назви *Ружманка*, альтернативну назву *Вараждін*.

в) Запровадження назви, яку мало поселення, що колись існувало на місці нинішнього або у відповідній місцевості. Наприклад: місто *Первомайськ* Миколаївської області було утворене шляхом об'єднання трьох окремих поселень: міста *Ольвіопіль*, селища *Богоніль* та села *Голта*; село *Суворовка* Сухоеланецької ТГ Миколаївської області засноване поблизу існуючих поселень *Дикий Хутір* та *Булгарський Хутір*.

Джерелами для пошуку історичних або паралельних назв можуть бути архівні текстові та картографічні матеріали, зокрема триверстна військова топографічна карта Російської імперії (карта Шуберта), на якій наведено топографічний стан місцевості на другу половину XIX століття, та інші старовинні карти.

Серед історичних назв поселень, які потенційно можуть бути відновлені в рамках деколонізації – сотні ойконімів тюркського, германського та єврейського походження, ліквідовані радянською владою в рамках політики русифікації символічного простору здебільшого у період після Другої світової війни. Тому деколонізація ойконімів в Україні може стати потужним символічним інструментом відновлення історичної справедливості по відношенню до кримських татар як корінного народу Криму, а також євреїв, поляків, молдован-румунів, греків, гагаузів, болгар, німців та інших народів, які мали свої національні поселення (колонії) у південних регіонах України у XIX – першій половині XX століть (Свеженцев, 2021; Пасик, 2015). Залишаються можливості для повернення історичних назв поселень і у західній частині країни, де за радянських часів з мапи було прибрано назви польського, угорського, чеського походження. Під час дослідження авторами було виявлено 208 тюркських (кримськотатарських), 21 німецький, по 4 єврейських та польських, та по 3 угорських і чеських ойконіма, які можуть бути відновлені під час деколонізації ойконімів України, продовжуючи таким чином справу відновлення символічної справедливості перед відповідними народами, розпочату на заході країни ще у 1990-х роках (Зан, 2003) та частково продовжену на півдні країни під час деколонізації після 2015 року, коли частину ймовірно тюркських ойконімів було повернуто на мапу Херсонської області (Гоманюк, 2017).

Найголовніше обмеження історичного підходу полягає в тому, що далеко не для всі населені пункти мали історичні або паралельні неофіційні назви. Крім того, цей підхід може не спрацювати у випадку, коли історична назва є неприйнятна з ідеологічних міркувань – має зв'язок з комуністичною та/або російською імперською ідеологією (село *Новий Мир* Мирівської ТГ Дніпропетровської області мало назву *Хутір Петербурзький*;

село Чкалівка Верхньодніпровської ТГ Дніпропетровської області мало назву *Сталіно*), фонетично чи морфологічно немилозвучна, дублюється вже існуючими ойконімами або була проектною – тимчасовою за визначенням (місто *Южноукраїнськ* Миколаївської області мало назву *Костянтинівка-2*; селище *Вакуленчук* Чуднівської ТГ Житомирської області мало назву *Великі Коровинці-2*), або має негативні чи неприємні конотації (село *Переможне* Комарнівської ТГ Львівської області мало назву *Хлопи*, село *Первомайське* Кіндрашівської ТГ Черкаської області мало назву *Плюваки*; село *Патріотичне* Новоазовської ТГ Донецької області мало назву *Голодуни*, місто *Апостолове* Дніпропетровської області мало назву *Вишве*). У випадку відновлення історичної кримськотатарської, єврейської, німецької тощо топоніміки потрібно зважати також на факт майже тотальної зміни етнічного складу населення у відповідних населених пунктах, через що можна очікувати на негативне сприйняття історичних назв та громадський опір спробам їх повернення. Свідченням цього є досвід деколонізації ойконімів після прийняття деколонізаційних законів у 2015 року – у Херсонській області частині сіл, які до радянського перейменування мали ойконіми тюркського походження, дали нейтральні назви (Гоманюк, 2017). При запровадженні паралельної / неофіційної назви потрібно перевіряти наявність етимологічного зв'язку такої назви з назвами колгоспів/радгоспів. Дотепер назви ліквідованих колгоспів і радгоспів працюють як альтернативна неофіційна топоніміка в сільській місцевості, а деякі з нинішніх офіційних ойконімів мають саме таке походження: селище *Велетенське* Білозерської ТГ Херсонської області назване за назвою радгоспу *Городній Велетень*, тощо (Гоманюк, 2017).

Третій сценарій, який можна рекомендувати, коли не спрацюють перші два – це винайдення принципово нової назви. У цьому випадку можливий широкий спектр варіантів її етимології, зокрема: від назви природного урочища чи типу ландшафту; від історичної чи природної пам'ятки, що знаходиться в поселенні або поруч; від особливостей традиційної господарської діяльності; від історії чи легенди про походження. Важливо, щоб новий ойконім мав етимологічний зв'язок з місцевою геогра-

фічною та історико-культурною специфікою, був унікальним та не повторював шаблонні назви поселень, що десятками і сотнями тиражуються на мапі України. Унікальний характер ойконіма створює можливості для його використання у процесі конструювання чи посилення місцевої ідентичності та брендингу поселення. Можливість конвертації географічних назв у фінансовий капітал доведено світовою практикою комодифікації топонімії (Gnatiuk & Melnychuk, 2022; Voulteenaho & Basik, 2022; Rose-Redwood, Sotoudehnia, & Tretter 2019; Rose-Redwood, Vuolteenaho, Young, & Light, 2019; Light & Young, 2015; Medway & Warnaby, 2014).

Незалежно від обраної стратегії (збереження чи зміна існуючого ойконіма; принцип вибору нової назви), деколонізація топонімії має супроводжуватись відкритим та прозорим обговоренням місцевою територіальною громадою із залученням фахівців з топоніміки, істориків, географів, краєзнавців. Важливим є роз'яснення для місцевого населення – у чому проблематичність існуючого ойконіма (або, навпаки, чому він є не проблемним з точки зору етимології), які можливі варіанти вирішення проблеми, та які з них будуть найбільш ефективними. У випадках, коли перейменування не є обов'язковим відповідно до чинного законодавства, рішення про зміну або збереження існуючої назви може і повинно прийматись після ретельного аналізу можливих варіантів перейменування. Може виявитись так, що за сукупністю аргументів «за» і «проти» збереження існуючої назви буде найкращою опцією порівняно можливими варіантами коригування чи зміни ойконіма.

Висновки та пропозиції. Топоніміка – це частина та своєрідне «дзеркало» культурної та історичної спадщини, і чим більш вона буде різноманітнішою – тим багатшою. На думку авторів, державна політика по відношенню до топонімічного ландшафту повинна базуватись на засадах історичної справедливості та культурного розмаїття. Кваліфіковано проведені топонімічні зміни – це чудова нагода не лише відновити історичну справедливість стосовно народів, поневолених та репресованих російським та радянським політичними імперськими режимами, але й усунути з карти України стандартні назви, зробивши акцент на

географічній та історико-культурній самобутності кожного населеного пункту. Водночас, хаотична та безсистемна ліквідація пов'язаною з Росією топонімії несе нову загрозу у вигляді ще більшого збіднення топонімічного розмаїття території України через вживання шаблонних та жодним чином не пов'язаних з історією й географією назв.

Аналіз потенційних кейсів перейменування доводить, що прийняття закону про деколонізацію топоніміки може призвести до низки непорозумінь. Адже перейменування має гармонізуватися з історичними метанаративами, по відношенню яких ще має бути досягнута суспільна згода. Це питання колоніального/неколоніального статусу земель сучасної України в часи Російської, Османської, Габсбурзької імперій, СРСР та інших держав, питання участі України/українців в Другій світовій війни, це модель української нації, це визначення підходів до визначання приналежності/неприналежності тих чи інших історичних постатей до національної історії.

В разі прийняття закону про зміни географічних назв процес перейменування не повинен форсуватися. Треба усвідомити, що це тривалий і багаторічний процес. До кожної назви повинен застосовуватись індивідуальний підхід, в основі якого мають лежати ґрунтовні лінгвістичні, історичні та соціологічні дослідження. Доцільним є проведення експертизи відповідними експертами чи структурними підрозділами наукових та освітніх установ національного та регіонального рівня, які на замовлення громад могли би зробити експертний висновок. Розробка етимологічних словників топонімів також є конче необхідними.

Також важливим є залучення потенційних стейкхолдерів – передусім ОМС та громади, забезпечуючи широку участь громадян через партисипаційні проекти, етнічні громади та національно-культурні товариства, місцевих експертів – краєзнавців, архівістів, музейників, географів, активістів та активісток, урбаністів тощо. Пошук оптимального рішення має відбуватися із застосуванням широкого кола інструментів громадського суспільства – громадських слухань, інформаційних кампаній, соціологічних досліджень, реалізації проектів, консультацій та різних інших публічних заходів. На обласному рівні можуть створюватися

дорадчі та координаційні органи, які би запобігали уніфікації в нових назвах, сприяли би створенню топонімічних ансамблів, в яких назви сусідніх населених пунктів та всього регіону були би гармонізовані між собою.

Також можливим є варіанти, що для збереження топонімічного розмаїття та локальних ідентичностей, можна зберігати і «проблемну» назву пропонуючи замість перейменування заходи по переосмисленню цієї назви. Цей процес не повинен бути формалізованим. Історична, багатокультурна, збалансована, справедлива, милозвучна та естетична топонімія має стати політичним та соціально-культурним надбанням нації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Верховна Рада України. (2022). Постанова Верховної Ради України «Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до Закону України "Про географічні назви" щодо деколонізації топонімії та впорядкування використання географічних назв у населених пунктах України». Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2409-20#Text> [Verkhovna Rada of Ukraine. (2022). Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine "On the adoption as a basis of the draft Law of Ukraine on amendments to the Law of Ukraine "On Geographical Names" regarding decolonization of toponymy and regulation of the use of geographic names in the Ukrainian settlements". Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2409-20#Text>]
2. Гнатюк, О., & Мельничук, А. (2020). Просторово-часові аспекти декомунізації топоніміки міста Києва. *Ідеологія і політика*, 15(1), 83–114. <https://doi.org/10.36169/2227-6068.2020.01.00005>. [Gnatiuk, O., Melnychuk, A. (2020). Spatial-temporal aspects of toponymy decommunization in the city of Kyiv. *Ideology and Politics*, 15(1), 83–114. <https://doi.org/10.36169/2227-6068.2020.01.00005>.]
3. Гоманюк, М. (2017). Декомунізаційні моделі перейменування населених пунктів півдня України (на прикладі Херсонської області). *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Географічні науки*, 6, 30–37. [Homanyuk, M. (2017). Decommunisation patterns of renaming settlements in the south of Ukraine (the case of Kherson region). *Scientific Bulletin of Kherson State University: Series Geographical Sciences*, 6, 30–37.]
4. Єрмолаєва, В., & Гончарук, Є. (2018). Скільки вулиць та міст перейменовано у рамках декомунізації? *Громадське Радіо*. Взято з <https://hromadske.radio/podcasts/rankova-hvylya/skilky-vulyc-ta-mist-pereyменовано-u-ramkah-dekomunizaciyi> [Yermolaieva, V., Honcharuk, Ye. 2018. How many streets and cities were renamed as part of decommunization?. *Hromadske Radio*. Retrieved from <https://hromadske.radio/podcasts/rankova-hvylya/skilky-vulyc-ta-mist-pereyменовано-u-ramkah-dekomunizaciyi>]
5. Зан, Т. (2003). Перейменування та відновлення назв населених пунктів на Закарпатті 90-х років ХХ ст. як індикатор етнокультурних процесів. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*, 8, 50–54. [Zan, T. (2003). Renaming and restoration of settlement place names in Zakarpattia in 1990s as an indicator of ethno-cultural processes. *Scientific Bulletin of Uzhhorod University. History Series*, 8, 50–54.]
6. ЛУН Місто. (2022). ЛУН Місто створив карту дерусифікованих вулиць. Взято з <https://misto.lun.ua/derusification> [LUN City. (2022). LUN City created a map of de-Russified streets. Retrieved from <https://misto.lun.ua/derusification>.]
7. Лучик, В. (2014). *Етимологічний словник топонімів України*. Київ: Академія. [Luchyk, V. (2014). *Etymological Dictionary of Toponyms of Ukraine*. Kyiv: Akademia.]
8. Малес, Л. (2016). Дискурс декомунізації в Києві. *Соціологічні студії*, 9(2), 16–21. [Males, L. (2016). Decommunization discourse in Kyiv. *Sotsiologichni Studii*, 9(2), 16–21.]
9. Малес, Л., & Дейнека, А. (2020). Дискурс декомунізації Києва в опыте переименований. *Ідеологія і політика*, 15(1), 115–147. <https://doi.org/10.36169/2227-6068.2020.01.00006>. [Males, L., Deineka, A. (2020). The discourse of Kyiv's decommunization in the frame of toponymic renaming. *Ideology and Politics Journal*, 15(1), 115–147. <https://doi.org/10.36169/2227-6068.2020.01.00006>.]
10. Міністерство культури та інформаційної політики України. (2022а). Створено Експертну раду МКІП з питань декомунізації та дерусифікації. Взято з <https://mkip.gov.ua/news/7262.html>. [Ministry of

Culture and Information Policy of Ukraine. (2022a). The Expert Council of the Ministry of Culture and Information Policy on issues of decommunization and de-Russification has been created. Retrieved from <https://mkip.gov.ua/news/7262.html>.]

11. Міністерство культури та інформаційної політики України. (2022b). ТОП-10 найбільш вживаних в Україні «російських» урбанонімів, рекомендованих до перейменування Експертною радою МКІП. Взято з <https://mkip.gov.ua/news/7468.html>. [Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine. (2022b). TOP-10 'Russian' hodononyms in Ukraine, recommended for renaming by the Expert Council of the MCIP. Retrieved from <https://mkip.gov.ua/news/7468.html>.]

12. Міністерство розвитку громад та територій України. (2022). Кодифікатор адміністративно-територіальних одиниць та територій територіальних громад (2022.06.03). Взято з <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/rozvytok-mistsevoho-samovyraduvannya/administratyvno/kodyfikator-administratyvno-terytorialnyh-odynycz-ta-terytorij-terytorialnyh-gromad/kodyfikator-administratyvno-terytorialnyh-odynycz-ta-terytorij-terytorialnyh-gromad-2022-06-03/> [Ministry of Development of Communities and Territories of Ukraine. (2022). Codifier of administrative-territorial units and territorial communities (2022.06.03). Retrieved from <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/rozvytok-mistsevoho-samovyraduvannya/administratyvno/kodyfikator-administratyvno-terytorialnyh-odynycz-ta-terytorij-terytorialnyh-gromad/kodyfikator-administratyvno-terytorialnyh-odynycz-ta-terytorij-terytorialnyh-gromad-2022-06-03/>]

13. Пасик, Я. (2015). Еврейские земледельческие колонии Юга Украины и Крыма. Взято с <http://evkol.ucoz.com.htm>. [Pasik, Ya. (2015). Jewish agricultural colonies in the South of Ukraine and Crimea. Retrieved from <http://evkol.ucoz.com.htm>.]

14. Свеженцев, М. (2017). Переселенський колоніалізм у СРСР: творення повоєнного Криму. *Наукові записки НаУКМА. Історичні науки*, 194, 72–81 [Sviezhentsev, M. (2017). Settlement colonialism in USSR: Creation of

post-war Crimea. *Scientific Notes of Kyiv Mohyla Academy: Historical Sciences*, 194, 72–81].

15. Свеженцев, М. (2021). Колонізований півострів: історія Криму в контексті теорії поселенського колоніалізму. *Україна Модерна*. Взято з <https://uamoderna.com/md/kolonizovanij-pivostriv-istoriya-krimu-v-konteksti-teorii-poselenskogo-kolonializmu>. [Sviezhentsev, M. (2021). The colonized peninsula: the history of Crimea in the context of the theory of settler colonialism. *Ukraina Moderna*. Retrieved from <https://uamoderna.com/md/kolonizovanij-pivostriv-istoriya-krimu-v-konteksti-teorii-poselenskogo-kolonializmu>]

16. Тронько, П. (ред.). (1968). *Історія міст і сіл Української РСР*. Київ: Головна редакція УРЕ АН УРСР. [Tronko, P. (ed.). (1968). History of Cities and Villages of the Ukrainian SSR. Kyiv: Main Editorial Office of Ukrainian Soviet Encyclopedia of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR.]

17. Український інститут національної пам'яті. (2022a). МКІП та УІНП оприлюднили рекомендації щодо пам'ятних об'єктів, пов'язаних з історією та культурою Росії й СРСР. Взято з <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/mkip-ta-uinp-oprylyudnyly-rekomendaciyi-shchodopamyatnyh-obyektiv-povyazanyh-z-istoriyeyu-ta-kulturoyu-rosiyi-y-srsr> [Ukrainian Institute of National Memory. (2022a). Ministry of Culture and Information Policy and Ukrainian Institute of National Memory have published recommendations on monuments related to the history and culture of Russia and the USSR. Retrieved from <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/mkip-ta-uinp-oprylyudnyly-rekomendaciyi-shchodopamyatnyh-obyektiv-povyazanyh-z-istoriyeyu-ta-kulturoyu-rosiyi-y-srsr>]

18. Український інститут національної пам'яті. (2022b). УІНП та МКІП розпочали серію круглих столів «Дерусифікація, декомунізація та деколонізація у публічному просторі» Взято з <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/uinp-ta-mkip-rozpochnaly-seriyu-kruglyh-stoliv-derusyfikaciya-dekomunizaciya-ta-dekolonizaciya-u-publichnomu-prostoril> [Ukrainian Institute of National Memory. (2022b). Ukrainian Institute of National Memory and Ministry of Culture and Information Policy started a series of round tables 'De-Russification, Decommunization and Decolonization in Public

Space'. Retrieved from <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/uinp-ta-mkip-rozpochaly-seriyu-kruglyh-stoliv-derusyfikaciya-dekomunizaciya-ta-dekolonizaciya-u-publicnomu-prostori1>

19. Adebani, W. (2012). Glocal naming and shaming: Toponymic (inter)national relations on Lagos and New York's streets. *African Affairs*, 111(445), 640–661. <https://doi.org/10.1093/afraf/ads055>.

20. Adams, L. (2008). Can we apply postcolonial theory to Central Eurasia?" *Central Eurasian Studies Review*, 7(1), 2–7.

21. Afanasiev, I. (2020). Renaming of streets in Ukrainian regional centers during 2010–2019: offensives and compromises. *Ideology and Politics Journal*, 16(2), 321–339. <https://doi.org/10.36169/2227-6068.2020.01.00024>.

22. Azaryahu, M. (2011). The critical turn and beyond: The case of commemorative street naming. *ACME: An International EJournal for Critical Geographies*, 10(1), 28–33.

23. Azaryahu, M. (2019). King George or King David? Renaming the colonial past in Israel. *Zeitgeschichte*, 46(1), 15–37. <https://doi.org/10.14220/zsch.2019.46.1.15>.

24. Basik, S. (2020). Rethinking the toponymic politics in Belarus in the 20 – 21 centuries: Toward the post-colonial perspective. *Journal of Geography, Politics and Society*, 10(3), 5–15. <https://doi.org/10.26881/jpgs.2020.3.02>.

25. Bigon, L., & Njoh A.J. (2015). The toponymic inscription problematic in urban sub-Saharan Africa: From colonial to postcolonial times. *Journal of Asian and African Studies*, 50(1), 25–40. <https://doi.org/10.1177/0021909613510246>.

26. Chernetsky, V., Condee, N., Ram, H., & Spivak G. Ch. (2006). Are we postcolonial? Post-Soviet space. *Publications of the Modern Languages Association*, 121(3), 819–836.

27. Elster, J. (2003). Emotions and transitional justice. *Soundings: An Interdisciplinary Journal*, 86(1/2), 17–40.

28. Elster, J. (2004). *Closing the Books: Transitional Justice in Historical Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.

29. Gnatiuk, O. (2018). The renaming of streets in post-revolutionary Ukraine: Regional strategies to construct a new national identity. *Acta Universitatis Carolinae Geographica*, 53(2), 119–136. <https://doi.org/10.14712/23361980.2018.13>.

30. Gnatiuk, O., & Melnychuk, A. (2020). Geopolitics of geographical urbanonyms: Evidence from Ukrainian cities. *Acta Universitatis Carolinae Geographica*, 55(2), 255–268. <https://doi.org/10.14712/23361980.2020.19>.

31. Gnatiuk, O., & Melnychuk, A. (2022). Housing names to suit every taste: neoliberal place-making and toponymic commodification in Kyiv, Ukraine. *Eurasian Geography and Economics*. <https://doi.org/10.1080/15387216.2022.2112250>.

32. Hui, D. L. H. (2019). Geopolitics of toponymic inscription in Taiwan: Toponymic hegemony, politicking and resistance. *Geopolitics*, 24(4), 916–943. <https://doi.org/10.1080/14650045.2017.1413644>

33. Kadmon, N. (2004). Toponymy and geopolitics: The political use – and misuse – of geographical names. *The Cartographic Journal*, 41(2), 85–87. <https://doi.org/10.1179/000870404X12897>.

34. Kołodziejczyk, D., & Şandru, C. (2012). Introduction: On colonialism, communism and east-central Europe – some reflections. *Journal of Postcolonial Writing*, 48(2), 113–116. <https://doi.org/10.1080/17449855.2012.658242>.

35. Kovalov, M. (2022). When Lenin becomes Lennon: Decommunization and the politics of memory in Ukraine. *Europe-Asia Studies*, 74(5), 709–733. <https://doi.org/10.1080/09668136.2022.2078478>.

36. Kuczabski, A., & Boychuk, A. (2020). Decommunization of urban toponymy in Ukraine: Causes and consequences. *Journal of Geography, Politics and Society*, 10(4), 8–16. <https://doi.org/10.26881/jpgs.2020.4.02>.

37. Kudriavtseva, N. (2020). Reconfiguring identities within the cityscape: Ideologies of decommunization renaming in Ukraine. *Ideology and Politics Journal*, 15(1), 63–82. <https://doi.org/10.36169/2227-6068.2020.01.00004>.

38. Kuzio, T. (2020). Empire loyalism and nationalism in Ukraine and Ireland. *Communist and Post-Communist Studies*, 53(3), 89–90. <https://doi.org/10.1525/cpcs.2020.53.3.88>.

39. Lazarus, N. (2012). Spectres haunting: Postcommunism and postcolonialism. *Journal of Postcolonial Writing*, 48(2), 117–129. <https://doi.org/10.1080/17449855.2012.658243>.

40. Light, D., & Young, C. (2015). Toponymy as commodity: Exploring the economic dimensions

of urban place names. *International Journal of Urban and Regional Research*, 39, 435–450. <https://doi.org/10.1111/1468-2427.12153>

41. Listewnik, M. (2021). A fo bont, bid ben: Colonial and postcolonial ideologies in debates on renaming the Second Severn Crossing. *Linguistics Vanguard*, 7(5). <https://doi.org/10.1515/lingvan-2020-0102>.

42. Medway, D., & Warnaby, G. (2014). What's in a name? Place branding and toponymic commodification. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 46, 153–167. <https://doi.org/10.1068/a45571>.

43. Moore, D. Ch. (2001). Is the post- in post-colonial the post- in post-Soviet? Toward a global post-colonial critique. *Publications of the Modern Language Association*, 116(1), 111–128. <https://doi.org/10.1632/pmla.2001.116.1.111>.

44. Nash, C. (1999). Irish place names: Post-colonial locations." *Transactions of the Institute of British Geographers*, 24(4), 457–480.

45. Pettai, E., & Pettai, V. (2015). *Transitional and Retrospective Justice in the Baltic States*. Cambridge: Cambridge University Press.

46. Rose-Redwood, R., Alderman, D., & Azaryahu, M. (2017). Contemporary issues and future horizons of critical urban toponymy. In R. Rose-Redwood, D. Alderman, M. Azaryahu (eds.), *The Political Life of Urban Streetscapes: Naming, Politics, and Place* (pp. 309–319). Abingdon, U.K.: Routledge.

47. Rose-Redwood, R., Sotoudehnia, M., & Tretter, E. (2019). Turn your brand into a destination: Toponymic commodification and the branding of place in Dubai and Winnipeg. *Urban Geography*, 40, 1–24. <https://doi.org/10.1080/02723638.2018.1511191>.

48. Rose-Redwood, R., Vuolteenaho, J., Young, C., & Light, D. (2019). Naming rights, place branding, and the tumultuous cultural landscapes of neoliberal urbanism. *Urban Geography*, 40, 747–761. DOI: <https://doi.org/10.1080/02723638.2019.1621125>.

49. Różycki, B. (2017). Renaming urban toponymy as a mean of redefining local identity: The case of street decommunization in Poland. *Open Political Science*, 1, 20–31. <https://doi.org/10.1515/openps-2017-0004>.

50. Swart, M. (2008). Name changes as symbolic reparation after transition: The examples of Germany and South Africa. *German Law Journal*, 9(2), 105–120. <https://doi.org/10.1017/S2071832200006337>.

51. Tucker, B., & Rose-Redwood, R. (2015). De-colonizing the map? Toponymic politics and the rescaling of the Salish Sea. *The Canadian Geographer/Le Géographe Canadien*, 59(2), 194–206. <https://doi.org/10.1111/cag.12140>.

52. Velychenko, S. (2002). The issue of Russian colonialism in Ukrainian thought. Dependency, identity and development. *Ab Imperio*, 1, 328–367. <https://doi.org/10.1353/imp.2002.0070>.

53. Vuolteenaho, J., & Basik, S. (2022). Onomaturgies of toponymic commodification in Minsk, Belarus. In S. Basik (ed.), *Encountering Toponymic Geopolitics: Place Names as a Political Instrument in the Post-Soviet States*. (pp. 153–173). Abingdon, U.K.: Routledge.

54. Wanjiru, M. W., & Matsubara, K. (2017). Street toponymy and the decolonisation of the urban landscape in post-colonial Nairobi. *Journal of Cultural Geography*, 34(1), 1–23. <https://doi.org/10.1080/08873631.2016.1203518>.

55. Wolfe, P. (1999). *Settler Colonialism and the Transformation of Anthropology: The Politics and Poetics of an Ethnographic Event*. *Writing Past Colonialism Series*. London, New York: Cassell.

56. Yeh, Y. T. (2013). 'Erased place names' and nation-building: A case study of Singaporean toponyms. *Asia-Pacific Research Forum*, 59, 119–155.

Стаття надійшла до редакції 16.11.2022.

The article was received 16 November 2022.

УДК 911.3: 316.334.56
DOI 10.32999/ksu2413-7391/2022-17-3

Кононенко О.Ю.,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної та соціальної географії
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
oikononenko@knu.ua
ORCID: 0000-0002-1741-2066

Гнатюк О.М.,
кандидат географічних наук,
асистент кафедри економічної та соціальної географії
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
alexgnat22@ukr.net
ORCID: 0000-0003-1818-2415

МІСЬКІ ВЕРНАКУЛЯРНІ РАЙОНИ: МЕТОДИКА ВИДІЛЕННЯ НА ОСНОВІ АНАЛІЗУ МЕНТАЛЬНИХ КАРТ

Вернакулярні райони – це території, що виділяються на основі аналізу їх сприйняття населенням (місцевими жителями, туристами, жителями інших регіонів). Інтерес до даного районування посилюється останнім часом внаслідок розвитку біхевіористичного підходу в географії, інтересу до проблем місцевої ідентичності, а також викликами з боку управлінської практики, а саме формуванням економічно та соціально цілісних та самостійних територіальних громад. У статті обґрунтовано доцільність використання ментальних карт для виділення та дослідження міських вернакулярних районів, відображено основні етапи районування з акцентом на збір емпіричного матеріалу та інтерпретацію ментальних карт. У дискусії подано авторський погляд на проблему об'єктивності міських вернакулярних районів та інтерпретацію й використання результатів дослідження. Ментальна карта є джерелом первинної інформації, що отримується в узагальненому та генералізованому вигляді безпосередньо від жителя міста. Будучи спрощеним зображенням міського ландшафту, карта відображає найбільш впізнавані, популярні серед місцевих жителів об'єкти. Серед образів, що жителі відображають на картах, райони займають особливе місце, оскільки ними є ті частини міста, в межах яких і протікає повсякденне життя: поїздки на роботу, отримання послуг, відпочинок, розваги, спілкування. Дослідження вернакулярних районів передбачає, окрім іншого, їх ідентифікацію, класифікацію за функціональними ознаками, аналіз перцепційних портретів (ідентичності) районів. Обмеження методу пов'язані з формуванням вибірки респондентів – авторів ментальних карт, а також із труднощами інтерпретації ментальних карт. Водночас, ментальні карти як метод дослідження вернакулярних районів мають свої беззаперечні переваги, оскільки є джерелом унікальної інформації про сприйняття міського простору.

Ключові слова: вернакулярний район, місто, ментальна карта, перцепційний портрет території, методика дослідження.

Kononenko O.Yu., Gnatiuk O.M. Urban vernacular districts: methodology of identification based on the analysis of mental maps

Vernacular regions/districts are areas distinguished based on the analysis of their perception by the people (local residents, tourists, residents of other regions, etc.). Interest in this kind of regionalization has been stipulated recently by the development of the behavioural approach in geography, shift of the geography research focus on the local identity problems and, especially in Ukraine, by management practice challenges, namely the formation of economically and socially integral and self-sufficient territorial communities. The article substantiates the expediency of using mental maps for the identification and subsequent investigation of urban vernacular districts, shows the principal stages of regionalization technique with an emphasis on the collection of empirical material and the interpretation of mental maps. The discussion presents the author's view on the problem of objectivity of urban vernacular districts, as well

as the interpretation and use of research results. A mental map is a source of primary information obtained in a generalized and deliberately withholding form directly from a city resident or another person. Being a simplified representation of the urban landscape, such a map displays the most recognizable and popular objects among local residents. Among the images that residents display on mental maps, vernacular districts occupy a special place since they are those parts of the city within which their everyday life takes place: commuting to work, receiving services, recreation, entertainment, communication, etc. The study of vernacular districts involves, *inter alia*, their identification, classification by functional features, and analysis of their perceptual portraits (identities). The limitations of the method are related to the selection of a sample of respondents (authors of mental maps), as well as to the difficulties of interpreting mental maps. At the same time, mental maps as a method of investigating vernacular districts have their undeniable advantages, since they are source of unique information about the perception of urban space.

Key words: vernacular district, city, mental map, perceptual portrait of the territory, research methodology.

Постановка проблеми. Вернакулярні (або повсякденні) райони – це території, що виділяються на основі аналізу їх сприйняття населенням (місцевими жителями, туристами, жителями інших регіонів). Інтерес до даного районування посилюється останнім часом внаслідок розвитку біхевіористичного підходу в географії, інтересу до проблем місцевої ідентичності, а також викликами з боку управлінської практики, а саме формуванням економічно та соціально цілісних та самостійних територіальних громад. Перші спроби виділення вернакулярних районів були зроблені у США. Відомою є робота Р. Гейл (Hale, 1981), в якій запропоновано схему районування США та яка відкрила шлях для дослідження окремих штатів. Т. Жордан дав вичерпне та чітке визначення перцепційних чи вернакулярних районів: «це райони, що існують завдяки їх сприйняттю жителями та іншими членами суспільства. Вони існують як частина популярної чи народної культури. Вернакулярні райони скоріше є продуктом сприйняття пересічних громадян, ніж інтелектуальним продуктом професійних географів. В більшій мірі ці райони є поєднанням ментальних карт населення, ніж результатом аналізу кількісних критеріїв» (пер. авт.) (Jordan, 1978: 293). Ним у Техасі було виділено 58 вернакулярних регіонів різних типів (Jordan, 1978), а згодом подібні дослідження були проведені і для інших штатів (Liesch, 2015).

На сьогоднішній день методичний апарат даного виду районування є достатньо різноманітним. Так, часто проводиться опитування населення, але є і приклади аналізу топонімів, платформ краудсорсінгу, контент-аналізу, вивчення місцевої преси, бізнес-назв та ін. маркерів. Також ефективним методом збору

емпіричної інформації є глибинні інтерв'ю, які дозволяють не тільки сформувати перелік повсякденних назв районів і місцевостей, але зрозуміти важливість окремих об'єктів для респондентів, виявити причини певних стійких асоціацій місцевостей з об'єктами, образами, історичними подіями. Як різновид глибинного інтерв'ю ми розглядаємо ментальні карти. Підхід К. Лінча є апробованим методом вивчення сприйняття простору (Lynch, 1960) і може бути використаний при виділенні вернакулярних районів.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є розроблення методики вернакулярного районування міст на основі аналізу ментальних карт. У статті буде розкрито географічний підхід до дослідження сприйняття простору та формування міських вернакулярних районів, обґрунтовано доцільність використання ментальних карт для виділення та дослідження неформальних районів. Також буде відображено основні етапи районування з акцентом на збір емпіричного матеріалу та інтерпретацію карт. В дискусії буде подано авторський погляд на проблему об'єктивності вернакулярних районів, практичне використання результатів.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Теоретичний бекграунд. Поняття району є ключовим в географії та суспільній географії зокрема. В українській школі теоретичні основи районування розроблялись в період домінування економічних чинників районування. Так, у роботах В. Садовського, наведено визначення економічного району як певної відмежованої території, на якій господарське життя в цілому чи група господарських

явищ зв'язана певною закономірністю (Садовський, 1932: 11). Радянська школа також відома теорією економічного районування ще з часів Держплану (Колосовський, 2006; Баранський, 1927) Відповідно, район розглядався як територіально та економічно цілісна частина народного господарства, для якого характерні виробнича спеціалізація та внутрішньорайонні виробничі зв'язки. Пізніше Е. Алаєв уточнив поняття району з позицій економічної та соціальної географії: «Район – це територія (геотерія), що за сукупністю розміщених на ній елементів відрізняється від інших територій і характеризується єдністю, взаємозв'язаністю складових елементів, цілісністю, причому ця цілісність – об'єктивна умова і закономірний результат розвитку цієї території» (Алаєв, 1983: 67). Подібним чином розглядались райони і представниками французької та американської шкіл. У 1960-х роках, в межах просторової науки Віттлсі дав наступне визначення району як комплексу (компажу): «Район – це поєднання внутрішньо взаємопов'язаних природних та соціальних властивостей, що обрані з більш складної сукупності як такі, що мають відношення до географічного дослідження» (Whittlesey, 1954: 21). Вивчення районів як універсальних конструкцій передбачало використання методів багатовимірної класифікації, переважно кластерного аналізу.

Зміна розуміння сутності району відбувається під впливом нової регіональної географії (Pred, 1984; Murphy, 1991; Paasi, 2009). Район, як і в попередні історичні епохи, залишається важливою категорією, оскільки дозволяє структурувати інформацію про просторові процеси, використовувати як метод дослідження, обґрунтовувати управлінські рішення. Але при цьому він розглядається як абстрактна конструкція, що формується внаслідок соціальної взаємодії, що відбувається на різних ієрархічних рівнях (Paasi, 2009). Таким чином, район формується в результаті взаємодій окремих індивідуумів, соціальних груп та інституцій (місцевої влади, громадських організацій, об'єднань підприємців, освітніх установ та ін.). Тому важливими характеристиками районів є їх суб'єктивність та динамічність, вони лише опосередковано пов'язані з реальними об'єктами фізичного світу. К. Мезенцев описує цей підхід як біхевіористичний, за якого район

є образом у свідомості людей і характеризується суб'єктивністю, перцепційністю, холістичністю, стереотипністю та самоідентичністю (Мезенцев, 2005). Враховуючи, що кожна людина сприймає територію індивідуально, важливо зрозуміти, якими є основні регіональні перцепційні стереотипи – узагальнені характеристики сприйняття районів. Саме подібність стереотипів є критерієм виділення районів. Методами дослідження біхевіористичної географії є інтерпретація образів ландшафтів у літературних творах, символізму культурних ландшафтів та регіонів, дослідження образів міст та міського життя, бачення міста, перцепції різних частин міста.

З точки зору поділу територій на райони виділяється два підходи «згори – вниз» (країна поділяється на регіони, вони – на райони другого порядку і т.д.) та «знизу – вгору» (спочатку аналізуються зв'язки на локальному рівні, потім мікрорайони об'єднуються у мезорайони, макрорайони). За останнього підходу формування районів розглядається як наслідок взаємодій між суб'єктами на локальному рівні (в межах територіальних громад, населених пунктів). Власне територія та розміщені на ній об'єкти впливають на сприйняття місцевості з точки зору історичних особливостей розвитку, символізму, етнічної та культурної різноманітності (Sifta, 2017). Регіональні та місцеві символи дозволяють жителям ідентифікувати себе з цією місцевістю і той же час можуть представляти регіон на вищому ієрархічному рівні, формуючи при цьому бренд території.

Вернакулярні райони розглядаються поруч з функціональними та формальними і також називаються популярними, повсякденними, оскільки є продуктом просторового сприйняття жителями місцевості проживання (Zelinsky, 1980). Вони формуються внаслідок процесів самоорганізації на локальному рівні через механізм ідентифікації, співвіднесення жителів з місцем проживання, роботи, відпочинку та ін. повсякденних практик. Саме сформована територіальна ідентичність дозволяє розглядати район як ментальну конструкцію, сукупність символів та асоціацій, що мають історичні, культурні, етнічні корені. В працях американських вчених розглянуто як сутність районів, так і методики їх виділення. Макрорівень розкрито у роботах W. Zelinsky та R. Hale,

на рівні штатів результати районування представлені T. Jordan, L. Matthew та ін.

На відміну від традиційних соціально-економічних районів, вернакулярні мають досить нечіткі межі, вони можуть, з одного боку, не покривати повністю територію, а з іншого накладатись один на одного, що ускладнює їх делімітацію. В науковій літературі представлено різні спроби ідентифікації вернакулярних районів. Так, В. Зелінський класичними методами вважав опитування/інтерв'ювання жителів у поєднанні з особистими спостереженнями (W. Zelinsky, 1980). При вивченні великих територій це не завжди є можливим, тому проводиться телефонне опитування, анкетування. Інші шляхи полягають у вивченні маркерів місцевості – місцевих назв (формальних і неформальних), а також бізнес назв (Matthew, 2015; Vukosav, 2016). З розвитком інформаційно-комп'ютерних технологій можливості дослідження уявлення населення про території розширюються, наприклад через використання ГІС, що мають на меті партисипацію населення

при вирішенні місцевих проблем (Pánek, 2016). Використання методу ментальних карт також отримало застосування (Bale, 1983; Brennan-Horley, 2010). Це якісний метод, що дозволяє отримати цілісне уявлення респондента про територію, що включає межі, лінійні об'єкти (шляхи сполучення), окремі споруди, публічні простори, пам'ятники, природні об'єкти (лісові масиви, річки, озера) тощо. Малюючи карту, респондент генералізує інформацію про місцевість, наносить найбільш значимі, впізнавані об'єкти. Таким чином, ментальна карта відображає не тільки особисте відношення індивідуума, але і частково колективне уявлення. Методика вернакулярного районування має класичні етапи: (1) визначення мети та цілей дослідження; (2) збір емпіричного матеріалу; (3) опрацювання ментальних карт, їх інтерпретація, виділення вернакулярних районів; (4) синтез отриманої інформації, формулювання висновків (рис. 1).

Кінцева мета районування може бути різною: формування бренду певної місцевості

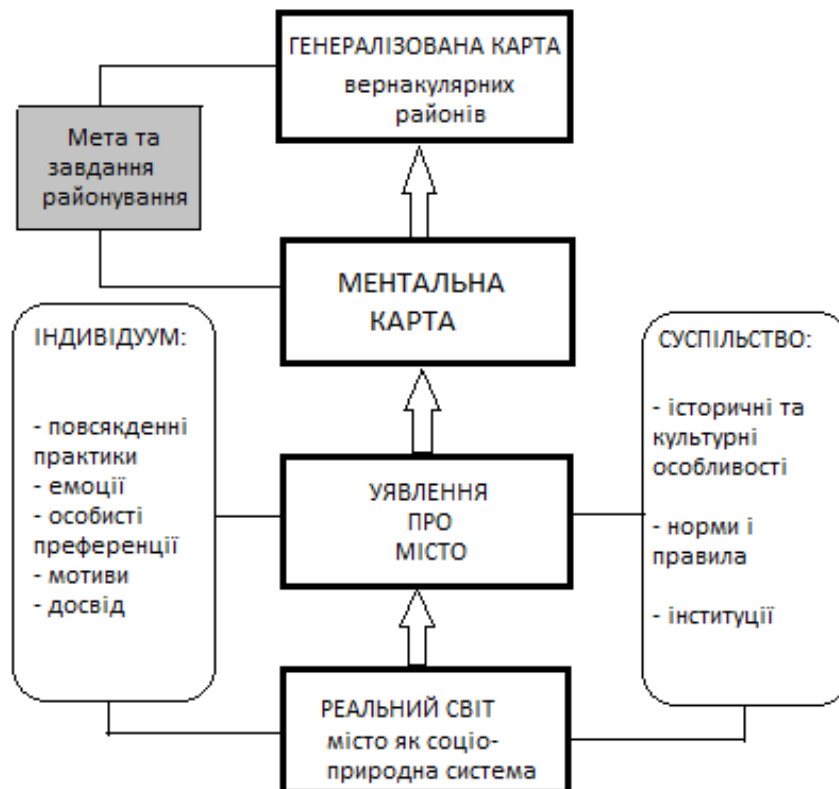

Рис. 1 Загальна схема дослідження (побудована авторами на основі Lloyd, 1976)

шляхом виявлення найбільш впізнаваних об'єктів, виявлення проблемних територій через аналіз емоційного навантаження ментальних карт (виділення так званих районів «топофобії» та «топофілії»), визначення меж районів для їх використання в управлінській практиці (наприклад, при наданні соціальних послуг, вдосконаленні транспортної системи тощо). На вибір методичних прийомів впливає необхідність проведення чітких меж, визначення назв районів, дотримання принципів географічної цілісності, одномасштабності районів.

Збір емпіричного матеріалу.

Ментальні карти Кевіна Лінча (Lynch, 1960) є схематичними зображеннями міста, на яких, як правило, респонденти позначають шляхи сполучення (дороги, вулиці, алеї), лінійні об'єкти, що виконують роль бар'єру (річки, залізниці, стіни), райони, точкові елементи (транспортні вузли, перехрестя, площі), а також територіальні маркери (монументи, окремі заклади культури, мистецтва, торгівлі тощо). Дослідивши таким чином Бостон, Лос-Анджелес та Нью-Джерсі, він прийшов до висновку, що даний метод є універсальним та може надати більше первинної інформації, ніж традиційне опитування чи інтерв'ю. Так, на картах відображаються фізичні та соціально-культурні властивості об'єктів, безпосереднє сприйняття міста респондентами (включаючи емоції), особливості орієнтації в просторі, а також його використання у повсякденному житті (T. Nawrocki, 2017).

Побудова ментальних карт є процесом графічного відображення реальної географічної місцевості. Інформативна ментальна карта є результатом ряду взаємодій. Взаємодія між респондентом та містом відбувається через щоденні практики, поведінку жителя; респондент може проживати в даній місцевості, відпочивати, працювати, епізодично відвідувати. В результаті формується певне цілісне уявлення про дану територію (гештальт). Важливим є момент суб'єктивності сприйняття місцевості, що є неминучим оскільки візуальна, аудіальна, вербальна інформація сприймається кожною людиною індивідуально на основі особистого досвіду, суспільних норм, думок інших людей та ін. обставин. Взаємодія між дослідником та респондентом передбачає

постановку задачі: у якому вигляді слід намалювати карту, які об'єкти показати, наскільки детально. Широкі можливості для аналізу дають карти, при малюванні яких респонденти отримують свободу відобразити те, що вони бажають (Nieścioruk, 2019). Карта при цьому є суб'єктивною, але на ній нанесені не тільки точки, лінії, райони, але і намальовані окремі об'єкти, залишені коментарі, є певна емоційне навантаження. За цим принципом було зібрано ментальні карти Києва у 2018-2021 рр., один з прикладів яких наведено на рис. 2.

Можливий і інший підхід, коли респонденти отримують певне завдання – що на ній слід відобразити. Наприклад, кордон між двома регіонами (Marek, 2020), місце локалізації певного виду людської діяльності – наприклад, креативних індустрій (Brennan-Horley, 2010), а також асоціації (позитивні чи негативні емоції, кольорові асоціації, неформальні назви тощо). Таким чином спрощується обробка ментальних карт та легше виявити колективне сприйняття певної місцевості (Влах & Гудзеляк, 2019).

Також можна говорити і про третій вид взаємодії: між респондентом та власне ментальною картою, що фактично є перенесенням уявлення про місцевість на папір. Це ми вважаємо ключовим етапом глибинного інтерв'ю, оскільки опитуваний отримує можливість висловити свою думку одразу через декілька каналів взаємодії: вербально та невербально; свідомо та підсвідомо. Досвід показує, що ментальна карта є простим та швидким методом отримання інформації від респондентів, не втомлює їх (Nawrocki, 2017). Вдалим прийомом є опис респондентом схеми, яку він/вона малює та запис інтерв'ю. Стенограма підкріплює візуальні образи і більш ясними стають мотиви респондента, важливість тих чи інших об'єктів для нього. Також можна відділити поширені кліше, нав'язані суспільством думки та суб'єктивне сприйняття жителями міського середовища.

Підбір опитуваних здійснюється звичним для інтерв'ю чином. Залежно від цілей дослідження визначається кількість ментальних карт. Якщо передбачається кількісне опрацювання отриманих результатів, бажано також збільшити кількість карт та дотримуватись принципу репрезентативності (опи-

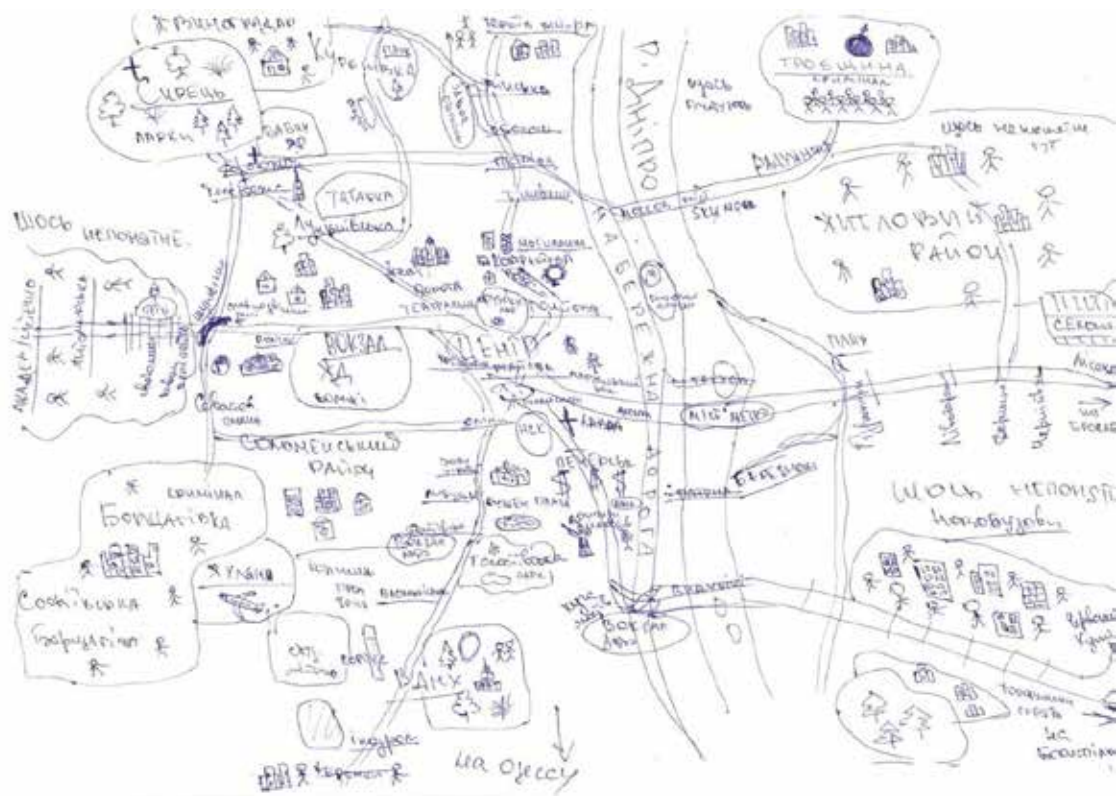

Рис. 2. Ментальна карта Києва (2018)

тати жителів різного віку, статі, соціального статусу тощо). В окремих випадках, особливо якщо дослідження має якісний характер, кількість карт може бути меншою, але кожна карта доповнюється при цьому стенограмою інтерв'ю, анкетною. Іноді автори опитують цільову аудиторію: молодь, людей старшого віку, внутрішньо переміщених осіб (Osóch & Czarlińska, 2019; Лазаренко, 2019). При інтерпретації результатів враховується специфіка досліджуваної групи населення, умови її проживання в даній місцевості, типові проблеми та виклики.

Опрацювання ментальних карт, їх інтерпретація.

Виходячи з визначення міського вернакулярного району за Кевіном Лінчем (Lynch, 1960), ідентифікація вернакулярного району на ментальній карті може здійснюватись за трьома ключовими ознаками. Перша ознака – наявність підписаної назви вернакулярного району. Ця назва може походити від назви історичної місцевості (наприклад, Поділ, Голосіїв), або планувальної одиниці, житло-

вого масиву (наприклад, Оболонь, Відрадний), або від певного об'єкта (наприклад, Вокзал, Ринок); в останньому випадку важливо, щоб назва на ментальній карті явно стосувалась не лише цього конкретного об'єкта, але й території навколо нього. Друга ознака – наявність проведеної на карті лінії – межі вернакулярного району, що відокремлює його від інших міських територій (зокрема, суміжних вернакулярних районів). Третя ознака – наявність специфічної текстури – позначок типу забудови (наприклад: багатоповерхова житлова забудова), функції території (наприклад: селищна територія), характеристики ландшафту (наприклад: пагорбиста місцевість), тощо. Вернакулярний район може бути ідентифіковано за однією ознакою, або за парою ознак (наприклад – проведено межі району та підписано його назву), або за усіма трьома ознаками.

Варто зауважити, що перелічені ознаки, строго кажучи, є не зовсім рівноцінними, оскільки лише наявність підписаної назви дає можливість однозначно визначити, який саме вернакулярний район зображено на менталь-

ній карті. У випадку відсутності підписаної назви, проте наявності специфічної текстури чи проведеної межі, потрібно спробувати визначити назву вернакулярного району шляхом зіставлення контексту ментальної карти з джерелами інформації про територію – картами історичних місцевостей міста, планувальними одиницями, функціональним зонуванням, тощо. Однак, можлива ситуація, коли назву позначеного вернакулярного району таким способом точно визначити не вдається. Це може означати, що в уяві автора ментальної карти, на основі особистого досвіду взаємодії з територією (або інформацією про територію), сформувався принципово новий вернакулярний район. У випадку, якщо поява на ментальних картах різних авторів подібного вернакулярного району є системною, можна говорити про зародження нового вернакулярного району, який ще не набув чіткої назви, але виділяється респондентами за певними критеріями і, за сприятливих обставин, може закріпитись на ментальній карті міста та впливати на просторову поведінку його мешканців.

Водночас, може виявитись, що деякі історичні місцевості та планувальні одиниці міста не ідентифікуються на ментальних картах як вернакулярні райони. Це означає, що вони не мають власної ідентичності, не виявляються респондентами як такі, що відрізняються від суміжної території, або з певних причин визначаються як (відносно) неважливі. Якщо мова йде про відсутність на ментальних картах назв, меж та специфічних характеристик міських історичних місцевостей, можна вести мову про завершення життєвого циклу відповідних вернакулярних районів – їх «занепад» та «смерть» – вони перестають існувати у повсякденній свідомості містян, залишаючись надбанням майже виключно фахівців-краєзнавців.

У цілому ж наявність у вернакулярного району життєвого циклу здатна істотно ускладнити процедуру їх ідентифікації – адже перелік потенційно виявлених вернакулярних районів для окремо взятого міста є необмеженим. Хоча, як правило, дослідницький інтерес представляють найбільш впізнавані з них, поява нових та зникнення існуючих вернакулярних районів також може представляти собою дослідницький інтерес. Тому при ідентифікації вернакулярних районів можливі два підходи: перший –

виявлення вернакулярних районів «з чистого аркуша», тобто без попередньо сформованого їх переліку; другий – підготовка попереднього переліку потенційно можливих вернакулярних районів на основі згаданих вище джерел інформації про територію, та доповнення, за необхідності, цього переліку нововиявленими вернакулярними районами.

Відповідно до особливостей формування виявлені вернакулярні райони можна класифікувати таким чином: (1) вернакулярні райони, в основі яких лежать історичні місцевості та/або планувальні одиниці території міста (наприклад, житлові масиви, промислові зони); (2) вернакулярні райони, що сформувались навколо певних вузлових територій та/або центрів зосередження певних міських функцій (наприклад, навколо площі, ринку, університету, транспортного вузла, тощо); (3) вернакулярні райони, що представляють собою цілісну та однорідну за ключовою функцією територію (наприклад, парки, лісопарки, ботанічні сади, території промислових підприємств, університетські містечка тощо за певних умов можуть сприйматися саме як вернакулярні райони, а не як точкові об'єкти (landmarks), хоча часто грань між сприйняттям однієї й тієї ж самої території як району та як точкового об'єкта є дуже умовною).

Ідентифіковані вернакулярні райони можна візуалізувати, побудувавши картосхему з нанесенням їх назв та меж. При цьому можливі технічні труднощі, пов'язані з нечіткістю та неоднозначністю меж вернакулярних районів – адже кожен автор ментальної карти може проводити межу певного вернакулярного району по-різному. Крім того, вернакулярні райони можуть повністю або частково взаємонакладатись та формувати нечіткі ієрархічні структури. У такому випадку доцільно використовувати відповідні графічні прийоми, зокрема, можна показати території, що включаються до складу даного вернакулярного району певним відсотком авторів ментальних карт, тощо.

Частота появи вернакулярного району на ментальних картах дозволяє дати оцінку його впізнаваності (imageability), тобто поширеності та стійкості його образу у свідомості авторів ментальних карт. Оцінку впізнаваності можна здійснювати як за однією з ознак (назва; межа;

текстура), так і за їх сукупністю. Одним із способів кількісної оцінки є обрахунок частки карт, на яких нанесено відповідний елемент: більше 51% – високий рівень впізнаваності; 21-50% – середній та менше 20% – низький (Nawrocki, 2017). Деякі райони можуть не мати усталеної назви, проте визначатись як специфічний, внутрішньо однорідний простір, чітко відокремлений від решти міста. І навпаки, вернакулярний район може не мати чіткої межі, проте мати назву – як правило, це властивість вернакулярних районів, сформованих навколо вузлових територій міста, тобто за принципом зосередження певної функції чи властивості, а не внутрішньої однорідності району. Для загального ж порівняння впізнаваності вернакулярних районів може бути використано, зокрема, інтегральний індекс впізнаваності, що обчислюється за формулою:

$$I = \frac{(N + B + T)}{3 * M}$$

де N – кількість ментальних карт, на яких присутня назва вернакулярного району; B – кількість ментальних карт, на яких позначено межу вернакулярного району; T – кількість

ментальних карт, на яких позначено специфічну текстуру вернакулярного району; M – загальна кількість ментальних карт, взятих до аналізу.

Результат оцінки впізнаваності вернакулярних районів можна відобразити графічно – наприклад, позначивши частоту згадування назв кольором фону вернакулярного району, частоту позначення межі – товщиною межі на картосхемі, а частоту позначення текстури – інтенсивністю чи кольором текстури на картосхемі (рис. 3).

Особливий тип вернакулярних районів: житлові масиви різних років побудови. За часом побудови, типом будинків, середньою поверховістю та внутрішньою структурою можна виділити як мінімум 4 типи житлових вернакулярних районів (таблиця 1). Відносячи район житлової забудови до певного типу слід орієнтуватись як на кількісні показники, так і на зображення на ментальних картах, оскільки часто респонденти зображують характерні риси даних територій.

На наступному етапі можна проаналізувати перцепційні портрети (або ідентичності) ідентифікованих вернакулярних районів – сукуп-

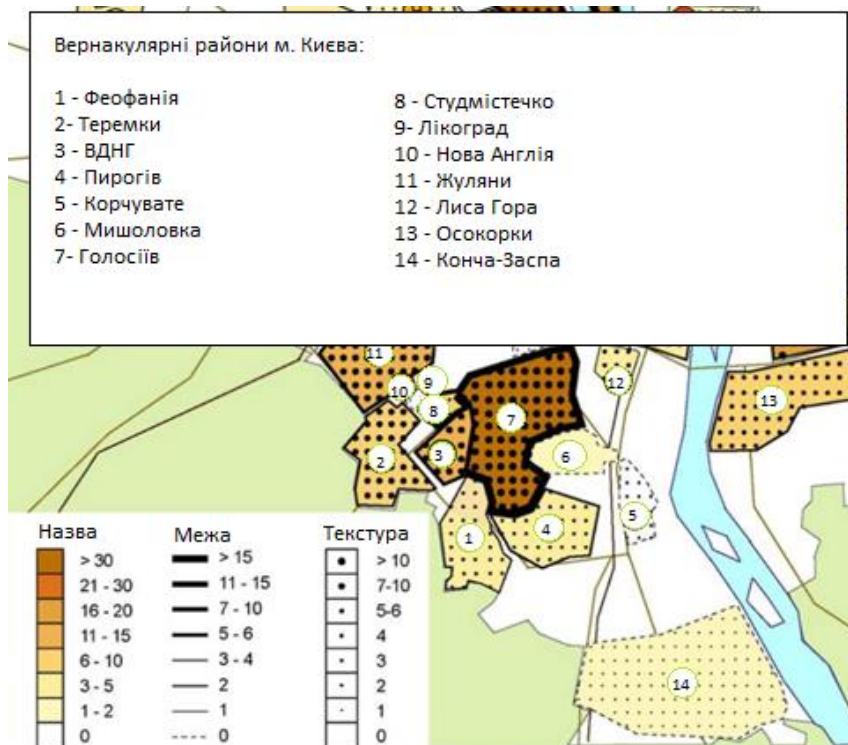

Рис. 3 Фрагмент генералізованої карти вернакулярних районів м. Києва (складено авторами)

Таблиця 1

Типологія житлових вернакулярних районів (складено авторами)

Тип вернакулярного району	Характеристика, приклади в м. Києві	Зображення на ментальних картах
I. Райони змішаної забудови	Розбудовувались після II Світової війни шляхом інтеграції масового житла у історичні райони міста, в результаті чого частково збереглась малоповерхова забудова. Розташовані, як правило, неподалік від центру міста. При цьому збереглась багатофункціональність території, що з активізацією комерціалізації та джентрифікації лише посилилась. <i>Приклади: Голосієво, Шулявка, Сирець, Солом'янка, Татарка</i>	
II. Радянські модерністські райони масової забудови	Будувались на раніше неосвоєних територіях відповідно до цілісного проекту забудови. Результат: чітко окреслена зовнішня межа житлових масивів, класичні мікрорайони великих розмірів, специфічні підходи до планування вуличної мережі або розміщення будинків. Характеризуються переважанням житлової функції, однотипністю будинків, просторою та невизначеною архітектурою. <i>Приклади: Борщагівка, Березняки, Оболонь, Теремки, Русанівка</i>	
III. Пострадянські житлові масиви (будівництво почалось за СРСР, завершувалось у 90-х на поч. 2000-х років)	Житлові масиви зводились на вільних неосвоєних територіях, характеризуються великими розмірами мікрорайонів, високою поверховістю (до 25 поверхів та вище), чітким функціональним зонуванням, більшою різноманітністю житлової забудови (використовувались як радянські серії будинків, так і індивідуальні проекти епохи пост-соціалізму), більшою щільністю забудови. <i>Приклади: Троєщина, Осокорки, Позняки</i>	
IV. Пострадянські житлові комплекси, побудовані за кошти інвесторів	Великі сучасні житлові комплекси з розвинутою внутрішньою вуличною мережею, що складаються з окремих кварталів. На відміну від попередніх типів, для цього типу характерна квартальна, а не мікрорайонна забудова. Висотність може бути різною – від 3-5 до 16-25 поверхів. Щільність забудови висока. Частина функціонує як закриті житлові комплекси <i>Приклади: Новопечерські липки, Лікоград, Комфорт-Таун, Файна-Таун</i>	

ності пов'язаних з ними перцепційних асоціацій. Для цього можна систематизувати конкретні об'єкти (landmarks), зображені на ментальних картах, що пов'язані з виділеними вернакулярними районами – будівлі, споруди, публічні простори, елементи природного ландшафту, тощо. Також варто звертати увагу на позначки, що не стосуються конкретного

об'єкта, проте характеризують характер використання території вернакулярного району в цілому (наприклад, піктограми, що позначають селитебну, промислову, рекреаційну функцію тощо). У найбільш загальному сенсі для вернакулярних районів можна визначити широту та поляризацію їх перцепційних портретів. Широта перцепційного портрета оці-

нюється за кількістю пов'язаних із нею перцепційних асоціацій: велика кількість асоціацій відповідає «широкому» перцепційному портрету, мала кількість асоціацій – «вузькому». Поляризованість перцепційного портрета оцінюється за співвідношенням відносної ваги окремих перцепційних асоціацій за кількістю їх згадувань: наявність чіткої домінанти сприйняття вказує на високополяризований перцепційний портрет, тоді як відсутність такої домінанти або наявність декількох конкуруючих домінант є ознакою слабо поляризованого перцепційного портрета.

Крім того, виявлені асоціації можна класифікувати в залежності від мети дослідження з подальшою характеристикою семантичної структури перцепційного портрета. Наприклад, з метою оцінки функціонального профілю вернакулярних районів можлива така класифікація: (1) монументи, історичні пам'ятки, туристичні атракції; (2) заклади торгівлі; (3) місця розваг та відпочинку; (4) заклади сфери гостинності (готельно-ресторанного господарства); (5) житло; (6) промисловість; (7) освіта та наука; (8) відкриті публічні простори; (9) зелені простори; (10) водні об'єкти, набережні (waterfronts); (11) транспорт і транспортна інфраструктура; (12) публічне та приватне управління; (13) спортивні заклади та види діяльності (див. Гнатюк та ін. 2022). У більш широкому сенсі перцепційні асоціації можна класифікувати на ті, що пов'язані з матеріальним середовищем вернакулярного району, його характеристиками (властивостями, що йому приписуються), емоціями, повсякденними та періодичними соціальними практиками, тощо (див. Гнатюк & Мельничук 2019). Аналізуючи структуру перцепційних асоціацій, потрібно враховувати кількість згадок кожної асоціації – адже вага кожної асоціації може бути різною у залежності від того, як часто ця асоціація ідентифікується на ментальних картах. Через цю обставину формально широкий перцепційний портрет може характеризуватись незначною кількістю згадувань кожної асоціації. Тому до зазначених вище характеристик перцепційного портрета (широта, поляризованість) можна додати ще третю – інтенсивність, що визначається як частота згадування найбільш поширеної асоціації з даним вернакулярним районом. Іншими словами, це впізнаваність ключової асоціації з цим районом.

Ще одним елементом дослідження може бути визначення емоційної оцінки перцепційних портретів ідентифікованих вернакулярних районів. Для цього перцепційні асоціації потрібно класифікувати як «позитивні» (індикатори топофілії), «нейтральні» та «негативні» (індикатори топофобії), з подальшим обрахунком частки асоціацій кожного типу із урахуванням кількості згадувань кожної асоціації (див. Гнатюк & Мельничук 2019). Проблематичність такого підходу у його наскрізному варіанті полягає у складності інтерпретації значної (якщо не переважної) частки перцепційних асоціацій. Наприклад, як інтерпретувати річкові фонтани у певному районі – це просто відображення реальності, чи ознака позитивного сприйняття території? Тому більш продуктивною стратегією може бути цілеспрямований пошук специфічних маркерів, що вказують на позитивне або негативне ставлення авторів ментальних карт до того чи іншого вернакулярного району. Наприклад, показником позитивного ставлення можуть бути позначки у вигляді сердечок, або ж написи на зразок «улюблене місце для прогулянок», тощо, тоді як показниками негативного ставлення можуть бути графічні елементи та підписи, що сигналізують про соціальні негаразди, загрозливу криміногенну ситуацію, погану транспорту доступність району, його периферійне положення, прояви геттоїзації, тощо. Надалі виявлені особливості емоційного сприйняття підлягають інтерпретації: наскільки вони є відображенням об'єктивної реальності чи радше є проявами поширених у суспільстві усталених стереотипів, які можуть лише частково відповідати реальному стану речей або віддзеркалювати стан території в минулому (явище анахронізму)? Говорячи про негативні перцепційні асоціації з вернакулярними районами, важливо розрізняти стигматизацію (поширення негативних уявлень про свій район місцевими мешканцями) та стереотипізацію (поширення негативних уявлень поза місцевою територіальною спільнотою) (Dolata & Cotus, 2006). У цьому контексті важливо знати та розуміти особливості вибірки авторів ментальних карт – чи є вони мешканцями конкретного вернакулярного району, чи безпосередньо вони взаємодіяли з його територією, чи ретранслюють вже сформовані у міській громаді уявлення, не засно-

вані на власному знайомстві з вернакулярним районом.

Результати дослідження параметрів перцепційних портретів вернакулярних районів, їх структури та емоційного навантаження також можна візуалізувати у вигляді картосхем з використанням різноманітних способів картографічного зображення – картограм, картодіаграм, значків, тощо.

Дискусія. Вернакулярні райони досить складно виділяти через нечіткість межі (вона існує в уяві жителів), а також її суб'єктивність та динамічність, оскільки нова забудова, рішення місцевої влади, конфлікти, культурні події можуть вплинути на рівень впізнаваності та конфігурацію районів, сприяти виникненню нових або, навпаки – поступовому зникненню старих. Даний вид районування використовується близько 50-ти років і за цей період було апробовано різні методики. На ранніх етапах використовувалось опитування місцевих жителів, що детально описано В. Зелінським (Zelinsky, 1980: 3). Розсилка анкет по пошті та телефонне опитування може дати значний масив первинної інформації, ще неодноразово застосовувалось американськими географами. Докторська дисертація Р. Гейл є глибоким дослідженням США, що ґрунтується на аналізі 6,8 тис. анкет, за результатами аналізу яких було виділено 288 районів (Hale, 1981). Серед обмежень даного методу можна назвати складність дотримання репрезентативності, високий рівень залежності від формулювання запитань анкети.

Методика районування на основі аналізу назв підприємств показала свої сильні сторони при макрорайонуванні США (Zelinsky, 1980), а саме поєднання кількісного та якісного підходів. З одного боку – в основі проведення меж районів лежить класифікація та кількісний аналіз назв, а з іншого – ці назви мають певні історичні корені, вони були обрані через їх популярність в певній місцевості, можливість представити регіон на ринку товарів чи послуг. Використання ергонімів для виділення історичних районів показало високий рівень концентрації бізнес-назв в межах історичних земель України (Melnychuk, Gnatiuk, & Rastvorova, 2014; Gnatiuk & Melnychuk, 2019). Історичний чинник здійснює суттєвий вплив на ідентичність місцевого населення навіть у випадках,

коли історична назва місцевості перестала використовуватись в адміністративно-територіальному устрої більш як століття тому.

Ідея аналізу бізнес-назв була розвинена з використанням Google сервісу Local Business Center, на якому підприємці можуть реєструватись, вказуючи геолокацію та ін. дані. Враховуючи, що аналіз бізнес-назв та неформальних назв місцевих жителів можуть дати різну конфігурацію районів, було використано прийом накладання меж (Twaroch et al., 2008). Це дозволило виділити «ядро» району (зона високої концентрації топонімів) та периферійні частини з низькою концентрацією топонімів, по яких і проходить межа вернакулярних районів. Однак, виділення вернакулярних районів лише на основі аналізу одного чинника районоутворення залишає значну частину щоденних практик населення поза увагою. Слід також сказати, що на локальному рівні метод може бути менш ефективним через те, назва міста / регіону набагато частіше згадується у назві підприємств ніж місцеві топоніми.

Збирання даних щодо місцевих назв через сайти в останні роки стало новим напрямом досліджень вернакулярної географії. Наприклад, інтерактивна ВЕБ-ГІС спільного користування Вікімапія є відображенням колективного образу території, що було використано для виділення вернакулярних районів Харкова (Мирошниченко, 2013). Використання контенту, створеного користувачами, що має геоприв'язки (Geograph, Google Maps, тощо), є багатообіцяючим методом роботи з великими обсягами даних (Purves & Derungs, 2015; Liu, 2015). Завантажені фото користувачами з вказівкою теґу дозволяють отримати ареали сприйняття жителями певних об'єктів (природних чи суспільних), що не завжди збігаються з традиційним їх розумінням. При цьому постає питання про аудиторію – тих людей, що формують контент. Ми не можемо говорити про репрезентативність таких даних, оскільки частина населення може не мати доступу до Інтернету, інші не люблять фотографувати та використовувати відповідні програми. Так, за результатом подібного дослідження з використанням ресурсу Flickr, 73% контенту було завантажено 10% користувачів сайту (Hollenstein, 2008). Інше обмеження даного методичного прийому пов'язане з питанням:

які ландшафти люди більш схильні фотографувати – нові для себе чи ті, що описують їх повсякденне життя? Скоріше за все, нові місця будуть домінувати, хоча цей аспект вибірки ще потребує додаткового дослідження.

ГІС є не тільки методом пізнання території, але і інструментом залучення громадян до вирішення місцевих проблем (Panek, 2016). Таким чином, ідентифікація з місцем проживання є шляхом до пошуку та вдосконалення механізмів місцевого самоуправління. З метою майбутнього громадотворення в Оболонському районі Києва було виділено 8 мікрорайонів відповідно до територіальної ідентичності жителів (Вербицький та ін., 2016). У Львові Інститутом міста на основі анкетування було виділено 39 мікрорайонів з урахуванням соціальних зв'язків мешканців, спільних проблем, цінностей, контактів, практик (Платформа розвитку міст, 2015). Автори проектів вважають, що це важливо для впорядкування забудови міста, облаштування комфортних публічних просторів.

Ефективність методу ментальних карт при виділенні вернакулярних районів підтверджується тим, що отриманий в результаті поділ корелює з районуванням на основі опитування чи інтерв'ю (Osóch & Czarplińska, 2019; Мирошніченко, 2013). Престижність вернакулярних районів може бути перевірена через порівняння цін на житлову нерухомість (Мирошніченко, 2014).

Метод ментальних карт дозволяє не лише провести ідентифікацію районів, але підтвердити/спростувати існуючі стереотипи, виявити типові проблеми. Досить часто респонденти вказують на складну криміногенну ситуацію, проблеми з транспортом, нерозвиненість інфраструктури. Можливість вказати на карті райони з позитивним чи негативним іміджем (Torcu & Torcu, 2012; Simacek et al., 2020) розширює практичне використання результатів досліджень, наприклад, при розробленні планів розвитку територій. Формування бренду міста чи окремого району потребує пошуку найбільш впізнаваних образів та загального розуміння як формується позитивний імідж району. Стан будівель, природних об'єктів та інфраструктури та уявлення про місцевість з іншого не завжди напряму пов'язані (Benko, 2012). Тому архітектурні рішення мають реа-

лізуватися паралельно з просуванням позитивного іміджу місцевості.

Висновки з проведеного дослідження.

Розуміння вернакулярного району як ментальної конструкції передбачає використання методу ментальних карт як одного з основних при ідентифікації та делімітації районів. Ментальна карта є джерелом первинної інформації, що отримується в узагальненому та генералізованому вигляді безпосередньо від жителя міста. Будучи спрощеним зображенням міського ландшафту, карта відображає найбільш впізнавані, популярні серед місцевих жителів об'єкти. Серед образів, що жителі відображають на картах, райони займають особливе місце, оскільки ними є ті частини міста, в межах яких і протікає повсякденне життя: поїздки на роботу, отримання послуг, відпочинок, розваги, спілкування. Вернакулярними районами часто є житлові масиви з розвиненою інфраструктурою, історичні місцевості міста, іноді – нові житлові комплекси, транспортні вузли чи студентські кампуси.

Дослідження вернакулярних районів передбачає: 1) ідентифікацію: визначення їх кількості, назви, морфологічних характеристик (розмір, межі); 2) класифікацію за функціональними ознаками; 3) аналіз перцепційних портретів (ідентичності) районів. Перцепційні портрети районів можуть характеризуватись шириною (значною кількістю асоціацій, що вказує на багатофункціональність району, велику кількість об'єктів на даній території, що є впізнаваними) чи поляризованістю, наявністю певної чіткої домінанти (однозначно асоціюватись з конкретною функцією, об'єктом). Емоційні оцінки районів респондентами вказують на їх привабливість чи навпаки – проблемність. Негативне сприйняття окремих районів може бути пов'язане як з їх фізичним занепадом, так і пануючими в суспільстві стереотипами, розумінню чого сприяє інформація про респондентів дослідження.

Як метод соціогеографічних досліджень, даний метод може мати обмеження, пов'язані з вибіркою (вік, стать, місце проживання респондентів, знання міста). Основні труднощі можуть виникнути при інтерпретації карт. Наприклад, карти часто є різними з точки зору інформативності та можливості ідентифікації всіх нанесених об'єктів. Таким чином, суб'єк-

тивність проявляється як на етапі малювання карти жителем, так і її інтерпретації дослідником. Зменшенню суб'єктивності сприяє знання дослідником місцевості (можливі додатково проведені особисті спостереження), залучення до аналізу місцевих експертів, збільшення вибірки. Також корисно зіставляти результати районування за допомогою ментальних карт з іншими схемами (на основі опитування, вивчення топонімів тощо). З іншого боку, ментальні карти мають свої беззаперечні переваги: вони є джерелом унікальної інформації, наприклад, можуть показувати спотворення простору в уяві людей (занадто великі чи малі відстані, площі, хибні локації, пусті території), що робить перцепційний портрет району більш повним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алаев, Э.Б. (1983). Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь. Москва: Мысль. [Alaev, E.B. (1983). Socio-Economic Geography: Conceptual and Terminological Dictionary. Moscow: Mysl. (In Russian)].
2. Баранский Н.Н. (1927). Экономическая география СССР: Обзор по областям Госплана. Москва, Ленинград: Государственное издательство. [Baranskij, N.N. (1927). Economic Geography of the USSR: Overview of the Gosplan Areas. Moscow, Leningrad: Gosudarstvennoje Izdatielstvo (In Russian)].
3. Вербицкий, І., Тищенко, І., & Поднос, В. (2016). Оболонський район: потенціал до громадотворення. Режим доступу: <https://cedos.org.ua/researches/obolonskyi-raion-potentsial-dohromadotvorennya/> [Verbytskyi, I., Tyschenko, I., & Podnos, V. (2016). Obolonskyj District: Potential for Community Building. Retrieved from: <https://cedos.org.ua/researches/obolonskyi-raion-potentsial-dohromadotvorennya/> (In Ukrainian)].
4. Влах, М., & Гудзеляк, І. (2019). Перцепційний підхід у суспільно-географічних дослідженнях міського простору (на матеріалах Львова). *Економічна та соціальна географія*, 82, 50–56. Doi: 10.17721/2413-7154/2019.82.50-56. [Vlakh, M., & Hudzelyak, I. (2019). Perceptual approach in social-geographical research of the urban space (on the example of Lviv). *Ekonomichna ta Sotsialna Geografiya*, 82, 50–56. Doi: 10.17721/2413-7154/2019.82.50-56. (In Ukrainian)].
5. Гнатюк, О., & Мельничук, А. (2019). Ідентичність визначних локацій міста Вінниці. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Географічні науки*, 11, 16–24. Doi: 10.32999/ksu2413-7391/2019-11-2. [Gnatiuk, O., & Melnychuk, M. (2019). Place identity of selected locations in the city of Vinnytsia. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series Geographical Sciences*, 11, 16–24. Doi: 10.32999/ksu2413-7391/2019-11-2. (In Ukrainian)].
6. Колосовский, Н.Н. (2006). Избранные труды. Москва: Ойкумена. [Kolosovskij, N. N. (2006). Selected works. Moscow: Oikumena. (In Russian)].
7. Лазаренко, В. (2019). «Безмісцеві» міста: сприймання міст переселенцями з Донбасу. *Політична критика*. Режим доступу: <https://politikrytyka.org/2019/11/28/bezmistsevi-mista-spryjmannya-mist-ukrayiny-pereselentsyamy-z-donbasu/> [Lazarenko, V. (2019). “Placeless” cities: perception of cities by migrants from Donbas. *Politychna Krytyka*. Retrieved from: <https://politikrytyka.org/2019/11/28/bezmistsevi-mista-spryjmannya-mist-ukrayiny-pereselentsyamy-z-donbasu/> (In Ukrainian)].
8. Мезенцев, К.В. (2005). Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». [Mezentsev, K.V. (2005). Forecasting of Regional Development in Human Geography. Kyiv: Kyjivskij Universytet (In Ukrainian)].
9. Мирошніченко, В.В. (2013). Вернакулярные районы Харькова. *Псковский регионологический журнал*, 16, 61–69. [Мирошніченко, В.В. (2013). Vernacular districts of Kharkiv. *Pskov Journal of Regional Science*, 16, 61–69. (In Russian)].
10. Мирошніченко, В.В. (2014). Оцінка ступеня престижності вернакулярних районів міста Харків. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна*, 1104. Серія «Екологія», 10, 117–125. [Miroshnichenko, V.V. (2014). Estimation of degree of prestige of vernacular districts of Kharkiv. *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Ecology»*, 10, 117–125. (In Ukrainian)].
11. Платформа розвитку міст. (2015). Поділ Львова на мікрорайони на основі дослідження. Режим доступу: <http://www.urbanua.org/ideyi-i-proekty/miski-proekty/155> [City Development Platform. (2015). Research-based division of Lviv into microdistricts. Retrieved from: <http://www.urbanua.org/ideyi-i-proekty/miski-proekty/155> (In Ukrainian)].
12. Садовський, В. (1932). Світове господарство. Курс лекцій. Подєбради. [Sadovskij, V. (1932). World economy. Course of lectures. Poděbrady. (In Ukrainian)].
13. Bale, J. (1983). Mapping vernacular regions in the classroom. *Journal of Geography*, 82(6): 274–276. Doi: 10.1080/00221348308980418.
14. Benkó, M. (2012). Evaluating factors in the image of housing estates. *Architecture*, 43(1), 33–36. Doi: 10.3311/PPar.7155.
15. Brennan-Horley, C. (2010). Mental mapping the ‘creative city’. *Journal of Maps*, 6(1), 250–259. Doi: 10.4113/jom.2010.1082.
16. Dolata, M., & Kotus, J. (2006). Social production of urban space (a case study of ‘bad’ areas in Poznań). *Geographia Polonica*, 79(2), 5–22.
17. Garnaga, A.F., & Yarulin, I.F. (2020). Urban environment as a result of the interaction of social groups (on the example of vernacular districts of the city of Khabarovsk). *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*, 753(4), 753 042015.

18. Gnatiuk, O., Kononenko, O., & Mezentsev, K. (2022). Kyiv metro and urban imageability: a student youth vision. *Acta Universitatis Carolinae Geographica*, 57(1), 255–268. Doi: 10.14712/23361980.2022.2.
19. Gnatiuk, O., & Melnychuk, A. (2019). Identities with historical regions – are they adapting to modern administrative division? The case of Ukraine. *European Spatial Research and Policy*, 26(1), 175–194. Doi: 10.18778/1231-1952.26.1.09.
20. Hale, R.F. (1971). *A Map of Vernacular Regions in America*. Minneapolis: University of Minnesota.
21. Hollenstein, L. (2008). *Capturing Vernacular Geography from Georeferenced Tags*. Master Thesis, Institute of Geography, University of Zurich. Retrieved from: https://www.geo.uzh.ch/dam/jcr:c5b291f0-22fa-4fcc-8d79-723648dfe5c5/msc_livia_hollenstein_2008.pdf
22. Jordan, T. (1978). Perceptual regions of Texas. *Geographical Review*, 68(3), 293–307. Doi: 10.2307/215048.
23. Kasala, K., & Šifta, M. (2017). The region as a concept: traditional and constructivist view. *AUC Geographica*, 52(2), 208–218. Doi: 10.14712/23361980.2017.17.
24. Liesch, M., Dunklee L.M., Legg, R.G., Feig, A.D., & Krause, A.J. (2015). Use of business-naming practices to delineate vernacular regions: a Michigan example. *Journal of Geography*, 114(5), 188–196. Doi: 10.1080/00221341.2014.965187.
25. Liu, Y. (2015). *A Study of Colloquial Place Names through Geotagged Social Media Data*. Master's Thesis. University of Tennessee. Retrieved from: https://trace.tennessee.edu/utk_gradthes/3336.
26. Lloyd, R. (1976). Cognition, preference, and behavior in space: an examination of the structural linkages. *Economic Geography*, 52, 241–253. Doi: 10.2307/143271.
27. Lynch, K. (1960). *The image of the city*. Cambridge, MA: MIT Press.
28. Marek, P. (2020). Transformation of the identity of a region: theory and the empirical case of the perceptual regions of Bohemia and Moravia, Czech Republic. *Moravian Geographical Reports*, 28(3), 154–169. Doi: 10.2478/mgr-2020-0012.
29. Melnychuk, A., Gnatiuk, O., & Rastvorova, M. (2014). Use of territorial identity markers in geographical researches. *Scientific Annals of Alexandru Ioan Cuza University of Iași. Geography Series*, 60(1), 157–184.
30. Murphy, A. (1991). Regions as social constructs: the gap between theory and practice. *Progress in Human Geography*, 15(1), 23–35. Doi: 10.1177/030913259101500102.
31. Nawrocki, T. (2017). The usefulness of mental maps for sociological research of the city. *Architecture, Civil Engineering, Environment*, 10(3), 19–31. Doi: 10.21307/acee-2017-032.
32. Nieścioruk, K. (2019). Cartographic delimitation of the city centre using mental sketches. *The Cartographic Journal*, 56(4): 355–367. Doi: 10.1080/00087041.2018.1547472.
33. Osóch, B., & Czaplińska, A. (2019). City image based on mental maps – the case study of Szczecin (Poland). *Miscellanea Geographica*, 23(2), 111–119. Doi: 10.2478/mgrsd-2019-0016.
34. Paasi, A. (2009). Regional geography. In R. Kitchen, N. Thrift (Eds.), *International Encyclopedia of Human Geography*, volume 9 (pp. 214–227). Amsterdam and Oxford: Elsevier. Doi: 10.1016/B978-008044910-4.00736-7.
35. Pánek, J. (2016). From mental maps to geoparticipation. *The Cartographic Journal*, 53(4), 300–307. Doi: 10.1080/00087041.2016.1243862.
36. Pred, A.R. (1984). Place as historically contingent process: structuration and the time-geography of becoming places. *Annals of the Association of American Geographers*, 74(2), 279–297. Doi: 10.1111/j.1467-8306.1984.tb01453.x.
37. Purves, R.S., & Derungs, C. (2015). From space to place: place-based explorations of text. *International Journal of Humanities and Arts Computing*, 9, 74–94. Doi: 10.3366/ijhac.2015.0139.
38. Simacek, P., Šerý, M., Fiedor, D., & Brisudová, L. (2020). To fear or not to fear? Exploring the temporality of topophobia in urban environments. *Moravian Geographical Reports*, 28, 308–321. Doi: 10.2478/mgr-2020-0023.
39. Šifta, M., & Chromý, P. (2017). The importance of symbols in the region formation process. *Norsk Geografisk Tidsskrift*, 71(2), 98–113. Doi: 10.1080/00291951.2017.1317285.
40. Topcu, K.D., & Topcu, M. (2012). Visual presentation of mental images in urban design education: cognitive maps. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 51, 573–582. Doi: 10.1016/j.sbspro.2012.08.208.
41. Twaroch, F., Jones, C., & Abdelmoty, A. (2008). Acquisition of vernacular place names from web sources. In I. King, R. Baeza-Yates (Eds.), *Weaving Services and People on the World Wide Web* (pp. 195–214). Berlin, Heidelberg: Springer. Doi: 10.1007/978-3-642-00570-1_10.
42. Vukosav, B., & Fuerst-Bjeliš, B. (2016). Labels of interest groups as indicators of a vernacular region: a case study in Croatia. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 107, 454–467. Doi: 10.1111/tesg.12168.
43. Whittlesey, D. (1954): The regional concept and the regional method. In P.E. James, D. Whittlesey (Eds.), *American Geography: Inventory and Prospect* (pp. 19–68). Syracuse, N.Y.: Syracuse University Press.
44. Yoshimura, Y., He, S., Hack, G., Nagakura, T., & Ratti, C. (2020). Quantifying memories: mapping urban perception. *Mobile Networks and Applications*, 25, 1275–1286. Doi: 10.1007/s11036-020-01536-0.
45. Zelinsky, W. (1980) North America's vernacular regions. *Annals of the Association of American Geographers*, 70(1), 1–16. Doi: 10.1111/j.1467-8306.1980.tb01293.x.

СЕКЦІЯ 2
ПРИРОДНИЧО-ГЕОГРАФІЧНІ ТА ГЕОЕКОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

UDC 9:91:911.2

DOI 10.32999/ksu2413-7391/2022-17-4

Azizov S.G.,
Ph.D. in Geography, Associate Professor
Lankaran State University. Lankaran, Azerbaijan
senan.ezizov.1958@mail.ru
ORCID: 0000-0002-9514-823X

Mammadova G.Sh.,
Ph.D. in Geography
Lankaran State University. Lankaran, Azerbaijan
mammadova_gulnare@mail.ru
ORCID: 0000-0003-1040-0668

THE IMPORTANCE OF USING ALTERNATIVE ENERGY SOURCES IN THE PROTECTION OF THE ATMOSPHERE IN AZERBAIJAN

The article talks about the possibilities of using the main energy fields that serve to protect the atmospheric air in Azerbaijan. The basis of the formation of the living world is the air layer. However, in modern times, lack of oxygen and thinning of the ozone layer have become one of the most important problems. Atmospheric air pollution has become one of the most important issues that need to be solved among the countries of the world due to the influence of several factors. Although the factors affecting air pollution lead to the development of industrial and economic areas, on the other hand, they lead to the violation of the biological regularity of nature. As a result of this pollution, the demands of living things from nature are increasing, and natural resources are decreasing. The reduction of atmospheric air, which is considered the main source of the biosphere, has a direct negative effect on the increase of various diseases among living things and their development dynamics. Air pollution is observed in our republic, like all the countries of the world, and various measures are taken to prevent pollution, protect the air, and develop the biological world from an ecological point of view. Prospective use of renewable energy sources in the territory of the Republic, their environmental cleanliness, and low operating costs are related to the expected shortage of fuel in traditional energy. In terms of keeping the atmospheric air clean, the ways and importance of expanding renewable and ecologically clean energy production and more efficient use of energy resources by using Azerbaijan's natural resource potential have been analyzed. For this purpose, alternative energy sources have been created to prevent environmental pollution in many areas using inexhaustible resources in the country.

Key words: alternative energy sources, thermal electric stations, thermal power plants, geothermal energy sources, power transmission lines, wind power plants, solar thermal power plants.

Азізов С.Г., Мамедова Г.Ш. Важливість використання альтернативних джерел енергії в захисті атмосфери в Азербайджані

У статті йдеться про можливість використання основних енергетичних полів, які служать для захисту атмосферного повітря в Азербайджані. Основою формування живого світу є повітряний шар. Проте в наш час нестача кисню і витончення озонового шару стали однією з найважливіших проблем. Забруднення атмосферного повітря стало однією з найважливіших проблем, які потребують вирішення серед країн світу через вплив кількох факторів. Фактори, що впливають на забруднення повітря, хоч і призводять до розвитку промислово-господарських зон, з іншого боку, призводять до порушення біологічної закономірності природи. В результаті цього забруднення зростає потреба живих істот у природі, а природні ресурси зменшуються. Скорочення атмосфер-

ного повітря, яке вважається основним джерелом біосфери, безпосередньо негативно впливає на збільшення різноманітних захворювань серед живих істот та динаміку їх розвитку. У нашій республіці, як і в усіх країнах світу, спостерігається забруднення повітря, і вживаються різноманітні заходи щодо запобігання забрудненню, охорони повітря, розвитку біологічного світу з екологічної точки зору. Перспективність використання відновлюваних джерел енергії на території республіки, їх екологічна чистота, низькі експлуатаційні витрати пов'язані з очікуваним дефіцитом палива в традиційній енергетиці. З точки зору збереження чистоти атмосферного повітря проаналізовано шляхи та важливість розширення виробництва відновлюваної та екологічно чистої енергії та більш ефективного використання енергетичних ресурсів за рахунок використання природно-ресурсного потенціалу Азербайджану. Для цього створені альтернативні джерела енергії, які запобігають забрудненню навколишнього середовища в багатьох районах, використовуючи невичерпні ресурси країни.

Ключові слова: альтернативні джерела енергії, теплові електростанції, теплоелектростанції, геотермальні джерела енергії, лінії електропередачі, вітроелектростанції, сонячні теплові електростанції.

Formulation of the problem. Atmospheric air protection means the prevention of the release into the air of substances in the form of liquids and solid particles of various gases that affect living organisms, as well as the environment as a whole. Pollutants enter the atmosphere under the influence of natural and anthropogenic factors, and the study of this process, its prevention, development of necessary protection measures is of great scientific and practical importance. For this purpose, the monitoring system of environmental pollution, as well as atmospheric pollution, has been systematically observed for more than 30 years to protect the air from pollution in major industrial centers of the country, including Baku. Analysis of the obtained observations shows that the share of air pollution is high because the fuel and energy complex is a major producer of oil and natural gas, as well as energy (Məmmədov, Xəlilov 2005). The facilities of this complex account for 50% of the toxic emissions released into the environment in Azerbaijan. Other sources of air pollution in the major industrial cities of the country are thermal power plants (TPPs) and small heating plants. The energy of industrial cities is a complex multifaceted hierarchical system designed to ensure the normal operation of industrial enterprises and departments located in the territory of cities, in addition to organizing the life of the population.

Rising prices for organic and inorganic fuels are forcing people to look for other forms of energy. At present, the use of solar and wind energy, ground-water thermal energy, the energy of flowing rivers, tides, and oceans, changes in depth and temperature in the seas, fuel cells, etc. are becoming more urgent. Special converters that allow obtain-

ing electricity directly from solar energy, special wind power plants have been created to generate electricity using wind energy, and a lot of work has been done to use inexhaustible hydropower resources.

Analysis of recent research and publication. This field has been investigated by a number of research scientists, such as Abdullayev K.M., Latifov Y.I., Abdullayeva G.K. and so on. an example can be given. Apart from the research has been conducted in different periods, as a result of further improvements over the years, there is a need to re-examine this field.

Statement of the task. It consists of an analysis of the distribution directions and potential energy resources of alternative energy sources, which are considered ecologically clean energy production that has been approved in the world, in the territory of the Republic of Azerbaijan, as well as the ways and importance of using these energy sources in order to protect the atmosphere and meet the country's energy demand.

Statement of the main research material. One of the main steps taken to protect the atmosphere in our country is the creation of non-traditional (alternative) energy sources. Azerbaijan has ample opportunities to use environmentally friendly wind, solar, and geothermal energy sources. The potential reserves of these energy sources are estimated at 60 billion tons of conventional fuel. It has been determined that the fuel equivalent of solar energy in the area alone is 16 billion tons of conventional fuel. Studies show that it is possible to increase the amount of electricity produced in Azerbaijan by 5-7% and thermal energy by 10% through the use of alternative energy sources.

Between 2005 and 2012, global wind power generation increased by 57% and solar power generation by 3,4 times. According to the International Energy Agency, in 2018 the share of renewable energy sources in world electricity production will increase to 25%. For comparison, in 2012 this figure was 20%. 80% of the world's modern energy production is based on oil, gas, and coal. In 2008, the share of wind energy production in the energy balance of the European Union was 3,7% (İsmayilov, 2015).

The Action Plan for the effective use of the reserve potential of the regions in the State Program for 2014-2018 envisages specific work to be done for each region of the Greater Caucasus. As early as October 21, 2004, based on the Order of the President of the Republic of Azerbaijan, the "State Program on the Use of Alternative and Renewable Energy Sources in the Republic of Azerbaijan" was approved (Əsgərov, 1966). As indicated in the State Program, the limited hydrocarbon resources as a traditional energy source and the prevention of environmental pollution make it necessary to increase the amount of energy produced in the world through alternative and renewable energy sources. Positive experience has already been gained in this direction, and in some countries, the use of solar, wind, thermal waves, and mineral waters, as well as other clean and renewable energy sources is expanding year by year. From this point of view, Azerbaijan also has a lot of alternative and renewable energy potential due to its favorable natural conditions.

Wind energy. We present information on the use of wind energy (WE) based on the results of research by N.S. Huseynov and E.P. Yusifov (2002). Distinguished by its environmental friendliness and inexhaustibility, WE are considered the most cost-effective and efficient of all alternative energy sources.

The first simple wind turbines date back to ancient Egypt and China. People have been using wind energy since ancient times to grind grain in windmills. The first ancient windmills were installed in Iran in the 7th century AD. Since the Middle Ages, windmills have been widely used in Azerbaijan in the plains, especially in Absheron. Since the 13th century, WE have been widely used in the movement of ships and pumping water from wells. The annual wind energy on Earth is estimated at 10^{12} KW/h, and the power it generates

is estimated at 10^9 KW/h. However, due to the unstable wind, it is possible to use only 5% of its energy.

Thousands of Wind Energy Installations (WEIs) with a total capacity of 18 MW operate in more than 20 European countries and Turkey. On the east coast of France, 16 Weis, each 1,3 MW, provide electricity to 25,600 people at an annual rate of 64 million kWh, preventing the release of 32,000 tons of CO₂ into the atmosphere that year. Australia, which is rich in WE, currently has a total capacity of 100 MW of wind turbines, reaching 7,000 MW in 2018. The total output of 214 wind turbines in the King Mountain area of Texas is 277 MW.

Due to its geographical location and natural conditions, Azerbaijan has an annual wind energy reserve of 800 MW. This reserve means 4 billion KW/h of electricity per year, or 3,700 tons of carbon dioxide emissions per year, saving 1 million tons of conventional fuel. It should be noted that the Absheron Peninsula, its coastal zone, and surrounding islands are considered suitable for the use of wind energy. As the average annual wind speed in these areas is 5,5-7,0 m/sec., it is considered to be fully suitable and highly profitable for WEI system's.

Sharur, Julfa, and Ganja-Dashkesan districts are also suitable for WEI systems. Since the average annual wind speed in these areas is 3-5 m/sec., it can be used for the construction of medium-strength WEI systems. Oil wells in the Absheron archipelago are more efficient and profitable in terms of electricity supply, both technically and economically. The annual electricity of 80 turbines, each with a capacity of 2 MW, installed in the North Sea of Denmark, is 600 GW.

Shortly, a feasibility study has been prepared for the installation of a wind power plant with a total capacity of 30 MW (12 wind power plants with a capacity of 2,5 MW each) in Gobustan. By the State Program, the center being built in the area is equipped with wind, solar, and biogas stations. The connection of the hybrid type HS installed within the project to the network of "Azerenergy" OJSC has been completed.

Solar energy. The upper surface of the Earth's atmosphere receives $5,6 \times 10^{24}$ C solar energy per year. Although 40% of this energy (Earth's albedo) is returned, the radiation absorbed by the earth's surface is used to heat the seas and oceans, liv-

ing things, and the circulation of the atmosphere and hydrosphere. The average annual amount of solar energy entering 1 m² of the Earth's surface in 1 hour is estimated at 80-130 W/m² at the poles, 130-210 W/m² in the temperate zone, and 210-250 W/m² in the tropics (deserts). Due to the uneven distribution of solar radiation on the earth's surface, depending on the daily cycle, seasonal variability, and weather conditions, its concentration is relatively weak. However, the amount of solar energy entering the earth's surface exceeds the energy of oil, gas, coal, and uranium reserves, allowing it to compete with other energy sources.

As our country is the largest recipient of solar radiation in the Caucasus, it is called "Sunny Azerbaijan". The annual number of sunny hours in the area varies from 1800 to 2900 hours. The highest rates of sunny hours are in the plains, especially in Nakhchivan (2900 hours/year), Kur-Araz lowland, Jeyranchol, Absheron peninsula (2200-2400 hours/year), in the middle and high mountains of the Greater and Lesser Caucasus (2100-2400 hours/year) and so on is being observed. Solar radiation is also unevenly distributed in the country. Thus, the annual amount of total solar radiation in the Kur-Araz and Lankaran lowlands is 125-134 kcal/cm², and in the Nakhchivan Autonomous Republic 145-160 kcal/cm², and towards the foothills, due to cloudiness, it decreases to 120-130 kcal/cm², and in the highlands, it increases again to 140-150 kcal/cm².

Although solar energy is rich in the country, it is still poorly used. As can be seen, the territory of the republic has enough non-traditional energy resources, which are considered ecologically clean. In the future, if these inexhaustible, renewable resources are used efficiently, they will save a lot of depleted raw materials and create conditions for maintaining the ecological balance of the environment.

Implementation of the order on socio-economic development of the regions in 2004-2008 and 2009-2013 years, State programs on the development of the fuel and energy complex in 2005-2015, and additional measures to meet the electricity demand and improve the supply in the country has yielded positive results. The Independent energy system of Azerbaijan is being further strengthened by new generation forces. In recent years, Azerbaijan plans to put into operation additional facilities with a capacity of 700 MW, and shortly

to increase the capacity to 1700-2400 MW, which is 50% more than the existing potential of Azerbaijan. If the total production capacity of power plants included in the energy system of Azerbaijan is estimated at 4,500-5,000 MW, it is planned to increase this capacity by another 2,000-4,000 MW in the future.

At present, along with the construction of several Power plants in the country, systematic changes have been made in the power transmission networks and a sustainable energy system has been created. The power system of the republic includes 110, 220, 330, and 500 KW power transmission lines (PTL) and more than 170 substations. The total length of 138 PTL with a voltage of 110 KW and above is 6,300 km, and the total length of lines with a voltage of 35, 10, 6, and 0.4 KW (including distribution lines) is more than 120,000 km. Construction of the 2nd Imishli-Parsabad (330 KW), Imishli-Shirvan (330 KW), Shirvan-Salyan-Masalli-Astara (220 KW), and other transmission lines has begun. For the first time in the CIS, an SES-class substation will be built underground on Babek Avenue in Baku.

To increase the energy exchange between the energy system of Azerbaijan and the energy system of the Russian Federation, the construction of the "Khachmaz" substation with a capacity of 400 MW and a voltage of 330/110 KW was carried out.

Geothermal waters. Azerbaijan Science Center (ASC)-what can be attributed to solar and wind energy, as well as thermal water. Geothermal waters are one of the non-traditional, environmentally friendly energy sources. The world's first GEO TPP was built in 1872 in Italy. Currently, such stations are located in more than 25 countries-Iceland, Russia, the United States, New Zealand, and others are operating. In general, a well producing 50 tons of steam or 1,000 tons of hot water is estimated to have a capacity of 2 MW to 7 MW.

In the Republic of Azerbaijan, the Greater and Lesser Caucasus, the Absheron Peninsula, Talysh, the vast areas of the Kur basin and the Caspian-Guba zone are rich in geothermal water resources. The projected reserves of these thermal waters are 245,6 thousand m³ per day.

In the Lesser Caucasus, geothermal water sources are distributed in the Tartar and Arpachay basins (Istisu (Hot water) and Baghirsag (Intestine) are particularly different). The water temperature at these thermal water sources at a depth of

70-100 m is 62°C-80°C, the daily water flow is 25 thousand liters/a day and 800-900 thousand liters/a day. As the water in the hot springs is chemically carbonated, chloride-sulfate, and hydrocarbon-sodium, it is possible to use them for balneological purposes.

Although geothermal water sources of Nakhchivan AR are poorly studied, mineral waters of the Sirab, Nahajir, and Julfa districts have been found to have therapeutic value. Water with a temperature of 41°-52°C and a daily flow rate of 1080-2850 m³/a day was found in a well drilled at a depth of 137-665 meters in the Daridagh region.

The thermal waters in Lankaran, Masalli, and Astara regions located in the southern region correspond to the tectonic fault zone passing through the territory of the republic. In Masalli (Arkivan), Lankaran (Meshesu, Ibadisu, Havzava, Haftoni), and Astara, the temperature of water from wells with a depth of 465-1000 m is between 35° and 50°C, and the flow rate is 2260 m³/a day. The total flow rate of water sources in the Talysh zone is 23625 m³/day, and the amount of heat provided by the water is 5.56×10⁵ Gcal.

The Greater Caucasus region is very rich in geothermal waters. From this point of view, Gakh (Ilisu, Kurmuk), Gabala (Bum), Oguz (Khalkhal), Shamakhi (Chagan), Absheron (Hovsan, Bibiheybat, Guzdek, etc.) as well as Guba, Khachmaz, Yalama, and other thermal water sources are very different. The water temperature in these sources is 30-40°C, 50-95°C, 100-135°C, and the water flow rate is 400-500 m³/a day (20,470 m³/a day in the Guba-Khachmaz zone). The amount of heat given by the water varies from 3,5×10⁵ to 4,4×10⁵ Gcal (Məmmədov, 2015).

The rich thermal waters available in the Kur basin region can be used for heating social and household facilities, as well as for balneological purposes. The temperature of these thermal waters is 45-100°C, the flow rate is 1000-2000 m³/a day, and the amount of heat they give fluctuates between 1,4×10⁹-7,5×10⁵ Gcal.

Conclusions from the conducted research.

In the Republic of Azerbaijan, there are ample opportunities to use environmentally friendly wind, solar and geothermal energy sources. Stud-

ies show that it is possible to increase the electricity produced in Azerbaijan by 5-7%, and heat energy by 10% due to the use of alternative energy sources.

Thus, improving the demand for energy by maximally and efficiently using the alternative energy sources available in the Republic, protecting the atmospheric air, which is important for the health of the population, will lead to the development of the living world, and also lead to the prevention of the problem of global warming and the destruction of the ozone layer.

REFERENCES:

1. Məmmədov R.M. (2015). İqtisadi, sosial və siyasi coğrafiya. AMEA. Bakı [Mammadov R.M. (2015). Economic, social and political geography. ANAS. Bakı (In Azerbaijani)] <https://mega.nz/file/MWx0UDgT#6x4zL9lZgiAqwEVHPuuBi8u5gBeEPv-HggCfdJ56sg>
2. Məmmədov Q.Ş., Xəlilov M.Y. (2005). Ekologiya və ətraf mühitin mühafizəsi. Bakı. [Mammadov G.Sh., Khalilov M.Y. (2005). Ecology, and environmental protection. Bakı (In Azerbaijani)] https://achiqkitab.aztc.gov.az/upl/books/pdf/Ekologiya_ve_etrof_muhitin_muhafizesi_559bac927d847.pdf
3. Cəlilov M.F. (2009). Alternativ regenerativ enerji sistemləri. Bakı [Jalilov M.F. (2009). Alternative regenerative energy systems. Bakı (In Azerbaijani)] http://anl.az/el/c/cm_ares.pdf
4. Azərbaycan Respublikasında Alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə olunması üzrə Dövlət Proqramı. (2004). 21 oktyabr tarixli 462 N°-li sərəncam. [State Program on the Use of Alternative and Renewable Energy Sources in the Republic of Azerbaijan. (2004) Order No. 462 dated October 21 (In Azerbaijani)] <https://e-qanun.az/framework/5796>
5. Əsgərov Ə.H. (1966). Azərbaycanın mineral suları. Bakı [Askerov A.H. (1966). Mineral waters of Azerbaijan. Bakı (In Azerbaijani)] <http://static.bsu.az/w8/Xeberler%20Jurnali/Tebiet%20%202012%202/117-123.pdf>
6. İsmayilov Ç. (2015). İqtisadi və sosial coğrafiyanın əsasları. Bakı [Ismayilov Ch. (2015). Fundamentals of economic and social geography. Bakı (In Azerbaijani)] https://www.researchgate.net/publication/360720295_Siyasi_v_iqtisadi_cografiya_tdrsi_proqrami

Стаття надійшла до редакції 17.11.2022.

The article was received 17 November 2022

УДК 911.6(477.65):581.95:656.2
DOI 10.32999/ksu2413-7391/2022-17-5

Парахненко В.Г.,
аспірант кафедри екології та безпеки життєдіяльності,
спеціальність 103 «Науки про Землю»
Уманський національний університет садівництва
vladparachnenko@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4312-6194>

ПРОСТОРОВА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ТЕРИТОРІЇ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЗА ОЗНАКОЮ ПОШИРЕННЯ ІНВАЗИВНОЇ ФЛОРИ ЗАЛІЗНИЦЬ

Анотація. Районування є логічним завершенням дослідження в науках про Землю, що дозволяє виразно представити просторову неоднорідність у поширенні певного явища. Дослідження інвазивної флори перебувають на пограниччі природничої географії та біології, зокрема антропогенного ландшафтознавства та флористики, тому інвазивно-флористичне районування території за ознакою поширення інвазивного флороелементу, зокрема у складі інвазивної флори залізниць, являє собою окремий різновид флористичного районування. Основними принципами районування у природничо-географічних дослідженнях є принципи територіальної цілісності, комплексності, ландшафтно-генетичний.

Спостереження за флорою зон впливу залізниць проводилися в районах станцій Голованівськ, Знам'янка, Кропивницький, Помічна та Смолине, розташованих у різних частинах досліджуваного регіону.

Аналіз закономірностей геопросторового поширення інвазивних видів залізниць у Кіровоградській області свідчить про її певну територіальну неоднорідність. Хоч амброзія полинолиста на всій її території є найпоширенішим видом, ступінь поширення інших рослин, зумовлений, передовсім, природними чинниками, створює певну картину просторової диференціації.

Західна частина Кіровоградської області, зокрема, райони залізничних станцій Голованівськ і Смолине, характеризується особливо помітним поширенням, поряд з амброзією полинолистою, також гринделії розчепіреної. При просуванні на схід цей вид трапляється рідше, але збільшується присутність свербиги східної. Зокрема, така закономірність простежується при дослідженні флори станцій Кропивницький і Знам'янка. Ще інші риси властиві південній частині Кіровоградської області (зокрема, район станції Помічна), де змінюється співвідношення в поширеності як окремих видів, так і родин рослин (за незмінного панівного становища Айстрових).

На підставі визначених особливостей у межах Кіровоградської області виділено чотири інвазивно-флористичні райони – західний, центральний, східний і південний.

Ключові слова: інвазивна флора залізниць, районування, Кіровоградська область, амброзія полинолиста, гринделія розчепірена, свербига східна.

Parakhnenko V.H. Spatial differentiation of the territory of Kirovohrad region according to the spread of invasive railway flora

Zoning is a logical conclusion of research in Earth sciences, which allows you to clearly present the spatial heterogeneity in the distribution of a certain phenomenon. Studies of invasive flora are in between natural geography and biology, in particular anthropogenic landscape science and floristics. Therefore, territory zoning is based on the spread of invasive flora elements, in particular as part of the invasive flora of railways, is a separate type of floristic zoning. The main principles of zoning in natural and geographical studies are the principles of territorial integrity, complexity, landscape and genetics.

Observations of flora of the zones affected by railways were carried out in the areas of the stations of Holovanivsk, Znamianka, Kropyvnytskyi, Pomichna, and Smolyne, located in different parts of the studied region.

The analysis of patterns of geospatial distribution of invasive species of railways in Kirovohrad region shows its certain territorial heterogeneity. Although ragweed is the most common species throughout

its territory, the degree of distribution of other plants, determined primarily by natural factors, creates a certain picture of spatial differentiation.

The western part of Kirovohrad region, in particular, the areas of Holovanivsk and Smolyne railway stations, is characterized by a particularly noticeable spread, along with ragweed, also of the curlycup gumweed. When moving east, this species occurs less often, but the presence of sweet silique increases. In particular, such a regularity can be observed when studying the flora of the Kropyvnytskyi and Znamyanka stations. Still other features are characteristic of the southern part of Kirovohrad region (in particular, the area of the Pomichna station), where the ratio in the prevalence of both individual species and plant families changes (with the unchanged dominant position of Asteraceae).

On the basis of the determined features, four floristic regions were distinguished within Kirovohrad region based on the distribution of invasive species of railways – western, central, eastern and southern.

Key words: invasive flora of railways, zoning, Kirovohrad region, ragweed, curlycup gumweed, sweet silique.

Постановка проблеми. Хоча флористичне районування взагалі є далеко не новою науковою проблемою (його схеми для різних регіонів і земного суходолу в цілому створюються понад сто років), районування території в аспекті поширення інвазивної флори (інвазивно-флористичне районування) є поки малодослідженою сферою антропогенного ландшафтознавства, флористики та екології. Вплив фітоінвазій на стан і ландшафтів у цілому є безсумнівним і достатньо вагомим, наслідком їх є витіснення аборигенних видів адвентами, що мають кращі можливості для пристосування в новому середовищі. Головним результатом фітоінвазій стає спрощення ландшафтної структури території (через зникнення окремих видів як елементів ландшафту), а відтак – зменшення біорізноманіття на локальному й навіть регіональному рівні. Перебіг процесів адвентизації та фітоінвазій істотно залежить від географічного чинника, через що важливого значення набуває районування як метод відстеження й фіксації просторових відмінностей.

Суттєвим чинником, що сприяє адвентизації флори, є прокладання транспортних комунікацій, зокрема залізниць. Зони їхнього впливу характеризуються, з одного боку, наявністю антропогенних додатних форм рельєфу (насіпів), що відіграють певну бар'єрну роль, створюючи нові фації, та, з іншого боку, рухом залізничного транспорту, який активно сприяє перенесенню насіння та органів рослин.

Огляд попередніх публікацій. Проблема природного районування України взагалі та її геоботанічного районування зокрема є досить давньою, публікації на відповідні теми мають понад сторічну історію. Серед

перших варто відзначити роботи Г. І. Танфільєва, М. І. Котова, Є. М. Лавренка, П. А. Тутковського, О. В. Фоміна та інших учених, які досліджували зазначену проблему переважно в першій половині ХХ ст. Після Другої світової війни найбільш варті уваги роботи Г. І. Білика та Є. М. Бродіс (Білик, Бродіс, 1962), Є. М. Лавренка (Лавренко, 1968), Т. Л. Андрієнко та ін. (Андрієнко, Білик, Бродіс та ін., 1977). Багатий матеріал для проведення флористичного районування території України та окремих її регіонів містять праці В. В. Протопопової (Протопопова, 1973), В. В. Протопопової, С. Л. Мосякіна, М. В. Шевери (Protopopova, Mosyakin & Shevera, 2006), Р. І. Бурди й В. К. Тохтаря (Burda & Tokhtar, 1992), О. О. Кучер (Kucher, 2015; 2016), Ф. М. Лисецького, Б. Суднік-Вуйціковської, І. І. Мойсієнка (Lisetskii, Sudnik-Wojcikowska & Moysiienko, 2016), І. І. Мойсієнка, Н. О. Скобель, Р. П. Мельник (Moysiienko, Skobel & Melnyk 2020) та інших учених. З початку ХХІ ст. з'явилися праці як географічного, так і ботанічного змісту, в яких відображено сучасні погляди на ландшафтну й геоботанічну диференціацію території України з урахуванням новітніх даних, що дозволили уточнити природні межі та належність окремих таксономічних структур нижчих рангів структурам вищих рангів. Ідеться про статті Я. П. Дідуха і Ю. Р. Шеляг-Сосонка «Геоботанічне районування України та суміжних територій» (Дідух, Шеляг-Сосонко, 2003) та О. М. Маринича, Г. О. Пархоменко, О. М. Петренка, П. Г. Шищенка «Удосконалена схема фізико-географічного районування України» (Маринич, Пархоменко, Петренко, Шищенко, 2003). Втім, спеціальних досліджень, які б

цілеспрямовано мали на меті проведення районування України або окремих її регіонів за ознакою поширення інвазивної флори (в тому числі залізниць), практично не проводилося.

Метою статті є обґрунтування схеми інвазивно-географічного районування території Кіровоградської області.

Завдання статті:

- висвітлити суть принципів природно-географічного районування;
- окреслити місце Кіровоградської області в існуючих схемах геоботанічного та лісогосподарського районування;
- обґрунтувати схему просторової диференціації території Кіровоградської області за ознакою поширення інвазивної флори залізниць;
- схарактеризувати виділені інвазивно-географічні райони.

Матеріали і методи дослідження. Матеріалом для статті послуговували польові дослідження територій у зонах впливу залізниць навколо п'яти станцій у межах Кіровоградської області – Голованівська, Знам'янки, Кропивницького, Помічної та Смолиного. При виконанні дослідження використано як емпіричні методи (спостереження, фотофіксація), так і теоретичні (в тому числі логічні, зокрема аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, а також картографічний метод).

Виклад основного матеріалу.

Сутність і принципи районування. Проведення районування є логічним завершенням будь-якого географічного дослідження, пов'язаного з вивченням територіальної диференціації прояву того чи іншого процесу або явища. Районування може бути різним за змістом, а оскільки дослідження інвазивної флори перебувають на межі ландшафтознавства та біогеографії, чи, у вузькому контексті, на пограниччі антропогенного ландшафтознавства та флористики, то районування території за ознакою поширення інвазивного флороелементу (зокрема, у складі інвазивної флори залізниць) являє собою частковий випадок фітогеографічного районування.

Здійснення районування передбачає дотримання певних принципів, деякі з яких є однаковими для будь-якого виду районування, інші – специфічними для даного його виду. Зокрема, головним принципом районування природни-

чо-географічного змісту є ландшафтно-генетичний, суть якого полягає в усебічному аналізі взаємозв'язків і взаємодії ландшафтоутворюючих чинників і компонентів довкілля на основі виявлення природних територіальних комплексів, визначення їхніх меж та властивостей. При цьому враховуються, зокрема, історичні особливості розвитку ландшафтів певної території, характер взаємодії ландшафтоутворюючих чинників, зокрема ландшафтоформуючий вплив антропогенного чинника.

Крім досить специфічного ландшафтно-генетичного принципу, взагалі при здійсненні будь-якого районування з метою досягнення його коректності необхідним є також дотримання таких загальних принципів, як комплексність, цілісність тощо, на які вказує географ і картограф Б. Б. Родоман (Родоман, 2007).

Загалом, фітогеографічне районування являє собою розчленування земної поверхні на відносно однорідні й неповторні райони за ознакою рослинного покриву (Краснов, Шелест, Давидова, 2014). Це повною мірою стосується пропонованого нами районування.

Відповідно до схеми геоботанічного районування України, запропонованої Я. П. Дідухом і Ю. Р. Шеляг-Сосонком, територія Кіровоградської області, розташована на півночі степової зони, належить до Південного Правобережнопридніпровського округу дубових лісів та лучних степів Української лісостепової підпровінції Східноєвропейської лісостепової провінції дубових лісів, остепнених луків та лучних степів Лісостепової підобласті та Бузько-Дніпровського (Криворізького) округу різнотравно-злакових степів, байрачних лісів та рослинності гранітних відслонень Чорноморсько-Азовської степової підпровінції Понтичної степової провінції Степової підобласті Євразійської степової області (рис. 1). Вказані округи позначені на картосхемі числами 27 і 31 відповідно.

Відповідно до схеми лісогосподарського районування України, досліджувана територія входить до Південного лісостепового Придніпровської височини з дубовими і грабово-дубовими лісами та лучними степами лісогосподарського району Дніпровсько-Дністровського лісостепового лісогосподарського округу лісостепової лісогосподарської області (лісорослинної зони) та Бузько-Дніпров-

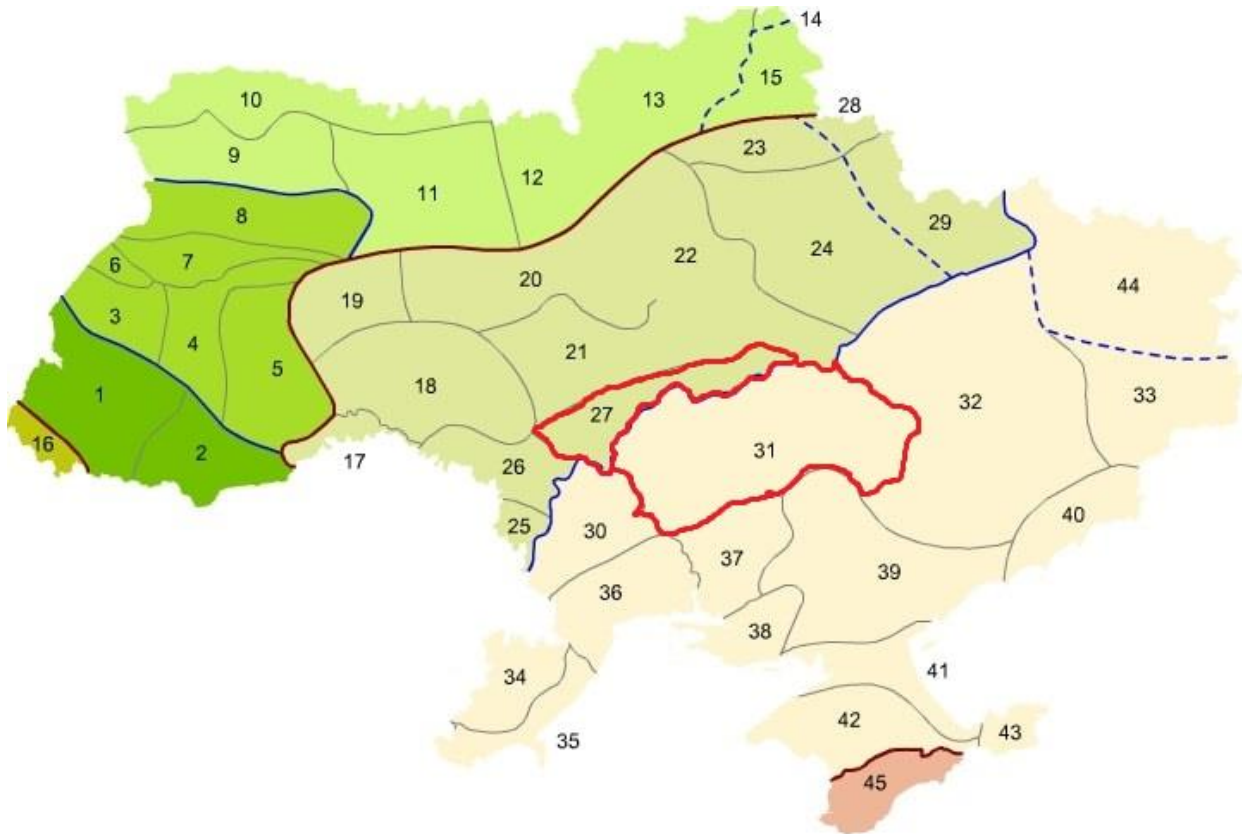

Рис. 1. Картохема геоботанічного районування України (Дідух, Шеляг-Сосонко, 2003)

ського з різнотравно-типчакowo-ковилowymi степами, невеликими байрачними дубовими лісами, заплавами луками та рослинністю гранітних відслонень Правобережнoдніпровського північностепового лісoгосподарського округу північностепової лісoгосподарської області (лісорослинної зони) (Генсірук, 1992).

Я. П. Дідух, В. М. Мінарченко, В. С. Ткаченко та Ю. Р. Шеляг-Сосонко наголошують на небувалому антропогенному перетворенні степових фітоценозів: «Степи зазнали безпрецедентного знищення, внаслідок чого степова рослинність збереглася лише на невеликих ділянках» (Дідух, Мінарченко, Ткаченко, Шеляг-Сосонко, 2007). Згадані автори також зазначають: «У минулому для найпівнічнішої частини степової зони були характерними різнотравно-типчакowo-ковилoві стеги на звичайних чорноземах, з домінуванням ковили Лессінга, пірчастої і волосистої, типчака та рясного різнотрав'я. У їх складі нерідко траплялися зарості чагарників (терну, степової вишні, дерези, мигдалю, таволги та ін.), а по балках та ярах – байрачні діброви» (Дідух,

Мінарченко, Ткаченко, Шеляг-Сосонко, 2007). Я. П. Дідух та ін. цілком справедливо відзначають, що одним із вагомих виявів антропогенних змін фітоценозів є занесення адвентивних, зокрема інвазивних, видів. Про Україну в цілому ці автори наводять таку інформацію: «У флорі України нараховується 830 адвентивних рослин, що становить 16% від загальної кількості їх видів. Протягом останніх 150 років зафіксовано експансію 29 видів, серед яких 24 продовжують нестримно поширюватися і тепер: амброзія полинолиста, гринделія розчепірена, борщівник, розрив-трава залозиста, соняшники бульбистий, яскравоквітковий та сизуватий, японська гречка, чорнощир нетреболистий, ценхрус, волошка сонячна, степовий гірчак повзучий, паслін рогатий, гармала звичайна... Поширення адвентивних рослин зумовлює збільшення кількості видів рослин, вкорінення їх у природні фітоценози, засмічення генофонду» (Дідух, Мінарченко, Ткаченко, Шеляг-Сосонко, 2007).

Досвід антропофітоценологічного районування території Кіровоградської області за

ознакою поширення інвазивної флори залізниць. Аналіз закономірностей геопросторового поширення інвазивних видів залізниць у Кіровоградській області свідчить про її деяку територіальну неоднорідність. Хоча на всій її території найпоширенішим видом є *Ambrosia artemisiifolia*, все ж ступінь поширення, інвазивності й натуралізації інших рослин, зумовлений, передовсім, природними чинниками, створює певну картину просторової диференціації.

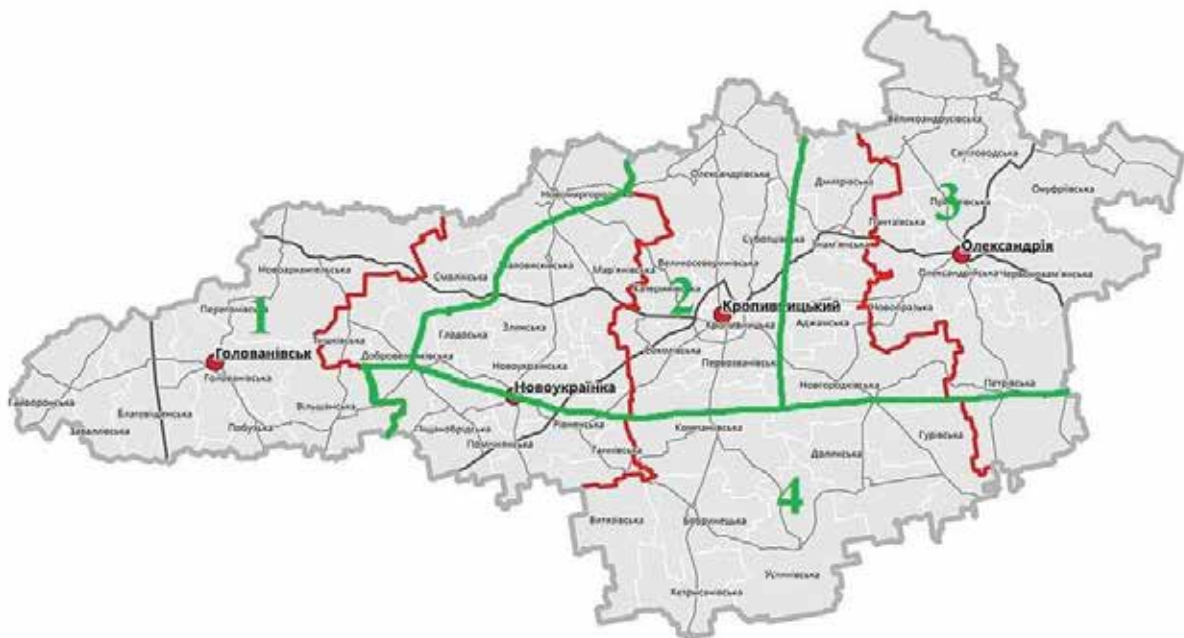
Західна частина області (зокрема, район залізничних станцій Голованівськ і Смолине) характеризується особливо помітним поширенням, поряд з *Ambrosia artemisiifolia*, також *Grindelia squarrosa*. При просуванні на схід цей вид трапляється рідше, проте, збільшується присутність *Bunias orientalis*. Така закономірність простежується при дослідженні флори станцій Кропивницький та, особливо, Знам'янка. Ще інші риси властиві південній частині Кіровоградської області (зокрема, біля станції Помічна), де змінюється співвідношення в поширеності як окремих видів, так і родин рослин (за незмінного панівного ста-

новища *Asteraceae*, й не лише завдяки *Ambrosia artemisiifolia*.

На підставі вищенаведених особливостей у межах характеризованої області виділяємо чотири інвазивно-флористичні райони – західний, центральний, східний і південний (рис. 2).

Однією з основних рис, що характеризують інвазивну флору залізниць західної частини Кіровоградської області (зокрема, біля станцій Голованівськ і Смолине), є домінування *Ambrosia artemisiifolia* та *Grindelia squarrosa*, а також абсолютне переважання родини у цілому у видовій структурі. При цьому підпорядковане становище (у флорі характеризованого району загалом, яка, власне, й пригнічується згаданими вище видами) мають представники родин *Leguminosae* та *Apiaceae*. Це, зокрема, такі види, як *Melilotus officinalis* (L.) Pall., *Onobrychis arenarius* (Kit.) DC., *Securigera varia* (L.) Lassen, *Trifolium alpestre* L., *Seseli campestre* Besser, *Daucus carota* L., *Clinopodium vulgare* L., *Linaria vulgaris* Mill., *Echium vulgare* L.

Виокремлюваний нами центральний район посідає проміжне положення між західним, східним і південним. Це прояв-

Цифрами позначені райони:

1 – західний, 2 – центральний, 3 – східний, 4 – південний

Рис. 2. Схема інвазивно-флористичного районування території Кіровоградської області

ляється, зокрема, в істотному поширенні (крім повсюдно представлених *Asteraceae*) характерних для західного району родин *Leguminosae* і *Lamiaceae*, і в той же час значною мірою тут присутні рослини родини *Poaceae*, властиві східному району, та *Rubiaceae*, притаманні району південному. Важливим індикатором є й поширеність такого інвазивного виду, як *Bunias orientalis* із родини *Brassicaceae*. Варто також відзначити, що серед *Asteraceae* наявні як «західні» види, зокрема *Grindelia squarrosa*, так і «східні» й деякі «південні», представлені *Carduus acanthoides* L., *Achillea seidlilii* J. Presl & C. Presl, *Artemisia absinthium* L. та ін.

Відзначене видове різноманіття інвазивної флори залізниць центрально-північної частини Кропивниччини ми пов'язуємо з поєднанням у характеризованому районі «західних», на кшталт *Grindelia squarrosa*, та «східних», таких як *Bunias orientalis*, *Setaria viridis* тощо.

Характерною властивістю східного району є практично рівнозначне поширення рослин родин *Asteraceae* та *Brassicaceae* й, крім того, переважання (крім повсюдно наявної *Ambrosia artemisiifolia*) таких видів, як *Bunias orientalis* та *Sisymbrium volgense*. Звертає на себе увагу також суттєве поширення видів родини *Poaceae*, що є певною ознакою степової зони.

Не лише серед інвазивної, але й пригнічуваної нею аборигенної флори помітна присутність ксерофільних видів – це, зокрема, такі представники *Asteraceae*, як *Tragopogon orientalis*, *Carduus acanthoides*, різні види роду *Artemisia* тощо; рослини родини *Fabaceae* – *Melilotus albus*, *Melilotus officinalis*, *Onobrychis arenaria*, *Vicia cracca* тощо. Варто відзначити й інвазивний вид – представника родини *Sapindaceae* *Acer negundo* L., що вирізняється значною сухостійкістю, порівняно з багатьма аборигенними деревними рослинами, та низкою інших біологічних особливостей, які дозволили йому витіснити корінну флору.

Отже, порівняно посушливі кліматичні умови визначили особливості видового складу не лише аборигенної, а й інвазивної флори східної частини Кіровоградської області, основними рисами якого істотне поширення, поряд із *Ambrosia artemisiifolia*, також *Bunias orientalis* та *Sisymbrium volgense*, а також практична відсутність *Grindelia squarrosa*.

Головною особливістю південного району, так само як і східного, є зростаюча аридизація клімату в міру віддалення від Атлантичного океану та збільшення тепла (а отже – й випаровуваності) з просуванням на південь. Як і в східному районі, тут також широко представлені ксерофільні види – представники як аборигенної, так і адвентивної флори.

Поряд із рисами, що є спільними для зон залізниць в усій Кіровоградській області, – переважанням *Asteraceae* загалом і *Ambrosia artemisiifolia* зокрема – південний район (у тому числі на території біля станції Помічна) відзначається присутністю таких ксерофітів, як *Erigeron canadensis* L. – інвазивний вид, *Hieracium virosum* Pall. із родини *Asteraceae*, *Bunias orientalis* із родини *Brassicaceae*, *Elymus repens* (L.) Gould – представник родини *Poaceae*. Характерним є значне, порівняно з раніше схарактеризованими районами, поширення рослин родини *Rubiaceae*, що також є ознакою одночасного збільшення тепла та зменшення зволоження.

Вважаємо за потрібне наголосити на присутності в межах зон залізничних шляхів південного району представника інвазивної деревної флори – *Robinia pseudoacacia*, яка помітно пригнічує аборигенні деревні види. Важливо відзначити, що в зоні залізниць на території Кіровоградської області (зокрема, в районі станції Помічна) згадана рослина, як і інші інвазивні деревні види, трапляється у складі трав'яних біотопів, що зумовлює прояв сукцесійних процесів при формуванні лісових ценозів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У результаті порівняння видового складу інвазивної флори залізниць Кіровоградської області й аналізу їх поширеності складено схему районування території Кіровоградської області за вказаною ознакою. Виділено чотири райони – західний (куди входять, зокрема, станції Голованівськ і Смолине), центральний із містом та однойменною станцією Кропивницький, східний зі станцією Знамянка та південний зі станцією Помічна. Головними чинниками їх виділення є кліматичний і ландшафтний, оскільки враховано, зокрема, зростання континентальності у східному напрямі та увиразнення степових ландшафтів на півдні порівняно з лісостеповою північчю.

Найвиразнішими ознаками кожного району є панування *Grindelia squarrosa* (поряд з *Ambrosia artemisiifolia*) у структурі інвазивної флори залізниць на заході регіону, майже однакова поширеність *Grindelia squarrosa* та *Bunias orientalis* у центральній частині, домінування останньої (разом зі згаданою вище *Ambrosia artemisiifolia*) на сході та поширення *Erigeron canadensis* (поряд з *Ambrosia artemisiifolia* та *Bunias orientalis*) на півдні.

На нашу думку, ймовірними напрямками подальшого геоботанічного вивчення території Кіровоградської області могли б стати дослідження синантропної флори залізниць, автомобільних шляхів та деяких інших категорій антропогенних, зокрема дорожніх, ландшафтів. Крім того, дослідження інвазивної флори є актуальними для будь-якого регіону України та зарубіжжя.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андриєнко Т. Л., Білик Г. І., Брадїс Є. М. та ін. (1977). Геоботанічне районування Української РСР. К.: Наук. думка. [Andriienko T. L., Bilyk H. I., Bradis Ye. M. et al. (1977). A geobotanical zoning of the Ukrainian SSR. Kyiv: Naukova dumka (In Ukrainian)].
2. Білик Г. І., Брадїс Є. М. (1962). Геоботанічне районування Української РСР. *Український ботанічний журнал*, 19, 4, 3–12. [Bilyk H. I. & Bradis Ye. M. (1962). A geobotanical zoning of the Ukrainian SSR. *Ukrainian botanical journal*, 19, 4, 3–12. (In Ukrainian)].
3. Burda R., Tokhtar V. (1992). Invasion, distribution and naturalization of plants long railroads of the Ukrainian south-east. *Ukrainian botanical journal*, 49, 5, 14–18.
4. Генсірук С. А. (1992). Ліси України. К.: Наук. думка. [Hensiruk S. A. (1992). The forests of Ukraine. Kyiv: Naukova dumka (In Ukrainian)].
5. Дідух Я. П., Мінарченко В. М., Ткаченко В. С., Шеляг-Сосонко Ю. Р. (2007). Рослинний світ і рослинні ресурси. Національний атлас України / URL: <http://wdc.org.ua/atlas/4110100.html> [Didukh Ya. P., Minarchenko V. M., Tkachenko V. S., Sheliah-Sosonko Yu. R. (2007). Vegetation and plant resources. The National atlas of Ukraine / URL: <http://wdc.org.ua/atlas/4110100.html> (In Ukrainian)].
6. Дідух Я. П., Шеляг-Сосонко Ю. Р. (2003). Геоботанічне районування України та суміжних територій. *Український ботанічний журнал*, 60, 1, 6–17. [Didukh Ya. P., Sheliah-Sosonko Yu. R. (2003). A geobotanical zoning of Ukraine and boarding territories. *Ukrainian botanical journal*, 60, 1, 6–17. (In Ukrainian)].
7. Краснов В. П., Шелест З. М., Давидова І. В. (2014). Фітоєкологія з основами лісівництва. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС. [Krasnov V. P., Shelest Z. M., Davydova I. V. (2014). Phytoecology with fundamentals of forestry. Kherson: OLDI-PLUS (In Ukrainian)].
8. Kucher O. O. (2015). Invasive species in the flora of the Starobilsk grass-meadow steppe (Ukraine). *Environ. & Socio-economic Studies*, 3, 2, 11–22.
9. Лавренко Е. М. (1968). Об очередных задачах изучения географии растительного покрова в связи с ботанико-географическим районированием СССР. *Основные проблемы современной геоботаники*. Ленинград: Наука, 25–35. [Lavrenko Ye. M. (1968). About current issues in studying geography of the plant cover in connection with botanical and geographical zoning of the USSR. *Main issues of the modern geobotanics*. Leningrad: Nauka, 25–35. (In Russian)].
10. Lisetskii F., Sudnik-Wojcikowska B, Moysiienko I. (2016). Flora differentiation among local ecotopes in the transzonal study of forest-steppe and steppe mounds. *Biology Bulletin*, 43, 2, 169–176.
11. Маринич О. М., Пархоменко Г. О., Петренко О. М., Шищенко П. Г. (2003). Удосконалена схема фізико-географічного районування України. *Український географічний журнал*, 1, 16–20. [Marynych O. M., Parkhomenko H. O., Petrenko O. M., Shychenko P. H. A refined scheme of the physical and geographical zoning of Ukraine. *Ukrainian geographical journal*, 1, 16–20. (In Ukrainian)].
12. Мойсієнко І. І., Скобель Н. О., Мельник Р. П. (2020). Нові знахідки чужорідних видів з роду *Euphorbia* L. на Півдні України. *Чорноморськ. бот. ж.*, 16, 3, 191–198. doi: 10.32999/ksu1990-553X/2020-16-3-2 [Moysiienko I. I., Skobel N. O., Melnyk R. P. New findings of alien species from the genus *Euphorbia* L. in the South of Ukraine. *Black Sea botanical journal*, 16, 3, 191–198. doi: 10.32999/ksu1990-553X/2020-16-3-2].
13. Протопопова В. В. (1973). Адвентивні рослини Лісостепу і Степу України. К.: Наук. думка. [Protopopova V. V. (1973). Alien plants of the forest-and-steppe and the steppe of Ukraine. Kyiv: Nauk. dumka (In Ukrainian)].
14. Protopopova V. V., Shevera M. V., Mosyakin S. L. (2006). Deliberate and unintentional introduction of invasive weeds: a case study of the alien flora of Ukraine. *Euphytica*, 148. P. 17–33.
15. Родоман Б. Б. (2007). География, районирование, картоиды: Сборник трудов. Смоленск: Ойкумена. [Rodoman B. B. (2007). Geography, zoning, cartoids: a collection of works. Smolensk: Eucumene. (In Russian)].

Стаття надійшла до редакції 17.11.2022.

The article was received 17 November 2022.

СЕКЦІЯ 3
ГЕОГРАФІЧНА ОСВІТА

УДК 378.4.091.214:91]-047.22
DOI 10.32999/ksu2413-7391/2022-17-6

Мальчикова Д.С.,
доктор географічних наук,
професор кафедри географії та екології
Херсонський державний університет
darina1378@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7197-8722

Молікевич Р.С.,
кандидат географічних наук,
доцент кафедри географії та екології
Херсонський державний університет
molikevych@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6577-503X

Захаров О.О.,
магістрант 2-го року навчання
Херсонський державний університет
ozaharov@ksu.ks.ua
ORCID: 0000-0002-8430-8656

Борис У.З.,
кандидат педагогічних наук,
викладач кафедри педагогіки та методик навчання освітніх галузей
і технологій початкової освіти,
Коломийський педагогічний фаховий коледж
Івано-Франківської обласної ради
333ula88@i.us
ORCID: 0000-0002-2670-8061

ОСВІТНІ ПРОГРАМИ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ ГЕОГРАФІЇ: ЗМІСТ, СТРУКТУРА, РЕАЛІЗАЦІЯ АВТОНОМІЇ УНІВЕРСИТЕТІВ

Станом на 2022 рік в Україні майже 1600 здобувачів навчається на 35 ОП спеціальності 014 Середня освіта, за предметною спеціалізацією 014.07 Географія. В 16 програмах підготовки реалізовано поєднання підготовки вчителя географії з додатковими спеціалізаціями (краєзнавча робота, біологія, англійська мова, історія, економіка, фізичне виховання і природознавство). Проведений аналіз практик формування змісту і структури ОП підготовки вчителів географії показав, що в умовах відсутності стандарту вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта загальні та фахові компетентності, а також програмні результати навчання загалом відображають вимоги до професійних знань, умінь та навичок майбутніх фахівців, що визначені професійним стандартом вчителя і національною рамкою кваліфікацій. Більшість загальних компетентностей є спільними для всіх проаналізованих ОП, разом з цим, в окремих ОП до їх переліку додані такі, що розкривають унікальність освітніх програм з точки зору їх професійної приналежності. Фахові

(предметні) компетентності і програмні результати навчання, не дивлячись на їх значну кількісну розбіжність, мають спільні риси і загалом реалізують пропорційно 3 напрямки підготовки вчителя географії: педагогічна, предметна географічна і методична підготовка. Загальний обсяг усіх ОП підготовки вчителів географії 240 кредитів ЄКТС, в тому числі обсяг вибіркової частини – майже на рівні мінімально визначеного законодавством показника 25%, але суттєво різняться обсяг кредитів, відведених на практичну підготовку за різними ОП – від 5% до 16%. Зважаючи на значущість географії у контексті її непересічної ролі у формуванні національної свідомості, ідентичності, розумінні витоків незалежності України і її місця у європейському і світовому просторі, а також потреб повоєнної відбудови України, необхідна уніфікація змісту підготовки вчителів географії шляхом якнайшвидшого затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 014 Середня освіта з чітко визначеними компетентностями фахового педагогічного і предметного спрямування.

Ключові слова: географічна освіта, підготовка вчителів географії, освітня програма, компетентність, освітній компонент.

Malchykova D. S., Molikeych R. S., Zakharov O. O., Borys U. Z. Educational programs of geography teacher's training: content, structure, implementation of university autonomy

As of 2022, in Ukraine, almost 1600 applicants are studying at 35 educational programs of specialty 014 Secondary Education, subject specialization 014.07 Geography. In 16 training programs, a combination of geography teacher training with additional specializations (local history, biology, English, history, economics, physical education and natural science) was implemented. The analysis of the practices of forming the content and structure of the educational programs for the training of geography teachers showed that in the absence of a higher education standard for the specialty 014 Secondary Education, general and professional competencies, as well as program learning outcomes generally reflect the requirements for professional knowledge, skills and abilities of future specialists, as defined by the professional standard of the teacher and the national qualifications framework. Most of the general competencies are common to all the analyzed SPs, however, in some SPs, the list of competencies includes those that reveal the uniqueness of educational programs in terms of their professional affiliation. Professional (subject) competencies and program learning outcomes, despite their significant quantitative differences, have common features and generally implement proportionally 3 areas of geography teacher training: pedagogical, subject geographic and methodological training. The total volume of all geography teacher training programs is 240 ECTS credits, including the volume of the elective part – almost at the level of the minimum defined by the legislation of 25%, but the amount of credits allocated for practical training in different programs varies significantly – from 5% to 16%. Taking into account the importance of geography in the context of its outstanding role in the formation of national consciousness, identity, understanding of the origins of Ukraine's independence and its place in the European and world space, as well as the needs of post-war reconstruction of Ukraine, it is necessary to unify the content of geography teacher training by approving the standard of higher education in the specialty 014 Secondary Education with clearly defined competencies of professional pedagogical and subject direction.

Key words: geographical education, geography teacher training, educational program, competence, educational component.

Постановка проблеми. Зміст освітніх програм підготовки фахівців у системі вищої освіти України регламентують стандарти вищої освіти, що надають сукупність спільних вимог до всіх освітніх програм у межах певного рівня вищої освіти та спеціальності. Сьогодні підготовка фахівців за спеціальністю 014 Середня освіта в Україні відбувається в умовах відсутності затвердженого стандарту вищої освіти. Як результат, заклади вищої освіти повною мірою реалізують свою автономію, коли формують відповідні освітні програми підготовки вчителів для закладів загальної середньої освіти за всіма предметними спеціальностями

(спеціалізаціями) в межах цієї спеціальності. Визначення переліку компетентностей та програмних результатів навчання для цих освітніх програм стає зоною відповідальності робочої групи і здійснюється під впливом стейкхолдерів – здобувачів, випускників, роботодавців тощо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У попередньому аналізі та узагальненні представлено дискурс щодо змісту географічної освіти, який демонструє розуміння у фахових колах вирішальної ролі географії у розвитку соціальної свідомості учнів, їх ціннісних суджень та прийняття рішень для покращення

суспільства (Мальчикова, Мезенцев, 2022). У часи війни значення базової географічної освіти безпрецедентно зростає, оскільки географічна грамотність і просторове мислення стають запорукою успішного реагування на виклики воєнного часу, збереження життя, охорони довкілля та забезпечення національної безпеки. Саме тому постає проблема якісної фахової підготовки вчителів географії, від професійної діяльності яких надалі залежить у більшості випадків базова географічна підготовка широких верств населення (Мальчикова, 2018).

В процесі навчання учнів географії в загальноосвітніх навчальних закладах наголошують впровадження компетентнісного підходу та розробляють відповідні методичні матеріали для такого впровадження, пропонують компоненти та елементи предметної географічної компетентності учнів (Вішнікіна, 2017; Удовиченко, 2017). У фаховій вищій освіті також сьогодні повною мірою реалізується компетентнісний підхід, отже підготовка вчителя географії спирається на систему визначених компетентностей і програмних результатів навчання. За відсутності стандарту вищої освіти, аналіз різноманіття освітніх програм підготовки вчителів географії стає корисним і цінним інструментом пошуку ефективних рішень змістовного наповнення освітніх програм.

Мета дослідження є аналіз практик формування змісту освітніх програм підготовки вчителів географії в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі в українських закладах вищої освіти (ЗВО) реалізується 35 освітніх програм (ОП), за яким здійснюється підготовка відповідних фахівців спеціальності 014 Середня освіта, за предметною спеціалізацією 014.07 Географія на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти. При цьому ОП, у яких підготовка провадиться лише за 1 предметною спеціалізацією (власне, географія) налічується 19, а ОП, які поєднують географію із додатковими спеціалізаціями, – 16. Однак, варто зауважити, що не дивлячись на майже однакову кількість ОП, популярність суто географічних є суттєво вищою. Так, на монопрограмах, де предметною спеціалізацією є лише географія, у 2022 році навчається 947 здобувачів, а на ОП з кількома

спеціалізаціями – 632 (Єдина державна база з питань освіти, 2022). Серед спеціалізацій, із яким поєднується географія, представлені такі: краєзнавча робота (5 освітніх програм), біологія (4 освітні програми), англійська мова (3 освітні програми), історія (2 освітні програми), економіка (2 освітні програми), та по 1 освітній програмі, де наявне поєднання з фізичним вихованням і природознавством.

Географія закладів, де здійснюється відповідна фахова підготовка, є доволі пропорційною майже в усіх регіонах України, за винятком Донецької та Миколаївської областей. При цьому найчастіше вона реалізується однією або двома ОП в одній області. Більше їх налічується тільки в Київській (4) та Харківській (3) областях.

До переліку ЗВО із найбільшою кількістю контингенту на ОП де реалізуються освітні програми з однією предметною спеціалізацією, належать: Львівський національний університет ім. І. Франка, Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича, Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова, Рівненський державний гуманітарний університет, Тернопільський національний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника та Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Найбільш популярними закладами, де предметна область географії поєднується з іншими спеціалізаціями, є: Волинський національний університет імені Лесі Українки, Мелітопольський державний педагогічний університет ім. Богдана Хмельницького, Криворізький державний педагогічний університет, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського та Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. Саме ці ЗВО (в своїх групах) концентрують більше 60% контингенту здобувачів (рис. 1) і, відповідно, мають найбільший вплив на формування «обличчя» вчителя географії в українській школі. Тому освітні програми саме цих ЗВО були обрані нами для подальшого аналізу.

У попередніх дослідженнях вже було проведено аналіз загальних та фахових компетентностей цих освітніх програм (Захаров, 2022).

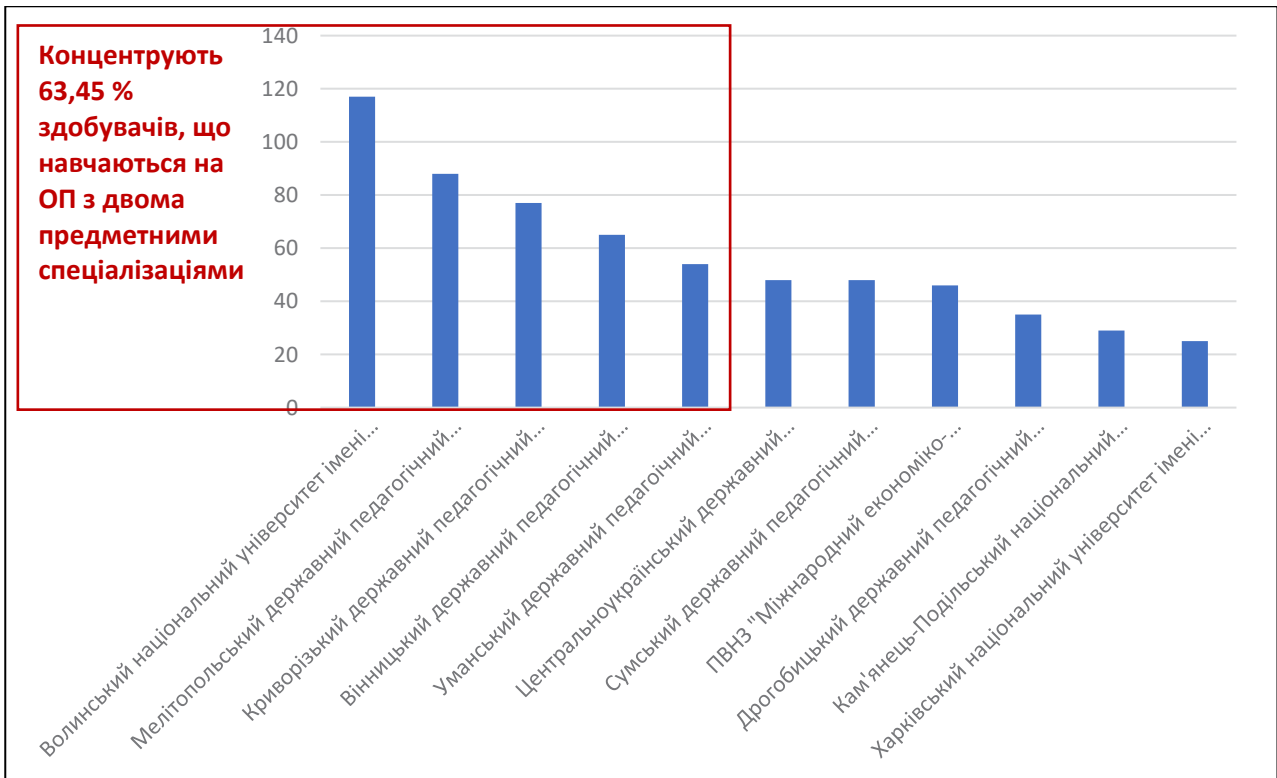
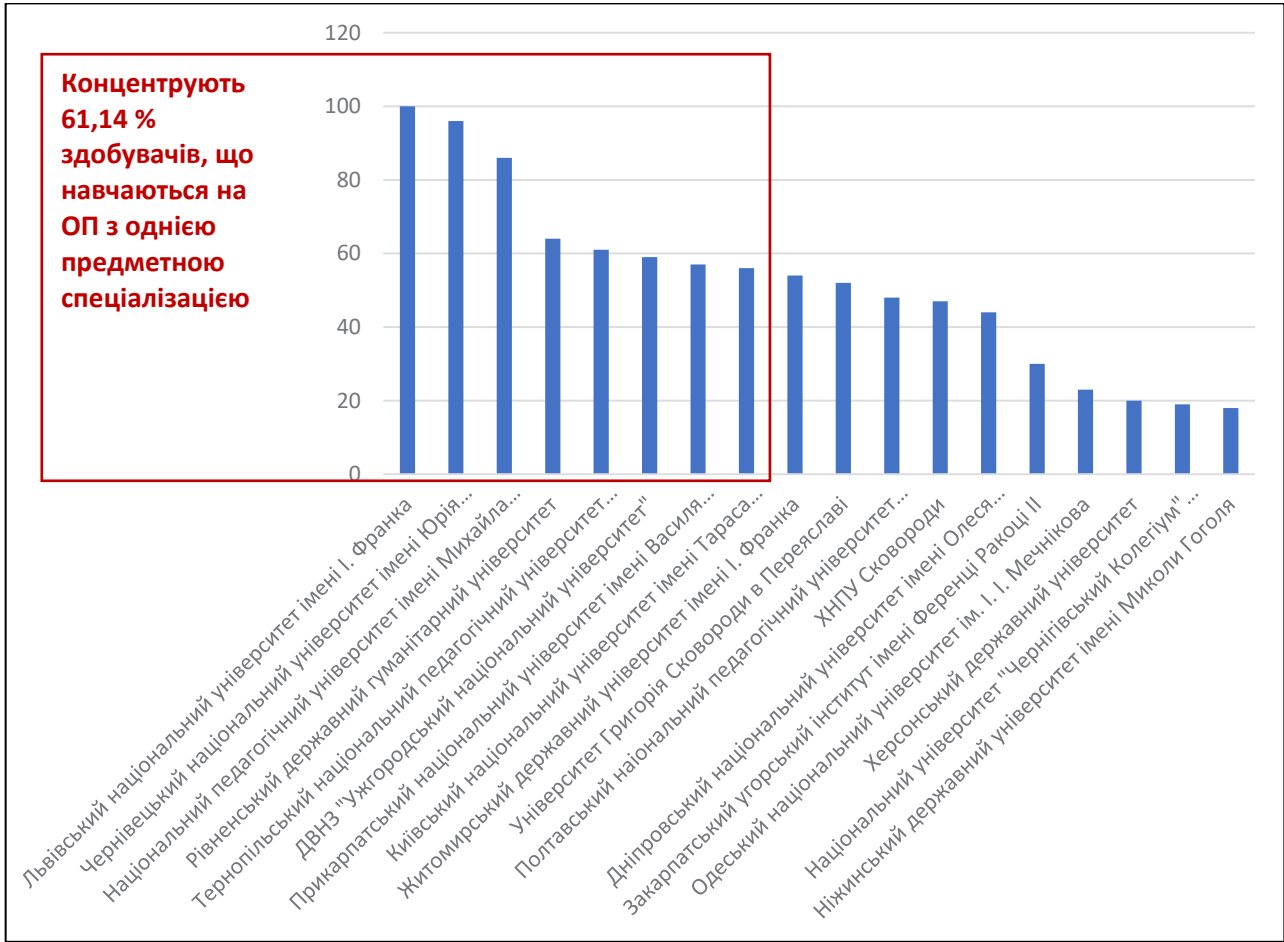

Рис. 1. Заклади вищої освіти, що реалізують ОП з підготовки вчителів географії

Найголовнішими висновками цього аналізу стали наступні:

– більшість загальних компетентностей є спільними для всіх проаналізованих ОП (рис. 2), разом з цим, в окремих ОП до їх переліку додані такі, що розкривають унікальність освітніх програм з точки зору їх професійної приналежності;

– фахові (предметні) компетентності і програмні результати навчання, не дивлячись на їх значну кількісну розбіжність, мають спільні риси і загалом реалізують пропорційно 3 напрямки підготовки вчителя географії: педагогічна, предметна географічна і методична підготовка.

В освітніх програмах, де наявне поєднання географічного фаху з іншими напрямками, існують 2 підходи у формуванні переліку фахових компетентностей (ФК) у таких ОП: 1. Компетентність одночасно стосується і географічної складової і додаткової спеціальності; 2. Формуються 2 окремі ФК відповідно до спеціалізацій ОП. При цьому у другому випадку частка географічних ФК є значно більшою, ніж тих, що стосуються додаткової спеціалізації.

Програмні результати навчання (ПРН) в освітніх програмах, де предметною областю є лише географія, сформульовані на основі ЗК

та ФК та здебільшого відображають їх інтеграцію. Існує кілька підходів щодо групування ПРН. В одних освітніх програмах групування відсутнє як таке, а в інших результати навчання розподілені на групи за тими напрямками, які вони формують. Наприклад в ОП Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка ПРН розподілені на 4 групи: знання та розуміння, уміння, комунікація, автономія та відповідальність. Кількість визначених в ОП результатів різниться в залежності від університету. У проаналізованих нами програмах цей показник лежить в межах від 15 (Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича) до 33 (Київський національний університет ім. Тараса Шевченка). Звісно, кількісні розбіжності впливають і на формулювання ПРН і на вимоги, які вони висувають. На нашу думку, наведені розбіжності ще раз підкреслюють необхідність затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 014 середня освіта, що дозволить уніфікувати питання вимог до майбутніх фахівців.

Як бачимо, розподіл ПРН майже не відрізняється від розподілу фахових компетентностей, що вказує на певну наступність, якої дотримуються робочі групи під час формування переліку.

<u>ЗК1. Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.</u>
<u>ЗК2. Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, вести здоровий спосіб життя.</u>
<u>ЗК3. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.</u>
<u>ЗК4. Здатність працювати в команді.</u>
<u>ЗК5. Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово.</u>
<u>ЗК6. Здатність спілкуватися іноземною мовою.</u>
<u>ЗК7. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.</u>
<u>ЗК8. Навички використання інформаційних і комунікаційних технологій.</u>
<u>ЗК9. Здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів).</u>
<u>ЗК10. Здатність до адаптації та дії в новій ситуації.</u>

Рис. 2. Перелік загальних компетентностей, що є спільними для проаналізованих освітніх програм з підготовки вчителів географії

У середньому для забезпечення одного результату навчання на ОП задіяно 12 ОК. В ОП, які включають додаткову спеціалізацію, програмні результати навчання сформовані за однаковим принципом з фаховими компетентностями. ПРН або одночасно стосуються обох спеціалізацій, або прописуються 2 результати окремо для кожного напрямку. При цьому у другому випадку, як і в ситуації з ФК, географічних ПРН налічується більше, ніж ПРН другої спеціалізації.

Загальна структура, якої дотримуються при формуванні переліку освітніх компонент представлена на рис. 3, а узагальнені характеристики і кількісні показники проаналізованих ОП демонструють табл. 1,2.

Щодо співвідношення кредитів ЄКТС, які надаються на кожну із груп компонентів, то законодавство висуває 2 загальні вимоги щодо кількості кредитів на бакалаврських освітніх програмах: 1. Загальний обсяг має бути в межах від 180 до 240 кредитів ЄКТС; 2. Обсяг вибіркового компонент повинен складати не менше 25% загальної кількості кредитів (Закон України про вищу освіту, 2022). В усіх проаналізованих нами освітніх програмах дотримано обидві вимоги. При цьому, загальний обсяг ОП завжди залишається на рівні 240 кредитів ЄКТС, а обсяг вибіркової частини – майже на рівні мінімально дозволеного показника. Спільними рисами також в цілому більший обсяг у кредитах ОК фахового циклу (в середньому 4-5 кредитів). Разом з тим, суттєво різниться обсяг кредитів, відведених на практичну підготовку за різними ОП – від 5%

обсягу ОП в Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника до майже 16% у ДВНЗ "Ужгородський національний університет". Саме у таких відмінностях яскраво спостерігається відсутність стандарту, адже стандарти вищої освіти унормовують питання обсягу практичної підготовки в складі ОП.

Загалом обсяг ОК загальної підготовки в проаналізованих ОП є дуже схожим в усіх ЗВО. До нього входять: українська та іноземна мови, історія України та української культури, філософія (логіка), фізичне виховання, безпека життєдіяльності, вища математика (статистика), фізика, хімія. Обсяг таких дисциплін знаходиться в межах від 19 до 31 кредиту ЄКТС. Виокремлюються тільки Київський національний університет ім. Тараса Шевченка та Волинський національний університет імені Лесі Українки. У першому ЗВО на вивчення іноземної мови відводиться 17 кредитів ЄКТС, що є найбільшим показником. У другому наявна унікальна ОК – творчий феномен Лесі Українки. Вивчення таких дисциплін на усіх освітніх програмах завершується протягом першого та другого курсів.

В освітніх програмах, де географія є єдиною предметною спеціальністю, кількісний розподіл між обов'язковими компонентами предметного та педагогічного спрямування в середньому знаходиться на рівні 75%/25%. У Львівському національному університеті ім. І. Франка та у ДВНЗ «Ужгородський національний університет» наявні інтегруючі ОК, спрямовані як на предметну, так і на педагогічну підготовку (наприклад, курс «Фізична

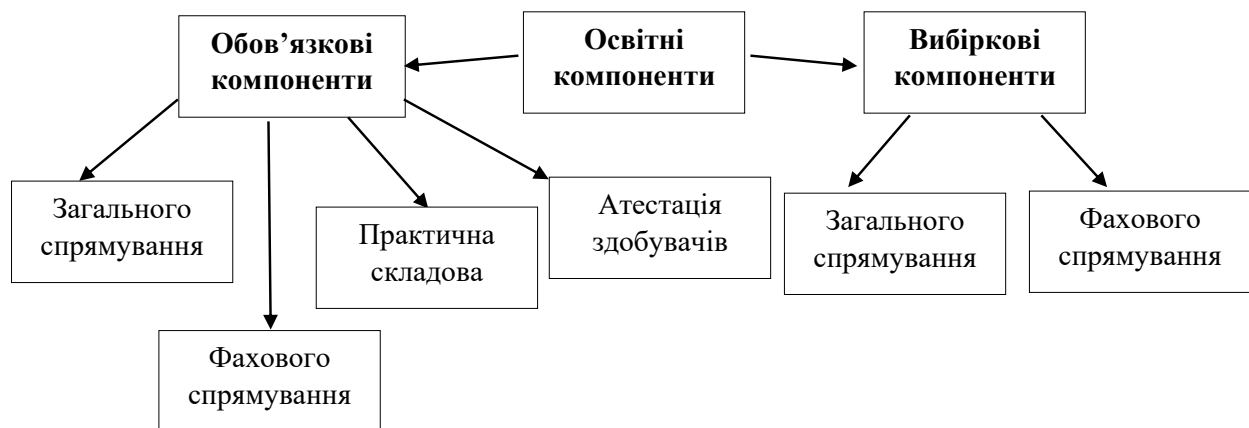

Рис. 3. Схема побудови переліку освітніх компонент в ОП

Таблиця 1
Узагальнені характеристики кількісні показники ОП з підготовки вчителів географії за одною предметною спеціалізацією

Заклад вищої освіти	Кількість ЗК	Кількість ФК	Кількість ПРН	Кількість кредитів ОК загального циклу	Кількість ОК загального циклу	Середній розмір 1 ОК, у кредитах ЄКТС	Кількість кредитів ОК фахової підготовки	Кількість ОК фахової підготовки	Середній розмір 1 ОК, у кредитах ЄКТС	Кількість кредитів практичної підготовки	Частка обсягу ОП, що відведено на практичну підготовку, у %
Львівський національний університет імені І. Франка	10	14	24	27	6	4,5	123	29	4,2	30	12,5
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича	15	12	15	21	5	4,2	132	29	4,6	20	8,3
Національний педагогічний університет імені Михайла Драгоманова	15	11	16	21	6	3,5	129	27	4,8	30	12,5
Рівненський державний гуманітарний університет	12	15	18	21	6	3,5	135	27	5,0	24	10,0
Тернопільський національний педагогічний університет	10	20	25	30	9	3,3	122	23	5,3	28	11,7
ДВНЗ "Ужгородський національний університет"	12	14	24	26	5	5,2	116,5	27	4,3	37,5	15,6
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника	16	10	16	21	6	3,5	144	27	5,3	12	5,0
Київський національний університет ім. Т. Шевченка	10	21	33	30	5	6,0	118	26	4,5	32	13,3

*Складено за освітніми програмами відповідних закладів вищої освіти

географія України з дидактикою»). Кількісний розподіл між географічними, педагогічними та інтегрованими дисциплінами становить 53%/22%/25% у першому ЗВО та 57%/12%/31% у другому.

Предметні (географічні) компоненти загалом можна згрупувати у 2 частини: фізико-географічні та суспільно-географічні. Їх співвідношення у середньому знаходиться на рівні 65% на 35% відповідно. Майже таким же є співвідношення цих груп у контексті кількості кредитів ЄКТС, виокремлених для їх вивчення. Отже, в освітніх програмах, у яких наявна тільки географічна спеціалізація, найбільший обсяг теоретичного навчання відведено для вивчення дисциплін фізико-географічного спрямування. Загалом, такий розподіл є коректним, адже у шкільному курсі географії

фізико-географічна складова також є більшою за суспільно-географічну.

Загалом послідовність вивчення географічних ОК є спільною для усіх ОП: спочатку вивчаються дисципліни, які забезпечують базове розуміння фізичної та соціально-економічної географії, а далі за принципом «від загального до окремого» вивчається географія окремих складових географічної оболонки. Тож, як бачимо, логіка опанування географічних дисциплін на ОП є схожою з логікою опанування шкільного курсу географії. Однак, варто зауважити, що наразі у 8 класі вивчається курс «Україна у світі: природа і населення», а у 9 – «Україна і світове господарство», під час вивчення яких, відбувається поєднання фізичної та соціально-економічної складових. При цьому в освітніх програмах подібні курси відсутні.

Таблиця 2

Узагальнені характеристики кількісні показники ОП з підготовки вчителів географії за двома предметними спеціалізаціями

Заклад вищої освіти	Кількість ЗК	Кількість ФК	Кількість ПРН	Кількість кредитів ОК загального циклу	Кількість ОК загального циклу	Середній розмір 1 ОК, у кредитах ЄКТС	Кількість кредитів ОК фахової підготовки вчителя географії	Кількість ОК фахової підготовки вчителя географії	Середній розмір 1 ОК, у кредитах ЄКТС	Кількість кредитів ОК фахової підготовки за додатковою спеціалізацією	Кількість ОК фахової підготовки за додатковою спеціалізацією	Середній розмір 1 ОК, у кредитах ЄКТС	Кількість кредитів практичної підготовки	Частка обсягу ОП, що відведено на практичну підготовку, у %
Волинський національний університет імені Лесі Українки	9	16	19	23	5	4,6	108	26	4,2	15	4	3,8	25	10,4
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького	16	15	20	16	5	3,2	105	13	8,1	47	5	9,4	18	7,5
Криворізький державний педагогічний університет	16	19	22	17	5	3,4	99	19	5,2	16	5	3,2	16,5	6,9
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського	16	16	20	18	5	3,6	99	16	6,2	42	7	6,0	21	8,8
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини	9	17	21	21	5	4,2	64	17	3,8	48	13	3,7	27	11,3

* Складено за освітніми програмами відповідних закладів вищої освіти

Педагогічна частина обов'язкових компонент ОП представлена двома способами: або як набір окремих ОК, або як складова частина географічних дисциплін. При цьому ці компоненти також вивчаються за принципом «від загального до окремого»: на ранніх курсах наявні такі дисципліни як Педагогіка, Психологія, а на старших – Методика навчання географії, або методика навчання окремих курсів географії. Також у деяких ОП наявні дисципліни виховного спрямування.

Вибіркові дисципліни спрямовані на формування індивідуальної освітньої траєкторії або поглиблення знань. На сьогодні існують 2 під-

ходи: або здобувач кілька разів за період навчання обирає дисципліну вільного вибору та таким чином може змінювати обрану освітню траєкторію, або здобувач обирає блок вибіркових дисциплін, який він опановує протягом всього періоду навчання. На наш погляд, перший підхід є кращим, оскільки є більш гнучким у контексті формування індивідуальної освітньої траєкторії здобувача.

В освітніх програмах, які мають додаткову спеціалізацію, кредити ЄКТС, виокремлені для обов'язкових компонент, розподілені нерівномірно. У проаналізованих нами ОП на не географічну спеціалізацію виділяється від 35 до 47

кредитів. При цьому вибіркові дисципліни пропорційно розділені між напрямками. У порівнянні із суто географічними ОП у подвійних спостерігається поєднання навчальних практик із навчальними дисциплінами, за рахунок чого відбувається виокремлення кредитів для іншої спеціалізації.

Висновки. Аналіз практик формування змісту і структури ОП підготовки вчителів географії в умовах відсутності стандарту вищої освіти і автономії закладів вищої освіти дозволяє зробити такі висновки:

1. Фахова підготовка вчителів географії в Україні наявна майже в усіх регіонах (за винятком Донецької та Миколаївської областей) – станом на 2022 рік майже 1600 здобувачів навчається на 35 ОП спеціальності 014 Середня освіта, за предметною спеціалізацією 014.07 Географія. В 16 програмах підготовки реалізовано поєднання підготовки вчителя географії з додатковими спеціалізаціями (краєзнавча робота, біологія, англійська мова, історія, економіка, фізичне виховання і природознавство).

2. За відсутності стандарту вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта загальні та фахові компетентності, а також програмні результати навчання, загалом відображають вимоги до професійних знань, умінь та навичок майбутніх фахівців, що визначені професійним стандартом вчителя і національною рамкою кваліфікацій. Окремі ЗК, ФК та ПРН вказують на унікальність ОП у розрізі регіонального чи галузевого контексту. Більшість загальних компетентностей є спільними для всіх проаналізованих ОП, разом з цим, в окремих ОП до їх переліку додані такі, що розкривають унікальність освітніх програм з точки зору їх професійної приналежності. Фахові (предметні) компетентності і програмні результати навчання, не дивлячись на їх значну кількісну розбіжність, мають спільні риси і загалом реалізують пропорційно 3 напрямки підготовки вчителя географії: педагогічна, предметна географічна і методична підготовка.

3. Загальний обсяг усіх ОП підготовки вчителів географії 240 кредитів ЄКТС, в тому числі обсяг вибіркової частини – майже на рівні мінімально визначеного законодавством показника 25%, але суттєво різниться обсяг кредитів, відведених на практичну підготовку

за різними ОП – від 5% обсягу ОП в Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника до майже 16% у ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Саме у таких відмінностях яскраво спостерігається відсутність стандарту, адже стандарти вищої освіти унормовують питання обсягу практичної підготовки в складі ОП. Логіка вивчення фахових дисциплін співпадає з логікою опанування шкільного курсу географії (від загального до окремого). Дискусійним є питання розподілу кількості кредитів між напрямками предметної підготовки у ОП, в яких наявне поєднання географії з іншою додатковою спеціалізацією.

4. Зважаючи на значущість географії у контексті її непересічної ролі у формуванні національної свідомості, ідентичності, розумінні витоків незалежності України і її місця у європейському і світовому просторі, а також потреб повоєнної відбудови України, вважаємо необхідним уніфікацію змісту підготовки вчителів географії шляхом якнайшвидшого затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 014 Середня освіта з чітко визначеними компетентностями фахового педагогічного і предметного спрямування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вішнікіна Л. (2017). Структура предметної географічної компетентності учнів (рекомендації для вчителів географії). *Українська професійна освіта*. 2017. № 1 С. 103-112. [Vishnikina L. (2017). The structure of students' subject geographic competence (recommendations for geography teachers). *Ukrainian professional education*. 2017. No. 1 P.103-112].
2. Єдина державна база з питань освіти. Взято з: <https://info.edbo.gov.ua/> (Дата звернення 10.12.2022). [Unified state database on education. Retrieved from: <https://info.edbo.gov.ua/>. (Date of access 10.12.2022)]
3. Закон України про вищу освіту. Взято з: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>. (Дата звернення 10.12.2022) [Law of Ukraine on higher education. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (Date of access 10.12.2022)].
4. Захаров О.О. (2022) Аналіз компетентностей в освітніх програмах предметної спеціальності 014.07 середня освіта (географія) як складової фахової підготовки. *Магістерські студії. Альманах*. Вип. XXII. Херсон. ХДУ. С. 339-342. [Zakharov O.O. (2022) Analysis of competences in educational programs of subject specialty 014.07 secondary

education (geography) as a component of professional training. *Master's studies. Almanac*. Vol. XXII. Kherson. KSU P. 339-342.].

5. Мальчикова Д. С., Мезенцев К. В. (2022) Публічний імідж географії в контексті трансформації стандартів базової середньої освіти: досвід України і світу. *Український географічний журнал*. № 1. С. 53–63. [Malchikova D.S., Mezentsev K.V. (2022) The public image of geography in the context of the transformation of basic secondary education standards: the experience of Ukraine and the world. *Ukrainian Geographical Journal*. No. 1. С. 53–63] DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2022.01.053>

6. Мальчикова Д. С. (2018) Професійна підготовка вчителів географії у контексті освітніх реформ і викликів глобалізації. *Географічна наука та освіта: від констатації до конструктивізму: Збірник наукових праць*. Київ. С. 225-227. [Malchikova D. S. (2018) Professional training of geography teachers in the context of educational reforms and challenges of globalization. *Geographical science and education: from ascertainment to constructivism: Collection of scientific works*. Kyiv. P. 225-227.].

7. Освітньо-професійна програма «Географія» Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського Взято з: <https://vspu.edu.ua/index.php?p=education9> (Дата звернення 10.12.2022). [Educational and professional program "Geography" of Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsiubynskiy Retrieved from: <https://vspu.edu.ua/index.php?p=education9> (Date of access 10.12.2022).].

8. Освітньо-професійна програма «Географія» ДВНЗ «Ужгородський національний університет» Отримано з: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/46995>. (Дата звернення 10.12.2022). [Educational and professional program "Geography" of the State Educational Institution "Uzhhorod National University" Retrieved from: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/46995>. (Date of access 10.12.2022).].

9. Освітньо-професійна програма «Географія» Київського національного університету імені Т. Шевченка. Отримано з: <https://geo.knu.ua/osvitni-programy/os-bakalavr/>. (Дата звернення 10.12.2022) [Educational and professional program "Geography" of Kyiv National University named after T. Shevchenko. Retrieved from: <https://geo.knu.ua/osvitni-programy/os-bakalavr/>. (Date of access 10.12.2022).].

10. Освітньо-професійна програма «Географія. Краєзнавчо-туристична робота» Криворізького державного педагогічного університету. Отримано з: <https://kdpu.edu.ua/navchannia/spetsialnosti-ta-osvitni-prohramy/monitorynh-osvitnikh-prohram/16104-osvitni-prohramy-pershoho-bakalavrskoho-rivnia.html>. (Дата звернення 10.12.2022) [Educational and professional program "Geography. Local history and tourism work" of Kryvyi Rih State Pedagogical University. Retrieved from: <https://kdpu.edu.ua/navchannia/spetsialnosti-ta-osvitni-prohramy/monitorynh-osvitnikh-prohram/16104-osvitni-prohramy-pershoho-bakalavrskoho-rivnia.html>. (Date of access 10.12.2022).].

[pershoho-bakalavrskoho-rivnia.html](https://kdpu.edu.ua/navchannia/spetsialnosti-ta-osvitni-prohramy/monitorynh-osvitnikh-prohram/16104-osvitni-prohramy-pershoho-bakalavrskoho-rivnia.html). (Date of access 10.12.2022).].

11. Освітньо-професійна програма «Географія» Львівського національного університету ім. Франка Отримано з: <https://geography.lnu.edu.ua/academics/bachelor/education-geography>. (Дата звернення 10.12.2022) [Educational and professional program "Geography" of Ivan Franko Lviv National University Retrieved from: <https://geography.lnu.edu.ua/academics/bachelor/education-geography>. (Date of access 10.12.2022).].

12. Освітньо-професійна програма «Географія» Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова Отримано з: <https://fpgoe.npu.edu.ua/kafedra-geografiyi/>. (Дата звернення 10.12.2022) [Educational and professional program "Geography" of the National Pedagogical University named after M.P. Drahomanova Retrieved from: <https://fpgoe.npu.edu.ua/kafedra-geografiyi/>. (Date of access 10.12.2022).].

13. Освітньо-професійна програма «Географія» Прикарпатського національного університету ім. В. Стефанника. Отримано з: <https://geography.lnu.edu.ua/academics/bachelor/education-geography>. (Дата звернення 10.12.2022) [Educational and professional program "Geography" of the Carpathian National University named after V. Stefannik. Retrieved from: <https://geography.lnu.edu.ua/academics/bachelor/education-geography>. (Date of access 10.12.2022).].

14. Освітньо-професійна програма «Географія» Рівненського державного гуманітарного університету. Отримано з: <https://www.rshu.edu.ua/navchannia/osvitni-prohramy/bakalavr/2344-op-bakalavr-2022-rik-vprovadzhenia> (Дата звернення 10.12.2022) [Educational and professional program "Geography" of the Rivne State Humanitarian University. Retrieved from: <https://www.rshu.edu.ua/navchannia/osvitni-prohramy/bakalavr/2344-op-bakalavr-2022-rik-vprovadzhenia> (Date of access 12/10/2022).].

15. Освітньо-професійна програма «Географія» Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Отримано з: https://tnpu.edu.ua/about/public_inform/akredytatsiia%20ta%20litsenzuvannia/osvitni_prohramy/magistr/geo/opp_014.07.php (Дата звернення 10.12.2022) [Educational and professional program "Geography" of the Ternopil National Pedagogical University named after V. Hnatyuk. Retrieved from: https://tnpu.edu.ua/about/public_inform/akredytatsiia%20ta%20litsenzuvannia/osvitni_prohramy/magistr/geo/opp_014.07.php (Date of access 10.12.2022).].

16. Освітньо-професійна програма «Географія» Чернівецького національного університету ім. Федьковича. Отримано з: http://geo.chnu.edu.ua/?page=ua/051specialties/10_014serosv (Дата звернення 10.12.2022) [Educational and professional program "Geography" of the Chernivtsi National University named after Fedkovych. Retrieved from: http://geo.chnu.edu.ua/?page=ua/051specialties/10_014serosv (Date of access 10.12.2022).].

17. Освітньо-професійна програма «Середня освіта (Географія. Економіка)». Отримано з:

<http://surl.li/eagxn> (Дата звернення 10.12.2022) [Educational and professional program "Secondary education (Geography. Economics). Retrieved from: <http://surl.li/eagxn> (Date of access 10.12.2022)].

18. Освітньо-професійна програма «Середня освіта (географія)» Уманського державного педагогічного університету імені Тичини. Отримано з: <http://surl.li/eagxw>. (Дата звернення 10.12.2022) [Educational and professional program "Secondary education (geography)" of Uman State Pedagogical University named after Tychna. Retrieved from: <http://surl.li/eagxw>. (Date of access 10.12.2022)].

19. Профіль освітньої програми «Середня освіта. Географія. Біологія» спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія). Отримано з: <https://mdpu.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/Serednya-osvita.-Geografiya.-Biologiya.pdf> (Дата звернення 10.12.2022) [Profile of the educational program "Secondary education. Geography. Biology" specialty 014.07 Secondary education (Geography). Retrieved from: <https://mdpu.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/Serednya-osvita.-Geografiya.-Biologiya.pdf> (Date of access 10.12.2022)].

20. Профіль освітньої програми «Середня освіта. Географія. Іноземна мова (англійська)» спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія) Отримано з: <https://mdpu.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/Serednya-osvita.-Inozemna-mova-anglijska.pdf>. (Дата звернення 10.12.2022) [Profile of the educational program

"Secondary education. Geography. Foreign language (English)" specialty 014.07 Secondary education (Geography) Retrieved from: <https://mdpu.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/Serednya-osvita.-Geografiya.-Inozemna-mova-anglijska.pdf>. (Date of access 10.12.2022)].

21. Профіль освітньої програми «Середня освіта. Географія. Фізична культура» спеціальності 014. 07 Середня освіта (Географія) Отримано з: <https://mdpu.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/Serednya-osvita.-Geografiya.-Fizichna-kultura.pdf>. (Дата звернення 10.12.2022) [Profile of the educational program "Secondary education. Geography. Physical culture" specialty 014. 07 Secondary education (Geography) Retrieved from: <https://mdpu.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/Serednya-osvita.-Geografiya.-Fizichna-kultura.pdf>. (Date of access 10.12.2022)].

22. Удовиченко І. В. (2017) Реалізація компетентнісного підходу в процесі навчання учнів географії в загальноосвітніх навчальних закладах. *Український педагогічний журнал*. № 3 С. 116-122. [Udovichenko I. V. (2017) Implementation of the competence approach in the process of teaching geography students in secondary schools. *Ukrainian Pedagogical Journal*. No. 3 С. 116-122.].

Стаття надійшла до редакції 12.12.2022.

The article was received 12 December 2022.

НОТАТКИ

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ХЕРСОНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія ГЕОГРАФІЧНІ НАУКИ

Випуск 17

Коректура • *В.В. Ізак*

Комп'ютерна верстка • *Ю.В. Ковальчук*

Формат 60x84/8. Гарнітура Octava.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 8,60.
Замов. № 0123/002. Наклад 150 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.